בס״ד

השינויים במבנה מזבח העולה, ובניסוך וניקוז היין והמים, במהלך הדורות.

הקדמה

מאמר זה יעסוק בבחינת ובירור מסורות ושיטות פרשניות:

א. לגבי מבנה מזבח העולה בתקופות השונות, ומערכות הניקוז שלו.

ב. השינוי באופן קיום מצוות ניסוך היין והמים בתקופת בית שני. השפעת מאבק הפרושים כנגד הצדוקים במקדש על אופן קיומה.

הגדרת **פעולת ניסוך היין והמים** תלויה בזיהוי **כלי הניסוך ומקום הניסוך**, ו**במיקום פתחי הניקוז לנסכים במזבח וצורתם, כחלק ממערכות ניקוז הנוזלים במקדש**. מבנה המזבח עצמו מאפשר לנסך על גביו.

מצוות ניסוך היין והמים

עם עולות בהמה ושלמים לסוגיהם, וכן עם חטאות מצורעים ואשמיהם, שהקריבו במקדש בכל ימות השנה, היו מביאים גם נסכי **יין**, והיא מצוה המפורשת בתורה. שלשה שיעורים ניתנו בה: חצי ההין לפר, שליש ההין לאיל ורבע ההין לכבש[1] (ההין הוא תריסר לוג). כמו כן ניתן היה לנדור או לנדב לנסך יין בפני עצמו, באחד משיעורים אלו או בצירופיהם.

יתרים עליהם שבעת ימי חג הסוכות, שבהם היו מנסכים רבע הין **מים** יחד עם רבע הין **יין** אשר הובאו עם עולת התמיד של השחר. מצוות ניסוך **המים** אינה נזכרת בתורה אלא ברמז ויסודה בהלכה למשה מסיני, כלומר בהלכה שיסודה בתורה שבעל פה, אך מעמדה ההלכתי (לשיטות מסוימות) כמצוה מן התורה שבכתב. ברור שניסוך יין (ומעט מים) בכמויות גדולות, כמו גם הקרבת אלפי בע״ח, הצריך יצירת מערכות ניקוז, אשר בלעדיהן היה המקום קורס מלכלוך וזיהום קשים (בחצר המשכן, בו לא היתה רצפה, היו עבודת שחיטת הקרבנות והניסוך גורמים לבוץ אם לא היתה קרקע סלעית, וצ״ע כיצד נמנעו מכך).

ניסוך המים שימש רקע לאחת המחלוקות המרות בין הפרושים לצדוקים בתקופת בית שני. במאמר זה ננסה לבחון, אם בתקופות בהן היה השלטון בידיהם, הנהיגו חכמי הפרושים שינויים באופן הניסוך, במגמה לבטל את דעת הצדוקים, שכפרו בתורה שבעל-פה.

היות וניסוך היין והמים נעשה על המזבח החיצון, עלינו לעמוד תחילה על פרטי המבנה של המזבח והשינויים שחלו במבנה המזבחות במהלך הדורות.

מזבח העולה במשכן - מבנה ומידות

א. הציוויים והתיאורים במקרא.

ב. מזבח חלול מלא אדמה או מחובר לאדמה.

ג. מידות המזבח.

ד. כרכוב המזבח ומכבר רשת הנחושת.

1. הכרכוב והמכבר בתרגומים.
2. שיטת רש״י בהסבר סוגיית הכרכוב והמכבר.
3. מקורות הסותרים לשיטת רש״י.
4. קשיים נוספים בשיטתו.
5. הסבר חלופי לסוגיית הכרכוב והמכבר.

ה. תיאור המזבח בברייתא דמלאכת המשכן.

1. הנוסח 'שלפנינו'.
2. הקשיים בנוסח 'שלפנינו'.

ו. ניסיון לשחזור תיאור מבנה המזבח בברייתא דמלאכת המשכן.

ז. משא המזבח בעת המסע.

ח. תיאור מבנה המזבח בדברי פרשנים נוספים.

הציוויים והתיאורים במקרא

1. ראה פרשת נסכים, במדבר טו, א-טז. ונחלקו חכמים אם ניסכו גם בתקופת המדבר, עיין זבחים קיח ,א.

בציווי הראשוני על בניית מזבח, מיד לאחר מעמד הר סיני, נצטוו ישראל לבנותו כ**מזבח אדמה ואו אבנים**:

"**מזבח אדמה** תעשה לי...ואם **מזבח אבנים** תעשה לי"[2].

לא נתבאר בכתוב עצמו **מדוע** נצטוו ישראל הן על מזבח אדמה והן על מזבח אבנים, אולם את המזבח בהר עיבל, בכניסת בני ישראל לארץ, הם נצטוו לבנות דווקא מאבנים:

"ובנית שם מזבח לה' א-לקיך מזבח **אבנים** לא תניף עליהם ברזל. **אבנים** שלמות תבנה את מזבח ה' א-לקיך והעלית עליו עולת לה' א-לקיך"[3].

על כן כפי שנראה להלן, מהציווי החוזר עוד פעמיים (וסך הכל שלוש פעמים), למד רבי אליעזר (זבחים סא,ב), ש**לדורות, כל מזבח** - חוץ ממזבח הנחושת של המשכן, צריך להיות בנוי מאבנים, ולכן מאז תקופת שילה, אכן תמיד נבנו מזבחות אבנים למשכן ולמקדש (אף הבמות נבנו מאבנים). ברם מהציווי לעשות מזבח אדמה למדו חז"ל חיוב נוסף אך שונה, כפי שנראה להלן.

בפסוקים אלו נקבעו **החומרים** בהם ניתן להשתמש לצורך בנין המזבח, אך לא תיאור צורתו, מידותיו, מיקומו וכיוונו ולא הדינים הקשורים בעבודת הקרבנות.

למרות שלפי הציווי הראשוני, אמור היה המזבח להיבנות מאבנים ואדמה, הרי ש**למשכן** נצטווה משה לעשות **מזבח קטן** (לעומת המזבחות שנעשו לבתי המקדש, כמו שהמשכן עצמו נעשה קטן לעומתם), **חלול ועשוי לוחות עץ מצופים נחושת,** כדי שיהא בעל מבנה קל, הניתן לנשיאה בכתף ממקום למקום בעת נדודי העם במדבר ואח"כ בארץ. הצורך במזבח מיטלטל נבע מכך שהאש שעל המזבח צריכה היתה לדלוק על גביו גם בשעת המסעות, שכן היא היתה "אש תמיד"[4]. כך מתואר אפוא המזבח המיטלטל של המשכן:

"ועשית את [illegible] עצי שטים, חמש אמות ארך וחמש אמות רחב **רבוע** יהיה [illegible] ושלש אמות קמתו. ועשית קרנתיו על ארבע פנתיו ממנו תהיין קרנתיו, וצפית אתו נחשת. ועשית סירתיו לדשנו ויעיו ומזרקתיו ומזלגתיו ומחתתיו, לכל כליו תעשה נחשת. ועשית לו **מכבר מעשה רשת נחשת**, ועשית על הרשת ארבע טבעת נחשת על ארבע קצותיו. ונתתה אתה תחת **כרכב** [illegible] מלמטה, **והיתה הרשת עד חצי** [illegible] ועשית בדים למזבח בדי עצי שטים, וצפית אתם נחשת. והובא את בדיו בטבעת, והיו הבדים על שתי צלעת [illegible] בשאת אתו. **נבוב לחת** תעשה אתו, כאשר הראה אתך בהר כן יעשו"[5].

יש לשים לב למספר פרטים בפרשיה זו המצריכים הסבר:

א. לא נזכר בציווי זה שיש למלא את המזבח של המשכן באדמה או אבנים וגם לא חיוב להניחו על האדמה או שלא לעשות חלל מתחתיו. כללו של דבר, אין לכאורה שום התייחסות לציווי הקודם, המופיע בפרשת יתרו, קרי: לבנות מזבח אבנים או אדמה.

ב. לכאורה, את מידות המזבח ראוי היה לכתוב כך: "ועשית את המזבח עצי שטים, חמש אמות ארך וחמש אמות רחב ושלש אמות קומתו, רבוע יהיה המזבח", כאשר רק לאחר מתן המידות בשלושת המימדים - האורך הרוחב והגובה (=קומה), יצוין שעליו להיות מרובע, כלומר בעל זוויות ישרות, ולא להכניס את הדרישה לריבוע המזבח לפני ציון קומת המזבח. אם כן יש להסביר מדוע הסדר הפוך.

---

2. שמות כ', כא-כב.

3. דברים כ"ז, ה-ו.

4. "אש תמיד תוקד על המזבח **לא תכבה**": ויקרא ו', ו. (ראה מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון בספרא על אתר ובפרשנים. יש שסברו (למשל: ראה הערה 6 להלן, בדברי הרב מקובר במאמרו) שלשיטת רבי יהודה, המזבח נישא במסעות כשהוא מלא אדמה, אך הסבר זה אינו נראה לי סביר. מזבח הנחושת נעשה חלול כדי שיינשא בקלות ולא כשהוא כבד. רבי יהודה סובר שאף האש של מטה נשארה דולקת במסעות ולכן כפו עליה פסכתר כדי שלא תשרוף את בגד הארגמן שמעליה ולא היה הפסכתר מכבה את האש, כי האויר נכנס מלמטה דרך רשת המכבר, שלא היה מעליה כרכוב במקום המערכה, ואילו לדעת רבי שמעון לא היו מכבים במסעות אלא את ה'אש של מטה' ש'אוכלת לחים כיבשים', אבל ה'אש של מעלה' שהיא 'אש אוכלה אש' והיתה חזקה ממנה הרבה יותר אבל היתה דולקת ואינה שורפת את הבגד שמעליה, כשם ששרפה את נשמתם של נדב ואביהוא ושל עדת קרח, או ששורפת את המלאכים שהם בחינת אש ודבר רוחני, אך לא שרפה את גופם של נדב ואביהוא ועדת קרח ולא את בגדיהם [וראה ביומא כא, ב על סוגי האש] אעפ"י שמסייעת לאש של מטה לשרוף מהר את הקרבנות (זבחים סא,ב), שהרי מוסכם כדעת רבי נתן דלהלן, שהאש שירדה מהשמים בחנוכת המשכן לא נסתלקה ממנו עד שהוקם המקדש, ואכמ"ל).

5. הציווי בשמות כ"ז, פס' א-ח. והביצוע בשמות ל"ח, א-ז.

ג. לכאורה, ציון הדרישה ליצור מזבח רבוע מיותרת, שכן סביר שכך ייעשה נוכח הזהות בין מידת האורך למידת הרוחב שלו. אם כן לא ברור מה באה המילה "רבוע" ללמדנו.

ד. אין בכתוב הסבר, מהם הכרכוב והמכבר (כתוב רק שהמכבר עשוי מרשת נחושת) ולמה נועדו.

ה. התורה מדגישה שהמכבר צריך להגיע אל מתחת ל- ונמוך מהכרכוב, וכן שעליו להגיע עד חצי גובה המזבח, אך אין הסבר בכתוב מדוע הדבר דרוש.

ו. לא נזכרו בכתוב שני חלקים חיוניים של המזבח : היסוד והכבש. קיומם נזכר או נרמז בפרשיות אחרות - בספרי שמות וויקרא, ולכאורה לא ברור מדוע אין הם נזכרים בפרשת תרומה.

ו. לא נזכר בכתוב אם יש לעשות למזבח סובב תחתון כפי שנעשה למזבח של בית שני.

ז. אם בהשוואה למזבח של בית המקדש עסקינן, נזכיר שגם לא נזכר חיוב לסמן (בצבע אדום) את קו מחצית גובה המזבח (=חוט הסיקרא) .

נצמצם תהיות אלו **לחמש שאלות בסיסיות** על הכתוב :

א. האם יש ומהו הקשר והיחס בין הציווי לעשות מזבח אבנים ואדמה לציווי לעשות מזבח נבוב לוחות ?

ב. האם מידות המזבח הן "ככתוב" (="דברים ככתבן"), **או** שפשט הכתוב שונה מהנראה במבט ראשון, ואם כן מה היו מידות המזבח של המשכן ?

ג. מהו הכרכוב על חלקיו ולמה הוא שימש ?

ד. מהו המכבר, מה צורתו, ולמה הוא שימש ? מדוע היה עליו להגיע דווקא עד חצי גובה המזבח ומדוע דווקא מלמעלה ? מדוע אין הכרכוב מגיע עד חצי המזבח ?

ה. מדוע מתעלם הכתוב בפרשת תרומה, מהיסוד, מהכבש, מהסובב התחתון, ומחוט הסיקרא ?

כל אחת משאלות אלו והקשרים ביניהן, מהווים בסיס לדיון או מחלוקת תנאים או פרשנים.

מזבח חלול מלא אדמה או מחובר לאדמה

בשאלת הקשר בין הציוויים על מזבח האבנים והאדמה ומזבח המשכן נבוב הלוחות, מובאת במכילתא דרבי ישמעאל, מחלוקת תנאים :

"**מזבח אדמה תעשה לי...**

רבי ישמעאל אומר :...מזבח **מחובר ב**אדמה - שלא תבנהו על גבי כיפים ולא על גבי עמודים.

רבי נתן אומר : מזבח **חלול (ומחובר ? ב**אדמה) [ומלא באבנים - התיקון על פי הגמרא להלן] תעשה לי, שנאמר :"נבוב לוחות תעשה אותו".

איסי בן עקיבא אומר : מזבח נחשת **מלא אדמה** תעשה לי, שנאמר :"כי מזבח הנחשת אשר לפני ה' קטן מהכיל את העולה". וכי קטון היה, והלא כבר נאמר :"אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא" ? ומה תלמוד לומר "קטן" ? אלא ביום שנבנה זה נגנז זה"[6].

ברור שנוסח המכילתא בקטע זה כפי שהוא לפנינו - משובש, שכן :

א. קשה להבין את כוונת הביטוי "חלול - באדמה" שבדברי רבי נתן, שכן אם הכוונה ב"חלול באדמה" - חלול **אך מחובר** לאדמה, זו דעת רבי ישמעאל, ואם הכוונה - חלול אך **מלא** באדמה, זו דעת איסי בן עקיבא. (ההבנה המתקבלת ביותר על הדעת היא דווקא : בלי אדמה).

ב. המשך הדיון במכילתא בהקשר לגודל המזבח, נראה כבלתי קשור לדברי איסי בן עקיבא.

ג. דברי רבי נתן אינם תואמים לדבריו בסוגיה המקבילה בבבלי זבחים סא,ב.

כאמור, קיימת מקבילה לסוגיה במכילתא, בזבחים סא,ב, הדנה בסוגיית מבנה המזבח של המשכן והחומרים מהם נעשה :

---

6. מכילתא דרבי ישמעאל, יתרו, מסכתא דבחדש, פרשה יא. ראה מהדורת ח"ש הורוויץ, ושם בהערות. בגיליון 2 של 'מעלין בקדש' כתב הרב מ. מקובר על :"מזבח האדמה ומזבח האבנים - הלכה ומחשבה". בתוך דבריו רצה לומר שלכל שלשת הדעות היה המזבח מלא באדמה, אלא שכל אחד מהתנאים מדגיש עניין אחר, יעוי"ש, ולא כתב מקור לדבריו, ואין דבריו נראים לי : רבי ישמעאל לא אמר שעל המזבח להיות מלא אדמה אלא רק מחובר לאדמה כלומר לקרקע, ולא על גבי כפים מחילות ואו עמודים. שיטת רבי נתן חייבת להיות תואמת לשיטתו בזבחים ודבריו אינם נוגעים ישירות למחלוקת כי דבריו נוגעים למזבח בשילה ולא למזבח במשכן במדבר, כפי שדייק הגר"א וכמובא בגוף המאמר. רק איסי בן עקיבא אומר שהמזבח היה מלא באדמה ושיטתו שיטת יחיד. תיאור רס"ג למזבח להלן מאשר ומוכיח שאכן המזבח היה חלול ולא מלא באדמה, אך גם פשט הכתוב בפרשת תרומה שאינו מזכיר כלל אדמה מעיד שלא היה קיים חיוב למלא את המזבח באדמה.

"אמר רב הונא אמר רב : מזבח של שילה, של אבנים היה, דתניא : רבי אליעזר בן יעקב אומר : מה תלמוד לומר "אבנים", "אבנים", "אבנים", שלש פעמים (כנ"ל) ?

- אחד של שילה, ואחד של נוב וגבעון (שנחשב במה גדולה), (ואחד של)[ו] בית עולמים (שבשלושתם בנו מזבח אבנים, נוסף למזבח הנחושת שהיה במשכן).

מתיב רב אחא בר אמי : **(ה)אש שירדה מן השמים בימי משה, לא נסתלקה מעל מזבח הנחושת אלא בימי שלמה**, ו(ה)אש שירדה בימי שלמה, לא נסתלקה עד שבא מנשה וסילקה, ואם איתא (אם מדובר במזבח אחר), מעיקרא (=כבר בשילה) הוא דאיסתלק ליה (ממזבח הנחושת למזבח האבנים שבנו שם)?

הוא דאמר - כרבי נתן, דתניא (כנראה ציטוט מהמכילתא) : רבי נתן אומר : (ה)מזבח של שילה (כוונתו : של המשכן, כשעמד בשילה) של נחושת, היה חלול ומלא אבנים (ואין הכוונה למזבח האבנים הנוסף שנבנה שם).

רב נחמן בר יצחק אמר : מאי לא נסתלקה ? לא נסתלקה לבטלה. מאי היא ? רבנן אמרי : שביבא הוה משדרא. רב פפא אמר : אושפיזא הוה נקט, וזימנין הכא וזימנין הכא".

רב קובע שבתקופת היות המשכן בשילה, היה מזבח הנחושת מלא באבנים. הוא מסתמך על דרשת רבי אליעזר בן יעקב בברייתא, לפיה - מאז נכנסו ישראל לארץ, היינו - בשילה, בנוב ובגבעון (שני האחרונים נחשבים מקום אחד, שכן בשניהם - באופן המשכי - ארון הברית לא היה במשכן, והמזבח נחשב לבמה גדולה בלבד), ובבית המקדש, נבנו מזבחות עשויים מאבנים. ניתן להסיק מדרשה זו, שקודם לכן, לדעתו - דהיינו - במדבר ובגלגל, שימש מזבח הנחושת שנעשה למשכן ושהוא לא היה מלא באבנים. בנוסף, ניתן היה להבין מדבריו, שמזבח הנחושת שנעשה למשכן, לא שימש אלא עד שהמשכן הועבר לשילה. על כך מקשה רב אחא בר אמי מברייתא, לפיה מזבח הנחושת שימש עד שנבנה מקדש שלמה ולא רק עד שילה. הסבר קושייתו מבוסס על הקביעה שרב הונא סבר כרבי נתן, הקובע שהמזבח בשילה היה מזבח הנחושת שנעשה למשכן, אלא **ש(מכאן ואילך, היינו בשילה וכן בנוב ובגבעון**, בניגוד למצב הקודם) מילאוהו באבנים. ואילו רב נחמן בר יצחק טוען, שבשילה נבנה מזבח נוסף בחצר המשכן, ושני המזבחות עמדו סמוכים זה לזה : מזבח הנחושת החלול ולידו מזבח האבנים, או שנבנתה הגדלה ותוספת למזבח הנחושת שהיתה עשויה אבנים, ועל שניהם הקריבו, ולהבות מהאש של מעלה היו יוצאות ממזבח הנחושת למזבח האבנים לסייע בשריפת הקרבנות שעליו (כרבנן), או שלפי הצורך עברה האש של מעלה מהמזבח האחד אל השני (כרב פפא).

על פי השוואה לסוגיה בזבחים, הציע הגר"א מוילנא לתקן את נוסח המכילתא, ונראה שכדי להגיע לנוסח הגיוני (באופן מושלם) של הסוגיה במכילתא, יש להציע תוספת תיקון לתיקונו, כך :

"(נאמר :) "מזבח אדמה תעשה לי"... (ונאמר :"נבוב לוחות תעשה אותו") (וצריך לדון אם יש לחבר את שני הציווים כמות שהם, או שציווי אחד יכלול בקרבו את הציווי השני).

רבי ישמעאל אומר : מזבח **(חלול) מחובר** לאדמה - שלא תבנהו על גבי כיפים ולא על גבי עמודים.

איסי בן עקיבא אומר : מזבח **חלול מלא** אדמה, [שנאמר :"נבוב לוחות תעשה אותו"].

רבי נתן אומר : המזבח של שילה של נחושת היה, חלול ומלא אבנים, (וצריך להוסיף כאן ציטוט משלים : **ו(למרות שנעשה שינוי במבנהו ובחומר ממנו נעשה - שמילאוהו באבנים - אבל) האש שירדה מן השמים בימי משה, לא נסתלקה מעל מזבח הנחושת אלא בימי שלמה**), שנאמר :"כי מזבח הנחשת אשר לפני ה' קטן מהכיל את העולה". וכי קטון היה, והלא כבר נאמר :"אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא" ? ומה תלמוד לומר "קטן" ? אלא ביום שנבנה זה נגנז זה" (כי קטן היה מזבח הנחושת יחסית למזבח החדש שבמקדש, והיות ולא היה הספקו מתאים עוד לעבודת המקדש, גנזוהו).

מניתוח הסוגיה עולה אפוא, שקיימות שלוש שיטות :

א. שיטת איסי בן עקיבא, לפיה כבר בתקופת המדבר מילאו את המזבח באדמה.

ב. שיטת רבי נתן, לפיה מאז העמד מזבח הנחושת בשילה מילאו אותו באבנים (ואדמה).

ג. שיטת רבי ישמעאל (ורב נחמן בר יצחק), לפיה לא מילאו מעולם את מזבח הנחושת באבנים, אלא שבשילה (וכן בנוב ובגבעון) נבנה מזבח נוסף שנעשה מאבנים.

רק בארץ ישראל ובבית המקדש נבנו מזבחות קבועים, מלאים ואטומים, שנעשו מאבנים וחומר יציקה.

שתי הדעות, הן של רבי ישמעאל והן של איסי בן עקיבא, מצאו את ביטוין בתרגומים. הפסוק : "מזבח אדמה תעשה לי", מתורגם בתרגום "הירושלמי" כשיטת רבי ישמעאל :"מדבח **קביעא** בארעא", כלומר קבוע ומחובר לאדמה-לקרקע, ללא אזכור של חיוב למלאו באדמה או אבנים. ואילו הביטוי "נבוב לוחות", מתורגם ב"תרגום יונתן" כשיטת איסי בן עקיבא :"חליל לוחין **מלי עפרא**", המחבר את שני הציוויים לכלל ציווי אחד, למרות שבפשט הכתוב אין שום אזכור בביטוי זה לחיוב למלאו עפר.

מידות המזבח

נחלקו התנאים על מידות המזבח, ומחלוקת זו מובאת בשני מקורות : בתלמוד הבבלי זבחים נט,ב, ו-ס,א[7] ובפרק י״א של הברייתא דמלה״מ[8]. אף שאין נוסחי, תוכן, ושמות בעלי המחלוקת זהים, נראה שהשיטות דומות.

---

7. ״...**רבי יהודה** לטעמיה דאמר, מזבח שעשה משה גדול היה (שכן 14 אמות על 14 אמות היה שטח גגו).
״דתניא :״ביום ההוא קידש המלך תוך החצר... כי מזבח הנחשת אשר לפני ה׳ קטן מהכיל״ (מלכים א ח, סד), דברים ככתבן (שנאלצו להקריב גם שלא על גבי המזבח, כי המזבח שעשה שלמה מאבנים וחומר מילוי [כבבית שני], עם ציפוי לוחות עץ מצופי נחושת כבמשכן, לא יכול היה להכיל את כל הקרבנות), **דברי רבי יהודה**. **אמר לו רבי יוסי** : (הרי גודל שטח המערכה במזבח גדל פי 400 מהמשכן למקדש [מ- 1X1 אמה מרובעת ל-20X20] ו)הלא כבר נאמר :״אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא״ (מלכים א ג, ד, לגבי מזבח הנחושת של המשכן כשהיה בנוב) ואילו בבית עולמים הוא אומר :״וַיִּזְבַּח שְׁלֹמֹה אֵת זֶבַח הַשְּׁלָמִים אֲשֶׁר זָבַח לַה׳ בָּקָר עֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם אֶלֶף וְצֹאן מֵאָה וְעֶשְׂרִים אָלֶף וַיַּחְנְכוּ אֶת בֵּית ה׳, הַמֶּלֶךְ וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״ (מלכים א ח, סג), וכשאתה מגיע לחשבון עולות (שהיה קרוב לפי 150) ולמנין אמות (שכאמור, שטח המערכה של המזבח שעשה שלמה בבית ראשון היה גדול פי 400 מזה של המשכן, לשיטת רבי יוסי) זה גדול מזה (ודי היה במזבח שעשה שלמה להקריב את כל הקרבנות, אם כן אין כוונת הכתוב לומר שהקריבו שלא על גבי המזבח אלא רק שבנו אותו ולא הוסיפו להשתמש במזבח הנחושת מהמשכן), אלא מהו ׳קטן מהכיל׳ ? - כאדם האומר לחבירו פלוני ננס הוא ופסול לעבודה (כלומר מזבח הנחושת בו מדובר בפסוק זה הוא מזבח הנחושת הקטן של המשכן ולא המזבח שבנה שלמה) . ור׳ יהודה - שפיר קאמר ר׳ יוסי ?!
...רבי יהודה לטעמיה דאמר, מזבח שעשה משה גדול היה (שכן 10X10 אמות מרובעות היה שטח המערכה, והמזבח שעשה שלמה היה גדול ממנו רק פי 4 - 20X20 ולכן גם הוא לא יכול היה להכיל את כל הקרבנות ולכן קידשו גם את רצפת העזרה). דתניא :״חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב רבוע יהיה המזבח״ (שמות כ״ז, א) - דברים ככתבן (לגבי שטח גג המזבח), **דברי רבי יוסי**. **רבי יהודה אומר** (שלא יתכן שהמזבח היה כל כך קטן אלא) : נאמר כאן ״רבוע״ ונאמר להלן (- ביחזקאל מ״ג, בתיאור בית המקדש העתידי) ״רבוע״. מה להלן (ביחזקאל) - מאמצעיתו היה מודד, אף כאן (במשכן) - מאמצעיתו היה מודד (ר׳ יהודה סובר שהמלה ״רבוע״ אינה מתייחסת לכלל נפח המזבח אלא לשטח בגגו בלבד). והתם (- להלן ביחזקאל) מנלן ? - דכתיב :״והאראיל שתים עשרה ארך בשתים עשרה רחב רבוע אל ארבעת רבעיו״. (יחזקאל מ״ג, טז, אם כן גם במקום שלא כתוב ׳אל ארבעת רבעיו׳ - זו הכוונה), או אינו אלא י״ב על י״ב (ככתוב) ? כשהוא אומר :״אל ארבעת רבעיו״, מלמד שמאמצעו הוא מודד (נראה שרבי יהודה סבור ששטח של אמה על אמה למקום המערכה אינו מספיק ולכן הכוונה שמדובר בשטח גדול בהרבה).
ורבי יוסי ? - כי גמר גזירה שווה, בגובה הוא דגמיר, דתניא :״ושלש אמות קומתו״ (שמות כ״ז, א), דברים ככתבן (לגבי גובה המזבח), **דברי רבי יהודה**. **רבי יוסי אומר** : נאמר כאן (במזבח החיצון) ״רבוע״, ונאמר להלן (במזבח הפנימי, מזבח הקטורת המצופה זהב) ״רבוע״, מה להלן גובהו פי שנים כארכו, אף כאן פי שנים כארכו (ואינו חולק על ר׳ יהודה שגובה המזבח שלוש אמות, אלא הוא סבור שמידה זו נמדדת מעל גובה בסיס המזבח). **אמר ליה רבי יהודה** : והלא כבר נאמר :״ארך החצר מאה באמה...וקומה חמש אמות״, אפשר כהן עומד על גבי המזבח ועבודה בידו וכל העם רואין אותו מבחוץ (רבי יהודה שואל לפי שיטתו שגובה הקלעים חמש אמות כפשט הכתוב, ואם לרבי יוסי גובה המזבח עשר אמות, הרי שהמזבח גבוה בהרבה מהקלעים) ? **אמר לו רבי יוסי** : והלא כבר נאמר :״ואת קלעי החצר ואת מסך שער החצר אשר על המשכן ועל המזבח סביב״ (במדבר ד׳, כו)(ומה אם כן בא ללמדנו יתור הלשון שבהזכרת המשכן וגם המזבח ? אלא להשוות ולומר :) מה משכן י׳ אמות אף מזבח י׳ אמות (השוואת גובהם דווקא כאן באה לומר שגובה הקלעים בכל צידי החצר זהה מפני שגובה המשכן והמזבח זהה. על שאלת בעלי התוספות, מה הצורך בהסקת גובה עשר האמות של המזבח מההיקש של ״רבוע יהיה המזבח״ דלעיל אם ניתן להסיק אותו מכאן, יש להשיב שמההיקש למדים שהיות המזבח ״רבוע״ כחיוב מינימלי של נפח המזבח, הוא חיוב מעכב לדורות, בעוד שהלימוד של היקש גובה המזבח לגובה המשכן אינו לימוד לדורות והוא נצרך ללימוד גובה הקלעים במשכן בלבד), ואומר :״קלעים חמש עשרה אמה (אל הכתף״ [שמות ל״ח, יד]. זה גובה הקלעים מהקרקע. עיין במחלוקת רש״י ותוספות בעניין זה של מסך פתח שער החצר וכתפיו, ואכמ״ל). ומה ת״ל :״חמש אמות״ (שמות כ״ז, יח) (לגבי קומת הקלעים) ? - משפת מזבח ולמעלה (כלומר מעל קרנותיו המגיעות לגובה עשר אמות). ומה ת״ל : ״ושלש אמות קמתו״ (שמות כ״ז, א) (לגבי גובה המזבח) ? - משפת סובב ולמעלה (כלומר מעל הסובב התחתון הנמצא בגובה שש אמות, כבבית שני). ורבי יהודה (- כיצד הוא דורש את המילה הפנויה ״רבוע״) ? - כי גמיר גזירה שוה, ברחבו (של המזבח) הוא דגמיר (משמע שלרבי יהודה, יש השוואה בין ה״רבוע״ של המזבח החיצון והפנימי רק מבחינה זו ששניהם מתייחסים לצורת שטח גג המזבח, אולם הוא משווה את גודל גג המזבח החיצון לגודלו של המזבח החיצון בבית המקדש העתידי, בו המידות נמדדות מהמרכז ולא לגודל גג המזבח הפנימי שבמשכן בו המידות

רבי יוסי (שלדעת הרמב"ם הלכה כמותו במחלוקת זו[9]), סובר (בשני המקורות) שכל מזבחות העולה, מהמשכן ועד בית העתיד, היו ויהיו בעלי צורה דומה ומגיעים לגובה 10 אמות מהקרקע, ורק השטח של מערכת האש - שהיה במשכן 1X1 אמה מרובעת בלבד, הוגדל בבית ראשון ל-20X20 אמות מרובעות. הסיבה להגדלת המזבח היתה הצורך להקריב קרבנות מרובים. במזבח של המשכן היה הספק הקרבת הקרבנות ליום מוגבל לכאלף עולות ליום, ומאז שעם ישראל נכנס לארץ היו מספר מאורעות שבהם היה צורך להקריב הרבה יותר ממספר זה, ולכן בתקופות שקדמו לבית המקדש, קרי - שילה, נוב וגבעון, אף הקימו מזבח נוסף צמוד למזבח של המשכן. ואילו בבית המקדש גנזו/הזיזו את מזבח הנחושת ובמקומו בנו מזבח גדול יותר מאבנים (ועדיין עשוהו מצופה נחושת, לפחות עד ימי אחז).

ואילו רבי יהודה (ורבי מאיר ביתר שאת, כי מסכים עם רבי יוסי לגבי האורך והרוחב) סובר שגובה המזבח של המשכן היה 3 אמות בלבד - ככתוב, אך שטח המערכה בו היה 10X10 אמות מרובעות (במזבח בגובה כזה לא היה צורך בסובב אלא רק ביסוד, והיות ששטח המזבח הכולל לשיטתו היה 16X16 הרי שבהפחתת אמת היסוד ואמות הקרנות ואמת הילוך הכהנים (היינו הכרכוב) נותר למקום המערכה 10X10, כלומר חצי האורך והרוחב של בית ראשון), כך שנתאפשר להקריב עליו כמות קרבנות גדולה (פי 100 ויותר, בהנחה שניתן להקריב גם על מקום הילוך הכהנים חוץ ממקום הקרנות). לשיטתם - רק בבית המקדש הוא נבנה בגובה 10 אמות.

נמדדות מקצה לקצה). ולרבי יהודה, הא קא מיתחזי כהן (אל מחוץ לחצר בעת עבודתו על המזבח, כיון שגובה מקום המערכה של המזבח שלש אמות, וגובה קלעי החצר חמש אמות, וגובה כתפי הכהן העומד על גבי המזבח כשלש אמות, הרי שהאמה העליונה של הכהן, ובעיקר ידיו ומה שמחזיק ועובד בהן, נראות מעל הקלעים) ? - נהי דכהן מיתחזי, עבודה דבידו לא מיתחזי" (=הגם שראש הכהן וכתפיו נראים מעל הקלעים - בעמדו על המזבח, העבודה שבידו=הקרבן - אינה נראית לעומדים על הקרקע מחוץ לחצר). רש"י מצטט את עיקר הדיון בשמות כ"ז, א, עי"ש.

8. "מזבח העולה, ארכו חמש אמות ורחבו חמש אמות וגבהו שלש אמות, שנאמר: "ויעש את מזבח העלה עצי שטים, חמש אמות ארכו וחמש אמות רחבו רבוע ושלש אמות קמתו" (שמות ל"ח,א) , **דברי רבי מאיר**. אמר לו **רבי יוסי**: ממשמע שנאמר: "חמש אמות ארכו וחמש אמות רחבו", איני יודע שהוא רבוע ? מה תלמוד לומר "רבוע" ? אלא מופנה להקיש, לדון הימנו גזירה שוה. נאמר כאן (במזבח העולה) "רבוע", ונאמר להלן (שמות ל',ב) "רבוע" (במזבח הקטרת, המזבח הפנימי, אשר למרות שצורת פני השטח הריבועיים שלו וגם גובהו נמסרו, נמסר שהוא "רבוע": "אמה ארכו ואמה רחבו **רבוע** יהיה ואמתים קמתו, ממנו קרנתיו") . מה "רבוע" האמור להלן (במזבח הפנימי) גובהו (פי) שנים ברחבו, אף "רבוע" האמור כאן גבהו (פי) שנים ברחבו. אמר לו **רבי מאיר**: אם כדבריך, נמצא מזבח גבוה מן הקלעים (שלשיטת רבי מאיר, ורבי יהודה בבבלי, גובהם היה רק חמש אמות מהקרקע, וזה אסור, כיון שאילו כך היה, היה ניתן לעומדים מחוץ לחצר לראות את הכהנים העומדים על גבי המזבח בעת הקרבת הקרבנות) ?! אמר לו **רבי יוסי**: והלא כבר נאמר: "ואת קלעי החצר ואת מסך פתח שער החצר אשר **על המשכן ועל המזבח** סביב..." (במדבר ד',כו) (מלים אלו מיותרות בהקשר בו נאמר הפסוק העוסק בחלוקת המשא ללויים, ומשמע מהן שחמש האמות של גובה הקלעים וכן מידת המסך, נמדדות **מעל** גובה המשכן והמזבח, וכאילו כתוב: "ואת קלעי החצר ואת מסך פתח שער החצר אשר" מקיפים ומסתירים=מגינים מעין רואה, "על המשכן ועל המזבח סביב". אם כן מדוע נזכרים גם המשכן וגם המזבח, הרי די באיזכור אחד מהם) ? (אלא בא להקיש ולומר:) מה משכן עשר אמות, אף מזבח עשר אמות" (ומזה נלמד שהקלעים נועדו להסתיר הן את המשכן והמזבח והן את העומדים על גבי המזבח, וא"כ בדרך אגב למדנו, שאכן לשיטתו הקלעים גבוהים בחמש אמות מהמשכן והמזבח, שגובה כל אחד מהם עשר אמות, (ולא ניתן ללמוד שלשיטת רבי יוסי המלה "על" בפסוקנו, משמעה "מעל" ולא - בסמוך, כיון שאמנם הקלעים תלו סמוך וסביב למשכן ולמזבח לצורך הסתרת העובדים בהם))". רבי מאיר אינו מתייחס לקושי שביתור המילה 'רבוע'. אמנם אפשר שהוא מייצג שיטה נפרדת הדוגלת בפשט הפשוט כמות שהוא, אך היעדר אזכור לשיטתו בגמרא והדמיון בשאר הדיון לזה שבין רבי יוסי לרבי יהודה, מחשיד שבעצם הברייתא דמלה"מ משובשת ומקוצרת, וששיטתו אינה אלא שיטת רבי יהודה. אך ראה להלן את הסברו של יוסף בן מתתיהו הדומה לשיטת רבי מאיר. וצ"ע.

9. כך פוסק הרמב"ם, ספר עבודה הלכות בית הבחירה ב', ה: "מזבח שעשה משה ושעשה שלמה ושעשו בני הגולה ושעתיד להיעשות, כולן עשר אמות גובה כל אחד מהן. וזה הכתוב בתורה ושלש אמות קומתו מקום המערכה בלבד". צ"ע, מה מקום לפסוק בזה הלכה, הרי מה שהיה היה ? כנראה חשוב היה לרבי יוסי לשמור על המבנה העקרוני של המזבח ומספר מרכיבים **ככתוב בתורה**, כמידות מקום המערכה, יחסי אורך רוחב גובה, וקיומם של הכבש, היסוד, ריבוע המזבח והקרנות.

לשיטתם, יש לומר, לא היה למזבח של המשכן סובב תחתון להילוך הכהנים - כבבית ראשון ושני, פשוט מפני שלא היה בו צורך (או שאינו מהווה חלק מהמזבח), וכרכוב המזבח - מצוי לדעתם בראש המזבח בלבד (כדעת תנא קמא, בסוגיית הכרכוב שתובא להלן), והוא שתי האמות של מקום הילוך הכהנים סביב מקום המערכה.

עוד יהא עלינו להסביר, מדוע לשיטת רבי יוסי, התורה מציינת בפירוש רק את קומת המזבח מעל הסובב ולא את כל גובהו, ומדוע לשיטת רבי יהודה, נמדד שטח גג המזבח ממרכזו ולא אורכו הכולל ורוחבו הכולל, הן בתורה והן ע"י הנביא יחזקאל.

בכל אופן, מחלוקת זו, הנוגעת למידות המזבח, גוררת בעקבותיה מחלוקת תנאים נוספת באשר לזיהוי הכרכוב והמכבר.

כרכוב המזבח ומכבר רשת הנחושת

הכרכוב והמכבר בתרגומים

את הביטוי "**כרכב המזבח**" מתרגם אונקלוס: "**סוביבא דמדבחא**", ומשמע שהיה למזבח **סובב אחד**, אולם "תרגום יונתן" מתרגם: "**סובבי מדבחא**", ומשמע שהיו למזבח **שנים או אולי אף שלשה סובבים המהווים חלקים של כרכוב המזבח**. השוני בהסברו של ביטוי זה בתרגומים, הינו תוצאה של מחלוקת התנאים בשאלת גובה ושטח המזבח, וגם כתוצאה ממחלוקת התנאים לגבי הגדרת כרכוב המזבח, כפי שנראה להלן.

הביטוי "מכבר מעשה רשת נחושת"[10] מתורגם בתרגום אונקלוס כך: "סרדא עובד מצדתא דנחשא", ובתרגום יונתן: "קנקל עובד מצדתא דנחשא". את הפסוק: "ונתתה אתה **תחת כרכב המזבח מלמטה** והיתה הרשת עד חצי המזבח"[11], מתרגם בעל ה"תרגום יונתן" עם תוספת הסבר משלו: "ותיתן יתה **תחות סובבי מדבחא מלרע** ותהי מצרתא עד פלגות מדבחא **ואין נפיל גומא או גומרא דאשא מעילוי מדבחא נפיל עילוי קנקל ולא יתמטי לארעא ונסבין יתיה כהניא מעילוי קנקל ומהדרין יתיה על מדבחא**", ומשמע שהמכבר נועד לקלוט גיצי אש, גחלים וחלקי קרבנות שיפלו עליו מראש המזבח, כדי שניתן יהיה להחזירם לשם. לכאורה, ראוי היה לומר שגיצים הנופלים מראש המזבח יפלו על **סובב תחתון** של המזבח הבולט ממנו אמה לכל צד כבבית המקדש, ומשם יחזירו אותם לראשו, ולא - שיפלו על המכבר, ולא ברור כיצד אמורה הרשת לקלוט את הגיצים הנופלים אם היא מצויה **מתחת** לסובב התחתון **ואינה בולטת** ממנו לצדדים. להלן יובאו דברי יוסף בן מתתיהו והרב יצחק בן גיאת, המסבירים עניין זה באופן שונה לגמרי.

שיטת רש"י בהסבר סוגיית הכרכוב והמכבר

שיטת רש"י נזכרת הן בפירושו לתלמוד והן בפירושו לתורה:

א. בפירושו לתלמוד, זבחים סב,א (פירש"י מובא בסוגריים עגולים, משולב כהסבר לגמרא):

"תנו רבנן: קרן וכבש ויסוד וריבוע (אם אין המזבח מרובע) מעכבין. מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו אין מעכבין [אם הוסיף והגדיל, או אם הפחית מעט, אך ודאי מעכבים בפחות ממידות מזבח המשכן, כמבואר להלן[12] - עט].

מנא הני מילי? אמר רב הונא: אמר קרא: "**ה**מזבח" - כל מקום שנאמר "**ה**מזבח" - לעכב. (**ד**ה**מ**זבח משמע כשהוא כן - הוא דמיקרי מזבח, ואי לא - לא, ובקרן כתיב (ויקרא ד, יח) "קרנות המזבח", וביסוד כתיב (שם) "אל יסוד המזבח", ובכבש כתיב: "אל פני המזבח" (שם ו, ח) והוא הכבש, שהוא פניו של מזבח, שעולים לו דרך שם, כי היכי דחשיב צד מזרחית - פני אהל מועד, מחמת שהפתח שם, ובריבוע כתיב (שמות כז, א): "רבוע יהיה המזבח"[13]),

---

10. שמות כז, ד.

11. שמות כז,ה.

12. גובה מזבח בית שני וה"ה בבית העתיד יהיה נ"ח טפחים והיסוד בגובה של שתי אמות שהנמוכה מהן בגובה חמישה טפחים, ומוכח שקומתו המדויקת בטפחים אינה מעכבת אלא רק מספר האמות, והאורך והרוחב אינם מעכבים שהרי המזבח בבית שני גדול מזה של בית ראשון ומזה של המשכן.

13. גם בפרשת תרומה מוזכר "**ה**מזבח" מספר פעמים. אם נשים לב בעיון (הודגש לעיל), נמצא שהמילה "המזבח" נזכרת בשני פסוקים פעמיים, ולכאורה היה ניתן להזכירו בכל אחד מהם פעם אחת ודי. ברם בשני הפסוקים, הפעם הראשונה מתייחסת רק למחצית העליונה של המזבח העשויה מעץ של המשכן ואילו הפעם השניה למזבח כולו בכל עשר אמות גובהו. הפעם הראשונה אינה מתייחסת אפוא למזבח כפי שהוא חלק מהציווי לדורות אלא לשעה, לכן רק חלקו העליון של המזבח של המשכן נעשה מעצי שטים בעוד שהמזבח במקדש נעשה בכל גובהו מאבנים, ואילו היותו

אלא מעתה כִּיּוֹר לרבי (דכתיב בהו "המזבח", הכי נמי דמעכבי לרבי - אם לא עשה ציורים של פרחים וציצים וקלעים סביב למזבח, כמו סיידו וכיירו), וסובב לרבי יוסי ברבי יהודה, הכי נמי דמעכב, דכתיב: "ונתתה אותה תחת **כרכוב המזבח מלמטה**" (שם, ה), ותניא: "איזהו (ה)כרכוב ? רבי אומר: זה (ה)כִּיּוֹר. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: זה הסובב" ?!

- אֵין, דתניא: "אותו היום נפגמה קרן (ה)מזבח והביאו בול של מלח וסתמוהו, ולא מפני שכשר לעבודה, אלא שלא יֵרָאֶה (ה)מזבח פגום, שכל מזבח שאין לו קרן וכבש ויסוד וריבוע - פסול. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: אף הסובב" (וקס"ד אכרכוב דקרא קאי, כרכוב - לשון **היקף חריץ עגולה** כדאמרינן בהכל שוחטין (חולין כה,א) "כל שעתיד לגרר לכרכב").

תנו רבנן: "איזהו (ה)כרכוב ? - בין קרן לקרן, מקום הילוך רגלי הכהנים - אמה" (רוחב שכנגד בין [ה]קרנות היתה עמוקה, ובליטת גובה מעט היה סביב לה בשפת המזבח).

- אטו הכהנים בין קרן לקרן הוו אזלי (והלא כשיגיעו לקרן, הקרן מעכבן מלהקיף) ? אלא אימא: מקום הילוך רגלי הכהנים אמה (כמין חריץ, עמוק ממקום המערכה, ו)משפת המזבח סביב, ומקיף את מקום המערכה, ורחבו של (ה)חריץ שני אמות, אמה של בין הקרנות ואמה של מקום הילוך).

והכתיב: "**תחת כרכובו מלמטה** עד חציו" (הקיפוהו למזבח **מאמצעו ולמעלה** לבוש, כמין היקף של כברה, והוא עשוי נקבים נקבים ככברה ורשת של דגים, ומגיע למעלה עד מתחת לכרכוב, אלמא - בקיר [ה]מזבח סביב הוה, דאי בראש המזבח - היכי קרי למכבר הנתון סביב הקיר "**תחת** כרכובו") ?

אמר רב נחמן בר יצחק: תרי הוו (שני סובבין היו לו למזבח שעשה משה), **חד לנוי** (סביב הקיר משעלה שש אמות גובה - לרבי יוסי, דאמר לעיל (זבחים נט,ב) י' אמות גובהו - היה היקף בליטה קטנה (ש)חוגרתו סביב לנוי. **וזהו סובב וכיור** דאפליגו ביה רבי ור' יוסי בר' יהודה לעיל. ומתחת לאותו סובב נתנו [את] **המכבר**, ורחבו מגיע למטה[14] עד חצי המזבח, והוא **היה סימן להבדיל בין הדמים העליונים לדמים התחתונים**, כדאמרינן באיזהו מקומן (שם נג,א) מהאי קרא, התורה נתנה מחיצה וכו'), **וחד לכהנים דלא נשתרקו** (למעלה בראש המזבח העמיקו סובב כמין חריץ עמוק דבר מועט, להיות להם שפתו היקף מעקה קטן סביב שלא יחליקו)".

ב. בפירוש התורה:

"**כרכב המזבח -** סובב. כל דבר המקיף סביב בעגול קרוי כרכב...אף למזבח עשה חריץ סביבו והיה רחבו אמה בדפנו לנוי, והוא לסוף שש אמות של גבהו, כדברי האומר גבהו פי שנים כארכו. הא מה אני מקיים "ושלש אמות קומתו" ? משפת סובב ולמעלה. אבל סובב להילוך הכהנים לא היה למזבח הנחשת אלא על ראשו לפנים מקרנותיו, וכן שנינו בזבחים (סב,א): "איזהו כרכוב ? בין קרן לקרן" והיה רוחב אמה, ולפנים מהן אמה של הילוך רגלי הכהנים, ושתי אמות הללו קרויים כרכוב. ודקדקנו שם: "והכתיב: "תחת כרכוב המזבח מלמטה" ?", למדנו שהכרכוב בדפנו הוא ולבוש המכבר תחתיו. ותירץ המתרץ: "תרי הוי. חד לנוי וחד לכהנים דלא ישתרגו". זה שבדופן לנוי היה ומתחתיו הלבישו המכבר והגיע רחבו עד חצי המזבח, נמצא שהמכבר רחב אמה והוא היה סימן לחצי גבהו, להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים. וכנגדו עשוי למזבח בית עולמים דוגמת חוט הסקרא באמצעו".

לשיטת רש"י, המזבח נעשה מלוחות עצי שטים מצופים נחושת, בגובה עשר אמות, כאשר באמה השישית הולבש עליו מבחוץ מכבר הנחושת ובאמה השביעית נעשה לו הכרכוב של נוי.

"רבוע" הוא ציווי לדורות, וכך גם בפסוק השני, כרכוב עשוי מעץ מצופה נחושת נעשה רק במשכן בעוד שבמקדש הוא חלק מריבוע המזבח ונעשה מאבן אך גם במקדש היה המזבח חצוי בגובהו. גם צלעות החלק העליון של המזבח והבדים נעשו רק לשעה במשכן. זו הסיבה שהכרכוב, כולל צלעות העץ של המזבח והבדים, אינם מהדברים המעכבים במזבח. העובדה שרב הונא אינו מזכיר עובדות אלו, מוכיחה גם היא לענ"ד שתפיסת המזבח כמורכב משתי קומות, קומה תחתונה עשויה אבן, וקומה עליונה ניידת, עשויה עץ ונחושת, שולטת בדיוני הגמרא לגבי המזבח, וכפי שנראה - גם בדיון אודות שתי האמות בהן נמדד המזבח.

14. על פי פירש"י לזבחים נט,א, ד"ה "הרשת": "כעין ציור מצוירת בקליעה ושל נחשת הויא בתחתיו של מזבח, עשוי כנפה וגבוה עד חציו של מזבח", ממנו משמע לכאורה שהמכבר היה במחצית **התחתונה** של המזבח, בקש ה'צעטיל קטן' לתקן את הנוסח כאן ל"מלמטה" במקום "למטה". ברם הדבר קשה, שהרי לפני כן כתב רש"י שהכרכוב מתחיל "משעלה שש אמות גובה" ולא משעלה חמש אמות גובה. כך גם תיאר רש"י בפירושו לתורה המובא להלן. יש אמנם להודות שלשון רש"י בד"ה "הרשת" אינה ברורה, אך אין בה לשנות את שיטת רש"י. ואכמ"ל בזה.

סיכום המחלוקת אודות הכרכוב לשיטת רש״י

קיימות שלוש שיטות תנאים לגבי כרכוב המזבח :

א. שיטת תנא קמא : **היה רק כרכוב אחד**, רק שתי האמות שסביב מקום המערכה, ששימשו כמקום ההילוך לכהנים בגג המזבח, הן כרכוב המזבח (=הסובב העליון). שתי אמות אלו היו שקועות מעט לעומת מקום המערכה וסביבן היה מעקה קטנטן כדי למנוע החלקה ונפילה של הכהנים מגג המזבח. ברם לא נזכר בגמרא שהכרכוב לדעת תנא קמא הוא משטח שקוע לעומת צידיו המוגבהים או שבשוליו היה מעקה קטנטן אלא זו רק מסקנתו של רש״י. רש״י מתבסס בפירושו על העובדה שלפי רבי הכרכוב הוא כְּיוּר. היות שתנא קמא ורבי יוסי ברבי יהודה חולקים על רבי, משמע שלדעתם הכרכוב אינו כְּיוּר כדעת רבי. ברם, רש״י סבר שתנא קמא ורבי יוסי ברבי יהודה אינם חולקים על רבי לגבי עצם היות הכרכוב כְּיוּר אלא רק לגבי מהות הכְּיוּר. בעוד שלדעת רבי כְּיוּר הוא עיצוב של תבליט לקישוט ונוי, הרי שתנא קמא ורבי יוסי ברבי יהודה סוברים שאינו משמש לנוי. רש״י מצא שני הסברים למושג כְּיוּר, כאשר האחד הוא כאמור יצירת תבליטים לקישוט, והשני יצירת שקע או חריץ. לכן קבע רש״י שלשיטות תנא קמא ורבי יוסי ברבי יהודה הכיור הוא יצירת שקע או חריץ רחב בראש המזבח או בדופנו. הסבר כזה יכול היה כמובן להתאים להסברו של רב נחמן בר יצחק הקובע שהכרכוב מנע את החלקת ונפילת הכהנים מהמזבח.

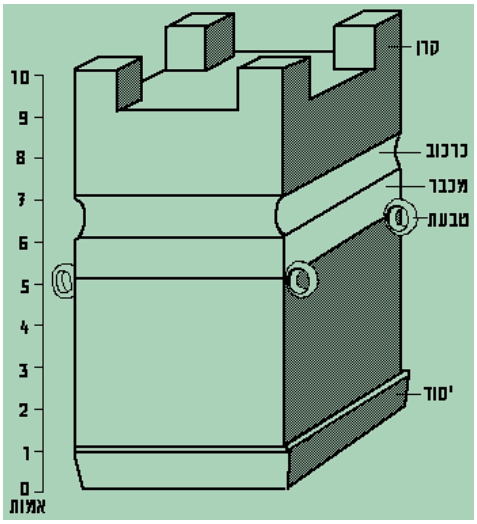
ב. שיטת רבי : **היו שני כרכובים**. האחד הוא מקום הילוך הכהנים בראש המזבח, והוא הסובב העליון, והשני מצוי בדופן המזבח. הכרכוב שבדופן היה מעוצב בצורות בולטות שונות לנוי (ומכונה ״כְּיוּר״). רוחב הכרכוב שבדופן היה אמה והוא היה באמה השביעית של המזבח מהקרקע.

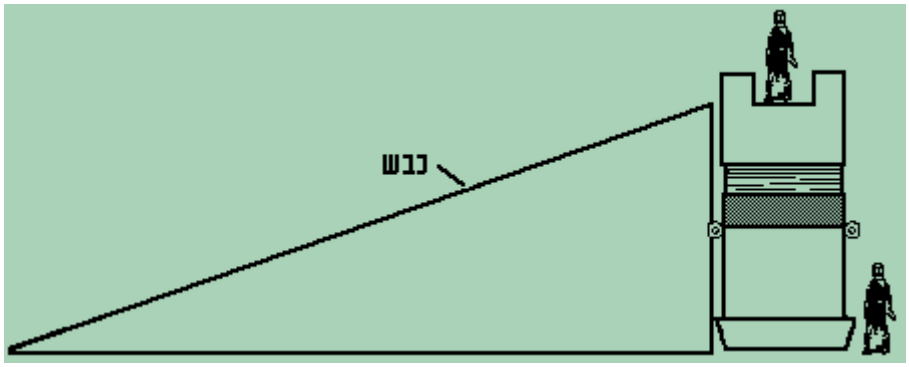
ג. שיטת רבי יוסי ברבי יהודה : **היו שני כרכובים**. האחד הוא מקום הילוך הכהנים בראש המזבח, הקרוי כאמור הסובב העליון, והשני מצוי בדופן המזבח. הכרכוב שבדופן היה דומה לכרכוב הגג באשר שניהם היו שקעים, ולכן הסובב התחתון לא יכול היה לשמש להילוך הכהנים. רוחב הכרכוב שבדופן היה אמה והוא היה באמה השביעית של המזבח מהקרקע.

מכבר הנחושת לשיטת רש״י

מכבר הנחושת לשיטת רש״י, היה רשת נחושת ברוחב אמה המולבשת על המזבח מבחוץ, באמה השישית של המזבח. רש״י סובר (כך גם בפירושו לתורה, שמות כ״ז, ה) ש**המכבר נעשה רק כדי לסמן את מחצית גובה המזבח** ולהבדיל בין הדמים העליונים לתחתונים, ממילא לא היה צורך בסימון נוסף, ולכן יש להסיק שלשיטתו לא היה קיים חוט סיקרא במזבח של המשכן כי אם במזבחות בבית המקדש. אין הוא מסביר מדוע נעשה המכבר ברוחב אמה שלימה, ומדוע דווקא המכבר שימש לסימון מחצית הגובה ולא עשו את הכרכוב שבדופן כך שירד ויגיע עוד אמה יותר למטה, ויסמן את מחצית גובה המזבח. כמו כן אין זכר בדברי רש״י, לדברי ההסבר שב״תרגום יונתן״, על תפקיד המכבר בקליטת גיצים הנופלים מהמזבח. לשיטתו - אותה נשווה להלן לשיטות אחרות - בראש המזבח במקום המערכה, היה משטח שלם בצורת ריבוע של עצי שטים מצופי נחושת וממילא לא היה שם המכבר.

תרשים המזבח לשיטת רש״י (הועתק מאתר ׳דעת׳)

מקורות הסותרים לשיטת רש״י

א. בירושלמי שקלים פ״ו ה״ד (כז,ב), מובאת ברייתא המונה את **שטח המזבח של המשכן במבט מלמעלה**, מן החוץ פנימה :

״...ותני כן : אמה היסוד, אמה סובב, אמה קרנות, אמה כרכוב ואמה מערכה״[15].

מברייתא זו עולה בבירור, שהסובב התחתון אינו זהה עם הכרכוב שבראש המזבח או הכיור שבדופן, ובעוד שהכרכוב הוא כינוי למקום הילוך הכהנים באמה שבין מקום המערכה לאמה בה מצויות הקרנות (ובעצם הוא כולל גם את האמה שבין הקרנות) כלומר הכרכוב הוא הסובב העליון, הרי שהסובב המדובר בברייתא הוא בליטת אמה אופקית נוספת בדופן המזבח כלומר סובב תחתון. אם כן, הסובב - לפי ברייתא זו - היה זהה לסובב התחתון שבמזבח של בית שני, ומן הסתם הוא היה בגובה שש אמות מהקרקע, כדעת רבי יוסי בזבחים נט,ב, ושימש להילוך הכהנים. לפי ברייתא זו, גם יסוד של בליטת אמה היה למזבח של המשכן, ממש כדרישת הכתוב בספר ויקרא וכמו במזבח שבמקדש (ומן הסתם הוא הקיף את כל המזבח - בניגוד למזבח שבמקדש). א״כ אין מדובר ביסוד סמלי בלבד, כפי שחשב רש״י.

ב. גם בברייתא דמלה״מ בפרק י״א מובא תיאור של המזבח (בו נדון בפירוט להלן), ממנו משתמע בבירור שהסובב התחתון אינו זהה עם הכרכוב שבדופן (וודאי שאינו זהה עם הכרכוב שבראש המזבח), אלא הוא מבנה נפרד ונוסף על

15. בכתבי היד של הירושלמי, נתחלף מקומן של אמת הקרנות ואמת הכרכוב, המזוהה כאמה הפנימית של מקום הילוך הכהנים סביב מקום המערכה, אך כבר העירו הפרשנים שמדובר בשיבוש של חילוף. הגר״א מוחק את אמת היסוד ואמת הסובב מהברייתא, בהתאם לשיטת רש״י בזבחים, אולם גם ב״שרידי הירושלמי״ מהגניזה הקהירית שהו״ל לוי גינצבורג, הנוסח כולל את שתי האמות הללו. עומד כאן לדיון מה עדיף, נוסח והסבר התנאים והאמוראים בברייתא דמלאכת המשכן ובירושלמי או שיטת רש״י שהוא ראשון. לענ״ד התשובה ברורה, ואין לקבל את מחיקת הגר״א.

הכרכוב שבדופן, וממילא מדובר בבליטת אמה ששימשה להילוך הכהנים כבמזבחות בבית המקדש, וכמו כן משתמע בבירור שהיתה למזבח בליטת אמה של היסוד. יתירה מכך, הברייתא קובעת מפורשות (בניגוד לרש״י) שגם במזבח שבמשכן סומן חוט הסיקרא בחצי גובה המזבח :

״חוט של סיקרא היה חוגרו באמצע, להבדיל בין (ה)דמים העליונים לדמים התחתונים. מחוט הסיקרא ולמטה חמש אמות (ומונה אותן בכיוון מעלה) :

אמה יסוד ושלש אמות כרכוב (או בנוסח אחר : ריקים, חלק) **ואמה סובב**. ושם היו נותנים דמים הניתנין למטה.

מחוט הסיקרא ולמעלה חמש אמות (ומונה אותן בכיוון מטה) :

אמה קרנות ושלוש אמות כרכוב ואמה כליא עורב, ושם היו נותנין דמים הניתנין למעלה...

אם כן נראה שדברי רב נחמן בר יצחק מטעים. הוא מדבר על שני כרכובים, ורש״י הבין שהיו למזבח של המשכן **שני כרכובים נפרדים**. אולם לפי הברייתא בירושלמי והברייתא דמלאכת המשכן פי״א יוצא שבעצם היה למזבח **כרכוב אחד** בלבד - ככתוב בתורה, אלא **שהיו לו שלשה חלקים המשכיים זה לזה**, בהתאם לדעות שלושת התנאים :

א. הסובב העליון שהוא שתי האמות בראש המזבח סביב מקום המערכה, ששימשו להילוך הכהנים.

ב. לוחות עצי השטים מצופי הנחושת והמכוירים (=מעוצבים לקישוט) בדופן המזבח. הם היו המשכיים לכרכוב של ראש המזבח. הכִּיוּר נעשה בכל שלושת האמות העליונות של הדופן - השביעית, השמינית והתשיעית, ולא רק בשביעית - כפי שסבר רש״י.

ג. סובב תחתון כבמזבחות של בית ראשון ושני, שהיה בליטת אמה בגובה שש אמות מהקרקע, וששימש גם הוא להילוך הכהנים. אולם לא יתכן שהוא היה נמוך משש אמות מפני שבינו לראש המזבח היו שלוש אמות שהן קומת המזבח הנזכרת בכתוב (על כן ברור שנוסח הברייתא דמלאכת המשכן שבכתבי היד משובש, אלא שבכך נדון בהמשך).

קשיים נוספים בשיטת רש״י

רש״י קובע שהכרכוב שבראש המזבח, שהוא הסובב העליון והוא שתי האמות של הילוך הכהנים שסביב מקום המערכה, היה שקוע מעט לעומת מקום המערכה, ושהיה לו מעקה מוגבה מעט בשפתו. ברם אילו היה מבנה המזבח כתיאורו, לא ברור מדוע שינו את מבנה המזבח בבית ראשון ובבית שני ולא עשו גם בהם את מקום הילוך הכהנים שקוע עם מעקה שכזה, וכי שם לא היו הכהנים עלולים להחליק וליפול ? ועוד יותר קשה לגבי הסובב התחתון בבית שני (ולדברינו גם במשכן) שהיה ברוחב אמה של חמישה טפחים בלבד - מדוע לא עשו גם לו מעקה ומאותה סיבה ? ואם במעקות עסקינן, מדוע מעקה קטנטן ולא מעקה ממשי עם גדר גבוהה מסביב - לבל יפול הנופל ממנו (והרי כתוב מפורש ״ועשית מעקה לגגך כי יפל הנפל ממנו״)[16] ?

ועוד, אילו אכן עם מעקה נעשה הכרכוב של ראש המזבח, כיצד נזלו ממנו הנסכים, הרי לשיטת רש״י לא היו עדיין למזבח נקבי השיתין כבבית שני (ולשיטת בעלי התוספות, גם לא הספלים המהווים חלק ממבנה המזבח), והרי לדברי רש״י יוצא שהם היו צריכים ליזול עד ליד הכבש ושם ליזול בסדק שבין הכבש למזבח, ואם הכרכוב היה מוצף בנסכים ובהם הלכו הכהנים, הרי עלולים היו הכהנים להחליק שם בשל הרטיבות, וגם נחושת המזבח היתה מעלה ירוקת ומחלידה במהרה, וגם היו היין/המים עלולים לזרום אל שטח המערכה ולכבות שם את האש והיין עלול היה להידלק ולבעור (והרי לא נודע על נקבים או חריצים לנזילת הנסכים על קיר המזבח (מטה אל השית), במעקה שרש״י משער את קיומו) ?

ועוד, היכן עמדו הכהנים בעת הקרבת עולות העוף, הרי לדברי רש״י הסובב התחתון לא שימש להילוך הכהנים, ואף אם תאמר (כשיטה) שנעשו בקרן הדרומית מערבית בראש המזבח, הרי אם כן מיצוי הדם נעשה רק בקרנות למעלה עד אמה מתחת לסובב העליון, אך חוץ ממנה שתי האמות הנוספות של קומת המזבח שבין הסובב לראש המזבח נעשו מיותרות, אם כן קומת שלוש אמות מהסובב ולמעלה למה לי ?

נוכח סתירות וקשיים אלו, נציע עתה גישה חלופית, להסבר סוגיית הכרכוב.

הסבר חלופי לסוגיית הכרכוב והמכבר

16. ראה להלן בדיון בסוגיית מנחות צז,א - צח,א, בעניין שתי האמות ששימשו לבניין המזבח, מה שהציע הגר״א בפירושו ליחזקאל מ״ג וכן הצעת בעל דעת מקרא, בעניין הגדלת הסובב התחתון ע״י תוספת ׳גבול׳ ויצירת מעקה לסובב זה, ודחיית הצעותיהם. בכל אופן הדבר מעיד על הקושי בהליכה על הסובב התחתון שרוחבו היה רק חמישה טפחים.

"תנו רבנן : קרן וכבש ויסוד וריבוע מעכבין (כלומר, אם חסר או נפגם אחד מארבעת המרכיבים הללו אין המזבח כשר לעבודת הקרבנות. ב"ריבוע" המזבח הכוונה **ליחס בין היקף ראש המזבח וגובהו כולל הקרנות,** כלומר **לנפח הקובייה המרכזית** ממנה בנו אותו, ולא רק לכך שאורכו ורוחבו היו שווים ובזויות ישרות (כפירש"י). לשיטת רבי יוסי, צריך שיהיה לריבוע המזבח נפח של לפחות 5 (אמות אורך, ככתוב) X 5 (אמות רוחב, ככתוב) X 10 (אמות גובה, כנלמד בהיקש ממזבח הזהב), שהרי כבר קבע רבי מני להלן בסוגיה, שאין לעשותו קטן מהמזבח שבמשכן - וזה היה נפחו, כך שנפח מקום המערכה עצמו מעל גובה הסובב היה 3X1X1 אמות מעוקבות). מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו אין מעכבין (וניתן לעשותו גדול יותר בשטחו מהמזבח של המשכן, עד ששים אמה אורך ורוחב).

מנא הני מילי ? אמר רב הונא : אמר קרא :"**ה**מזבח" - כל מקום שנאמר "**ה**מזבח" - לעכב (כלומר כל דבר הנסמך למילה "המזבח" מעכב, אך הכתוב :"ועשית את המזבח עצי שטים" אינו מעכב, ואין חובה לעשות את המזבח לדורות מעצי שטים).

אלא מעתה כְּיוּר לרבי (שהם צורות שונות בעיצוב נאה שנעשו לקישוט, שלדעת רבי נעשו בלוחות עצי השטים מצופי הנחושת **בדופן המזבח, בשלוש** האמות העליונות של המזבח (אמות 9-7 כנ"ל), כלומר לשיטתו דופן המזבח בחלקו העליון נעשתה מלוחות עצי שטים מצופי נחושת ולא מלוחות רשת הנחושת של המכבר כדעת תנא קמא), וסובב לרבי יוסי ברבי יהודה (היינו הסובב התחתון האופקי. לשיטתו, גם על בליטת אמת הסובב התחתון, שבגובה שש אמות מהקרקע, ששימש גם הוא להילוך הכהנים, הונחו לוחות עצי השטים מצופי הנחושת שהיו מחוברים והמשכיים לאלו שבדופן המזבח, שכן לשיטתו, הכרכוב המדובר אינו הלוחות המכוירים שבדופן המזבח וגם אינו שתי האמות המיועדות להילוך הכהנים בראש המזבח, אף שהם חלקים מהכרכוב), הכי נמי דמעכב, דכתיב :"ונתתה אותה תחת **כרכוב המזבח מלמטה**" (וכאילו כתוב "**מ**תחת **ל**כרכוב המזבח **שמצוי למטה**" - כלומר מתחת לחלק התחתון ביותר של דופן המזבח. כאמור, כל אחד מ**שלושת** התנאים סובר שהכרכוב המדובר, עשוי לוחות העץ מצופי הנחושת, כולל חלק נוסף של המזבח. לתנא קמא - הסובב העליון, שהוא מקום הילוך הכהנים בראש המזבח בלבד, לרבי יהודה - גם הדופן המעוצבת, ולרבי יוסי ברבי יהודה - גם הסובב התחתון), ותניא : איזהו (ה)כרכוב (שֶׁמצוי למטה בדופן המזבח) ? רבי אומר : זה (ה)כְּיוּר (שבדופן המזבח). רבי יוסי ברבי יהודה אומר : זה הסובב (התחתון ששימש להילוך הכהנים. אם כן בכל אופן ולכל השיטות גם הכרכוב מעכב, אך הגמרא אינה מקשה שיהא הכרכוב מעכב גם לשיטת תנא קמא אלא רק לשיטות רבי ורבי יוסי ברבי יהודה, שכן לשיטת תנא קמא, הכרכוב - שהוא הסובב העליון ומקום הילוך הכהנים סביב מקום המערכה - כלול כבר ממילא במידות המזבח ובחיוב לעשות את המזבח רבוע)?! - אֵין (=אכן, הכיור לשיטת רבי במזבח של המשכן, והסובב התחתון בכל המזבחות לשיטת רבי יוסי ברבי יהודה - מעכבים), דתניא :"אותו היום נפגמה קרן [ה]מזבח והביאו בול של מלח וסתמוהו, ולא מפני שכשר (היה המזבח) לעבודה (כאשר הקרן מתוקנת באופן שכזה), אלא שלא יֵרָאֶה (ה)מזבח פגום, שכל מזבח שאין לו קרן וכבש ויסוד ורבוע - פסול (והיות שעשוהו "רבוע", ממילא כלול בו הסובב העליון שהוא הכרכוב). רבי יוסי ברבי יהודה אומר : אף הסובב (התחתון מעכב, ואין הלכה כרבי יוסי ברבי יהודה, אעפ"י שהמזבח במשכן נבנה עם סובב תחתון אך לא מעצי שטים (כפי שיוסבר להלן בדיון על הברייתא דמלה"מ), ומשמע שלו נפגמה בליטת קוביית הסובב, לא היה המזבח נפסל, וכן אין הלכה כרבי, אעפ"י ש**המזבח של המשכן** נבנה עם כיור בדופן העליונה מעל הסובב התחתון, שזו היתה הלכה לשעה למזבח המשכן בלבד, מפני שלדעתו הוא נעשה מצופה עצי שטים מצופי נחושת מעוצבים, מה שאין כן שאר המזבחות שנעשו מאבנים ואדמה ולא ניתן לעצבם כמו עץ ומתכת).

(עתה מצוטטת ברייתא המובאת כבר בתלמוד הירושלמי, שקלים פ"ח ה"ד, לאשש את מסקנת הדיון דלעיל. המקור **התנאי** הכמעט יחיד בו נזכר הכרכוב הוא שם, ובזיהויו דנה הגמרא על פי הציטוט מהירושלמי :)

תנו רבנן : איזהו (ה)כרכוב (שעליו מניחים את איברי קרבן המוסף של ראש חודש עד עת הקטרתם על גבי המזבח) ? (- לשיטת תנא קמא :) בין קרן לקרן, (שהוא) מקום הילוך רגלי הכהנים, (ורוחבו) אמה. (על קביעה זו שאלו בבית המדרש :) אטו הכהנים בין קרן לקרן הוו אזלי (=האמנם **רק** בשטח הצר של האמה שבין הקרנות הלכו הכהנים, והרי היו שתי אמות בראש המזבח סביב מקום המערכה ששימשו להילוכם, אמת הקרנות ואמת הכרכוב) ? אלא אימא : (שהכרכוב הוא) מקום הילוך רגלי הכהנים (סביב שטח המערכה,

ורוחבו) אמה (הנוספת על האמה שבין הקרנות, ויחד הרי הן שתי אמות בראש המזבח ששימשו להילוך הכהנים)[17], [18].

והכתיב (=והרי כתוב שעשו את מכבר הנחושת) "**תחת כרכובו מלמטה עד חציו**" (כלומר : הכיצד קובעת הברייתא המובאת בירושלמי שכרכוב המזבח הוא רק שתי האמות שנועדו להילוך הכהנים בראש המזבח, הרי לשיטות חלק מהתנאים - הכרכוב המדובר אינו הכרכוב שבראש המזבח אלא למטה - בדופן) ? אמר רב נחמן בר יצחק : (אכן) תרי הוו (שני **חלקים** היו **לכרכוב**, וסובר רב נחמן בר יצחק כרבי אך לא כרבי יוסי ברבי יהודה), **חד לנוי** (הוא הכיור שבדופן), **וחד לכהנים דלא נשתרקו** (והוא **הכרכוב של הסובב העליון ששימש להילוך הכהנים**, ואין הלכה כרבי (וכרבי יוסי ברבי יהודה). ברם למרות שאין הלכה כמותם ואין הכרכוב שבדופן והסובב התחתון מעכבים, הרי שלמעשה לשיטת רבי יוסי, אף למזבח של המשכן עשו כיור בדופן וסובב תחתון.)".

כדי להבין את תשובת רב נחמן בר יצחק כראוי, עלינו להוסיף הסבר לדבריו :

את הסובב העליון עשו לא כדי שהכהנים לא יחליקו על גבי המזבח (כהסברו של רש"י) אלא כדי שלא ילכו על האש...אולם לא הסתפקו בעשייתו באמה שבין הקרנות בלבד והרחיבוהו ועשוהו ברוחב אמה נוספת שדווקא אליה מתייחס התנא כאמת הכרכוב, כדי שיוכלו להלך שם בנוחות (יחסית), שכן אילו עשוהו ברוחב אמה אחת בלבד היו הכהנים ההולכים בה ליד האש עלולים להחליק וליפול מהמזבח. לענ"ד, **להרחבה זו** של אמה נוספת מתייחס רב נחמן בר יצחק בדבריו ולא ליצירת מעקה לכרכוב או לעשייתו שקוע. להלן, בהסברו של רש"ג לכרכוב נראה שכרכוב הינו אכן בליטה, כאשר מקום הילוך הכהנים "בלט" לצדדים סביב מקום המערכה, כזיז וגזוזטרא הבולטים מקירו של בית ומוסיפים לו שטח. מסיבה דומה עשו למזבח גם את הסובב התחתון, כדי שאם יהיה המזבח מלא בקרבנות ואש, יוכלו הכהנים לרדת אל הסובב התחתון ולהלך עליו ולשלוט ממנו בבטחה באש שעל גבי המזבח.

נוכל אפוא לסכם שבשלוש השאלות הראשונות, המסקנות הן :

א. קיימת מחלוקת בין רבי ישמעאל לאיסי בן עקיבא, אם מילאו את המזבח של המשכן באבנים, במדבר ועד שילה. דעת רבי ישמעאל שהמזבח היה חלול ומחובר לקרקע היא דעת הרוב, שכן רבי אליעזר בן יעקב ורבי נתן סוברים כמוהו.

ב. קיימת מחלוקת בין רבי יוסי לרבי יהודה (ואולי גם רבי מאיר), אם גובה המזבח במשכן היה עשר אמות (כולל הקרנות) או רק שלוש אמות (ללא הקרנות). דעת רבי יוסי נפסקה להלכה, כפי שנראה להלן גם מהברייתא דמלאכת המשכן. (וכך גם פסק הרמב"ם ב"משנה תורה", הלכות בית הבחירה, פ"ב, ה"ה).

ג. קיימת מחלוקת משולשת, אם הכרכוב הוא הסובב העליון בלבד, כלומר מקום הילוך הכהנים סביב מקום המערכה בראש המזבח, או שהוא כולל גם את (כל) הדופן המעוצבת בחלקו העליון של המזבח, או שהוא כולל גם את האמה האופקית של הסובב התחתון. ראינו את שיטת רש"י, ולעומתה ראינו שבברייתא דמלאכת המשכן מובא, ששלושתם היו במזבח של המשכן, אף אם לא כל חלקי הכרכוב מעכבים במבנה המזבח.

עד כה הבהרנו מהו מבנה הכרכוב על חלקיו ותפקידם במבנה המזבח, אך לא הבהרנו מהו מבנה המכבר ולמה שימש, ומדוע מתעלם הכתוב מהיסוד ומהכבש, ומדוע אינו מתייחס במפורש לסובב התחתון שרבי יוסי סובר שהיה כבר במזבח של המשכן. כדי לענות על שאלות אלו עלינו לבחון את תיאור המזבח בברייתא דמלאכת המשכן.

תיאור המזבח בברייתא דמלאכת המשכן

הנוסח 'שלפנינו'

פרק י"א של הברייתא דמלאכת המשכן מוקדש בין השאר לתיאור המזבח :

"חוט של סיקרא היה חוגרו באמצע, להבדיל בין (ה)דמים העליונים לדמים התחתונים.

מחוט הסיקרא ולמטה חמש אמות (ומונה אותן מלמטה למעלה) :

אמה יסוד ו**שלש אמות כרכוב** (בנוסחים אחרים : ריקים, חלק) **ואמה סובב**. ושם היו נותנים דמים הניתנין למטה.

---

17. מכאן שהכרכוב אינו כולל בהגדרתו את מקומה של אש המערכה, ומשמע שלא היו שם לוחות עץ מצופים נחושת אלא רק רשת המכבר, ועיין להלן בהסברו של יוסף בן מתתיהו.

18. מפליא הדבר, אך דון י. אברבנאל בפירושו לפרשת תרומה, סובר שלא היה גג למזבח הנחושת שהיה מורכב מדפנות בלבד ומלא באדמה, בניגוד למשנה מפורשת זו במסכת שקלים, והוא מתעלם מהסבר הגמרא לגבי הכרכוב וכותב שהכרכוב שימש רק כשפה ומעקה לקצה העליון של דופן המזבח, בעוד המכבר שהינו רשת הנחושת, מצוי בכל המחצית העליונה של דופן המזבח. ברם אולי הוא מתייחס למקום המערכה בלבד, וצע"ג.

מחוט הסיקרא ולמעלה חמש אמות (ומונה אותן מלמעלה למטה):

אמה קרנות **ושלוש אמות כרכוב ואמה כליא עורב**, ושם היו נותנין דמים הניתנין למעלה...

...מזבח שעשה משה במדבר גבהו עשר אמות, ושעשה שלמה גבהו עשר אמות ושעשו בני הגולה גבהו עשר אמות, ואף לעתיד לבא גבוה עשר אמות״[19].

תיאור המזבח בברייתא תואם לשיטת רבי יוסי, לפיה גובה כל המזבחות במשכן ובמקדש היה עשר אמות, אך לכאורה עשו גם כיור (לנוי ?) לדופן המזבח, שהוא הכרכוב הנזכר בברייתא, וכן סובב תחתון ששימש להילוך הכהנים. כמו במזבחות של בית המקדש, גם במזבח של המשכן, שימש חוט הסיקרא לסימון מחצית גובה המזבח ולא המכבר.

הקשיים בתיאור מבנה המזבח בנוסח ״שלפנינו״[20]

---

19. זה הנוסח שכתב רמא״ש בהוצאה לאור שלו, ועיין בנוסחאות השונות שהביא.

20. רמ״מ כשר מביא ב׳תורה שלימה׳, במילואי פרשת תרומה אותיות כב וכג, תוספת הערות בסוגיות המכבר והכרכוב, המבוססות על דברי והערות פרשנים שונים שדבריהם יצוטטו בהמשך. מאחר ואין מטרת המאמר פולמוסית, אעיר בזה רק מספר הערות:

הפרשנים המובאים שם לא התייחסו באופן מעמיק לבעיות שבנוסח ״שלפנינו״ ונצמדו אליו, למרות שרובם הבחינו שהנוסח משובש. כך למשל רבינו מיוחס מקבל שהיה כרכוב גם במחצית התחתונה של המזבח, וכך מספר פרשנים האמינו שאכן היה ״כליא עורב״ למזבח כמו שהיה לגג המקדש. הגדיל לעשות רבינו מיוחס, הסבור שה״כליא עורב״ אכן נמצא באמה השישית, ולכן הוא כותב שהיו שם למזבח סביב כעין שפודים של ברזל שלא יטרפו העורבים את הבשר, למרות שברור לו שלא היה ״כליא עורב״ בראש המזבח - שם נמצא רוב הבשר. הוא כמובן מתעלם מכך שבהתייחסו ל״כליא עורב״ באמה השישית, הוא מוכרח שלא להתייחס לסובב התחתון ולמכבר שבאמה זו, וכמובן שלא שם ליבו לכך שהסובב התחתון אינו יכול להימצא במחצית התחתונה של המזבח. אייזק שייער אמנם תיקן את הגירסא בתיאור החלק העליון של המזבח ובמקום ״כליא עורב״ כתב ״סובב״, כמתבקש לכאורה וכפי שאציין בגוף המאמר, אך לא מחק אותה מהחלק התחתון, והתעלם מהצורך להזכיר גם את המכבר באמה השישית ומכך שה״כליא עורב״ אינו שיבוש מוחלט אלא חלקי. רמ״מ כשר עצמו טעה שם בהבנת דברי רס״ג (שיובאו להלן במאמר) וסבר שרס״ג מתכוון לומר שהכרכוב בולט מהמזבח כלומר ששטחו עם הכרכוב היה 7X7 אמות מרובעות, וכבר ציינתי בפנים המאמר שזו טעות וכוונת רס״ג שהכרכוב בלט רק ממקום המערכה והמזבח היה 5X5 אמות מרובעות. עוד יש לציין את דבריו לגבי העדר הכבש והיסוד בתיאור המזבח, והוא מביא פרשנים שונים (אברבנאל, הגר״א, פנים יפות, ראה שם בדבריו) שסברו שאכן לא היו כבש ויסוד למזבח של המשכן, ויראה הקורא שהם התעלמו מהעדר הסובב מתיאור המזבח ומכך שהוא קיים רק לשיטת רבי יוסי ורק ברמז ובאופן עקיף, ויראה הקורא במאמר עצמו את ההסבר להיעדרם, ולכן יש לדחות את דבריהם ואת השערת רמ״מ כשר שהארבעה דברים המעכבים במזבח, אינו אלא בבית המקדש, שאין לדבריו שחר. ככלל, רמ״מ כשר מצטט את הפרשנים אך ממעט לדון בדבריהם או להעיר עליהם או לנתח את הסוגיה. למשל: בצטטו את ראב״ם הוא מצטט מדברי רבי יצחק בן גיאת הקובע שהיו ״שלוש אמות סובב״, כאשר ברור שהוא שיבוש וצריך להיות ״שלוש אמות כרכוב״ ולא העיר דבר, ועוד כהנה. ראה שבמאמר עצמו הערתי ותיקנתי בכל מקום כראוי לו.

עוד רצוני להעיר בזה על דבריו של הרב ח. קנייבסקי זצ״ל בפירושיו ״טעם ודעת״ לברייתא דמלאכת המשכן:

א. היות והוא מבקש להיצמד לנוסח שלפנינו, הוא נאלץ להסביר כיצד בכל זאת הסובב התחתון מצוי באמה החמישית, במחצית התחתונה של המזבח. לצורך זה הוא משנה את הסדר במחצית העליונה של המזבח, וקובע שגובה ראש המזבח היה שמונה אמות בלבד כך שמשפת הסובב עד ראש המזבח היו שלוש אמות, ולכן את ה״כליא עורב״ שהינו ממש זהה לזה שבראש גג המקדש, הוא מזיז מהאמה השישית אל מעל הקרנות המגיעות לתשע אמות, וה״כליא עורב״ מגיע לשיטתו לגובה עשר אמות. כמובן שלשינוי סדר זה בתיאור אין מקור. כמו״כ לא ברור מה ההגיון בלעשות ״כליא עורב״ שכזה לקרנות בעוד שהבשר אינו מצוי שם אלא בראש המזבח במקום המערכה ובכבש ושם אין דבר שימנע ירידת עורבים, אילולא היו שם תמיד אש וכהנים...

ב. הוא שם ליבו לכך שלפי התיאור בברייתא דמלאכת המשכן בנוסח שלפנינו הסובב אינו הכרכוב, ושהכרכוב מצוי הן בשלושת האמות שבין הסובב לראש המזבח וגם במחצית התחתונה של המזבח בין אמת היסוד לאמת הסובב, בניגוד מוחלט לשיטת רש״י, וגם בניגוד להגיון הנובע מהכתוב עצמו לפיו על המכבר להיות מתחת לכרכוב ולא מעל כרכוב תחתון.

קשה להבין את הברייתא דמלאכת המשכן בקטע זה הנראה משובש מאד, שכן :

א. **מכבר רשת הנחושת אינו נזכר בו** כלל. ההתעלמות מוזרה באשר המכבר הינו חלק מהותי ממבנה המזבח, הנזכר מפורשות בכתוב, והתורה - שאינה מתארת את מבנהו - מדגישה את הגעת תחתיתו נמוך יותר מתחתית הכרכוב, עד מחצית גובה המזבח.

ב. הכרכוב נזכר הן בחלק העליון של המזבח והן בתחתון - אך רק בדופן, ואין הוא נזכר לגבי ראש (=גב=גג=מקום המערכה של) המזבח, וכלל לא ברור מדוע, אולי היות שאין מחלוקת שהיה שם. למעשה, **אין בברייתא דמלאכת המשכן תיאור של גב/ראש המזבח והקרנות וגם זה בלתי מתקבל על הדעת**. ברור ש**הכרכוב** שהוא הכיור, כלומר **לוחות העץ המעוצבים שבדופן המזבח, לא היו יכולים להימצא בחלק התחתון של המזבח**, שהרי המכבר נמצא "**תחת** כרכבו מלמטה עד חציו", ואילו היה הכרכוב מצוי **גם** במחצית המזבח התחתונה, לא יכול היה המכבר להימצא תחתיו עד מחצית גובה המזבח אלא מעליו או בין חלקיו. המסקנה המתבקשת היא שאזכור הכרכוב בתיאור החלק התחתון של המזבח הוא תוצאת שיבוש. כמו כן לא היה שום מבנה או חלק או רווח של שלוש אמות בחלק התחתון של המזבח אלא ארבע אמות רווח חלק.

ג. כמו בברייתא בירושלמי, גם בברייתא דמלאכת המשכן **הסובב התחתון** נזכר בנוסף ובנפרד מהכרכוב (ומזה מוכח שהכרכוב שבדופן אינו זהה עם הסובב, בניגוד לשיטת רש"י), אך בעוד שבמזבח של בית שני הוא היה בחלק העליון של המזבח, אמה מעל חוט הסיקרא, כלומר בגובה שש אמות, כאן הוא נזכר דווקא בחלק התחתון של המזבח, ובעוד ששם הסובב התחתון הינו אמה אופקית המשמשת להילוך הכהנים, הרי שלכאורה בחישוב כאן הוא מופיע כאמה אנכית (והדבר נראה כשיבוש ברור). **הקושי העיקרי** בנוסח שלפנינו הוא כמובן, ש**במחלוקת לגבי מידות המזבח של המשכן** בין רבי יוסי לרבי יהודה, בזבחים נט,ב ו-ס,א, טוען רבי יוסי שקומת שלוש האמות של המזבח היא משפת הסובב עד ראש המזבח. אם כן הסובב לרבי יוסי היה במחצית העליונה של המזבח בגובה שש אמות ולא במחצית התחתונה, ומזה **מוכח** שגם **אזכור הסובב התחתון בתיאור החלק התחתון של המזבח בברייתא דמלאכת המשכן הוא לכאורה תוצאת שיבוש** !

לדברינו, הן המכבר והן הסובב התחתון היו באמה השישית של המזבח. הסובב התחתון הוא בליטת אמה אופקית ואנכית של האמה השישית היורדת עד חוט הסיקרא וממשיכה מטה תחתיו עד היסוד (ולשיטת רבי יוסי ברבי יהודה, החלק האופקי מצופה עץ ונחושת ולכן נחשב כחלק מהכרכוב) ואילו המכבר הוא חלק מהדופן של המזבח בחלקו העליון ולכן הוא יורד אנכית באמה השישית, ומגיע עד מחצית גובה המזבח בלבד. אם כן יהיה עלינו לחפש את אזכור שניהם באמה זו.

ד. המשפט :"**ושלוש אמות כרכוב ואמה כליא עורב**" והמשפט "**ושלוש אמות כרכוב ואמה סובב**", נראים כמשפט החוזר על עצמו פעמיים בשינוי קל בשני חלקי המזבח. הראינו שאזכורם של שלושת אמות הכרכוב ואמת הסובב בתיאור החלק התחתון של המזבח מהווה שיבוש של תוספת שאין זה מקומה, ואילו בתיאור החלק העליון של המזבח,

---

ג. הוא מנסה למרות זאת להיצמד גם לשיטת רש"י ככל יכולתו וטוען שרש"י מתעלם מבליטות האמה של היסוד והסובב לא מפני שלשיטת רש"י הן לא היו אלא מפני שהן בליטות של אמה בלבד...

ד. הוא שם ליבו לכך שהמכבר אינו נזכר כלל בנוסח שלפנינו בברייתא דמלאכת המשכן, אך במקום להתייחס לכך הוא פשוט מוסיף אותו לתיאור המזבח כאילו הוא מופיע בו, והיות שלשיטתו הסובב נמצא באמה החמישית והכרכוב העליון באמות הששית השביעית והשמינית עד ראש המזבח, לא נותר לו אלא לעשות את המכבר מתחת לכרכוב העליון, והיות שלפי רש"י המכבר חיצוני למזבח ומולבש עליו, הוא הולך בעקבות רש"י ומסביר שהמכבר רחב באמה מהמזבח וצמוד לסובב הבולט אמה (או פחות, היות שבברייתא לא מצויין כמה בלטו היסוד והסובב, אך הוא ער גם לברייתא שבירושלמי) ויורד תחתיו עד בליטת אמת היסוד ומשער שאולי אף היא נעשתה ממנו, כך שיוצא שהכרכוב התחתון היה מצופה במכבר וכלל לא היה נראה, ולכן לא ברור לשם מה נעשה אם אינו מוסיף לנוי המזבח, אך אין הדבר מפריע לו. לצורך הזזת המכבר למחצית התחתונה של המזבח הוא מסתמך על פירש"י בזבחים נט,א ד"ה "הרשת", השונה מפירושי רש"י לתורה, ומפירושו לתלמוד בזבחים סב,א, כאשר לפי פירוש רש"י זה המכבר היה בכל המחצית התחתונה של המזבח, והכרכוב היה באמה השישית. כאמור, הוא לוקח רק מה שמתאים לו, כי לפי רש"י הכרכוב שבדופן הוא הסובב, ולכן משפת הסובב ומעלה הוא מגובה שש אמות ומעלה, ואילו הרב קנייבסקי מסביר שהכוונה מגובה חמש אמות ומעלה, כי לפי הברייתא דמלאכת המשכן הסובב אינו הכרכוב שבדופן.

ה. אין הוא מצליח להסביר בשום דרך מדוע עשו למזבח של המשכן חוט סיקרא כמו בבית המקדש.

כללו של דבר, דבריו צריכים עיון ואינם נראים לי.

בה לכאורה על שניהם להימצא, הסובב דווקא חסר. לו היה המשפט "**ושלוש אמות כרכוב ואמה סובב**" מצוי דווקא ורק בתיאור החלק העליון, היה המשפט הגיוני במקומו זה (אך היתה חסרה התייחסות למכבר). אם כן עלינו להסביר, כיצד ומדוע השתבש המשפט בחלקו השני (הנוגע לאמה השישית) ל"כליא עורב" ?

כמו כן **הביטוי "כליא עורב" אינו מובן בהקשר למזבח** ואינו שייך כלל לתיאור המזבח אלא לגג המקדש בבית שני, ויהיה עלינו להסביר כיצד הגיע לכאן.

ה. חוט הסיקרא סימן את מחצית גובה המזבח. הוא אינו נזכר ואין רמז לקיומו בכתוב. המזבח בבית המקדש, היה בנוי מאבנים, שביניהם חומר יציקה, ומבחוץ הוא היה מטויח ומוחלק בטיט (=סיד) לבן בכל גובהו. היה צורך לסמן את מחצית גובהו כדי להפריד בין מתן הדמים העליונים לתחתונים, לכן סימנו את חוט הסיקרא. אולם במזבח של המשכן הגיע המכבר בדיוק עד מחצית גובהו, ולכן לכאורה לא היה צורך לסמן את מחצית הגובה (וכרש"י). אם כן לא ברור מדוע בכל זאת (- לפי הברייתא דמלאכת המשכן -) סומן עליו חוט הסיקרא. ברם ברור שאזכורו בברייתא דמלאכת המשכן אינו תוצאת שיבוש, שכן הוא מהוה את הפתיחה לתיאור שני חלקי המזבח בהיותו סימן החלוקה, ולכן לא סביר להניח שהוסיפו אותו בטעות, ובד"כ קל לזכור פתיחות. על כן **רק אם לא היה סימן אחר לחלוקת דופן המזבח חוץ ממנו יובן אזכורו**, ואם כן מוכרחים לומר שדופן המזבח של המשכן היתה אחידה ומן הסתם לבנה בדיוק כמו דופן המזבח בבית המקדש, לפחות בחמש האמות שבין בליטת אמת היסוד לסובב התחתון. עלינו לזכור אפוא שהחוט נמצא בתחתית האמה השישית ושמשני צידיו היה קיר המזבח צבוע בצבע זהה, מן הסתם לבן, כלומר שאמת הסובב וארבע האמות שתחתיה היו בעלות צבע זהה.

ו. **תיאור המזבח ניתן בסדר שאינו הגיוני**. נקודת המוצא היא אמצע המזבח, כלומר חוט הסיקרא. תחילה מתואר החלק התחתון מלמטה למעלה כראוי. אך ההמשך בו מתואר החלק העליון, במקום שינתן המשכית מלמטה למעלה הוא ניתן מלמעלה למטה.

הברייתא דמלאכת המשכן בנוסח שלפנינו הועברה מכתבי יד גרועים ומן הזיכרון, בדומה לכתבי יד אחרים של מקורות חז"ל, ובהתאם, מצויים בה שינויים ושיבושים לא מעטים. ראינו שיש בברייתא די פרטים המאפשרים לקבוע בוודאות שתיאור המזבח בברייתא אינו תואם לתיאורו על פי רש"י. נוכל לנסות אפוא לשחזר את התיאור מתוך הפרטים הידועים לנו מהתורה וממקורות חז"ל אחרים, במידה סבירה של מהימנות. על כן נביא עתה ציטוטים והסברים לגבי הסוגיה של מבנה המזבח מפרשנים נוספים ואח"כ ננסה לשחזר את הנוסח הנכון של הברייתא.

תיאור מבנה המזבח בדברי פרשנים נוספים : מכבר הנחושת

א. בפירוש המיוחס לרס"ג לספר שמות, מובא כשיטת רבי מאיר :

> "אורך המזבח ורחבו ידועים (אך המקרא אינו מפרש האם שטח המזבח שבכתוב כולל את אמות הילוך הכהנים והקרנות, ואת אמת היסוד או שכמו בתיאור המזבח של בית ראשון בדבהי"ב , ד', א, הוא מתאר רק את שטח מקום המערכה). אבל נזכיר את הלשונות הנדירים המתארים אותו. המכבר - אולי הוא כפיא[21].....ופירשתי "מכבר" - סרדא, כי הוא כעין שבכה, ודומה לכברה הגסה של השולחני ולנפה של חיטה, כאומרו "כאשר ינוע בכברה" (עמוס ט', ט). ואחר שפירשנו לשונות אלו, נתאר את המזבח לגבי (=מבחינת) המכבר, ונאמר : גוף המזבח הדור, (ומבריק [כלומר - נחושתו]) כאילו עשוי זהב. בתבניתו - (המזבח) רבוע (=כקוביה). גובהו שלוש אמות. **במחציתו העליונה** מקיפים אותו לוחות נחושת מפוארים מעשה שבכה, דבוקים לגג. **והאמה וחצי התחתונים גלויים, אין בהם אלא ארבע רגלים בלבד**. וארבע הטבעות ששני הבדים בתוכן הן באמצעיתו בשווה, שם סוף הגלוי ותחילת ההידור כפי שפירשנו..."[22].

רס"ג מבאר את הכתוב בתורה על פי שיטת רבי מאיר, לפיה גובה ראש המזבח היה רק שלוש אמות מהקרקע, ללא התייחסות לשטחו או קרנותיו. **הכרכוב** הוא מקום הילוך הכהנים בראש המזבח בלבד (כתנא קמא ולא כרבי ולא כרבי יוסי ברבי יהודה), ואינו כולל את מקום המערכה (כפי שבאר גם בפירוש התורה) ומשמע לכאורה שרק הוא נעשה מלוחות עצי שטים מצופי נחושת. הוא כותב על **לוחות של רשת נחושת** בדפנות, המהודקים גם לגג, אם כן מדובר במכבר. ברור שאם גובה המזבח (ללא הקרנות) היה שלוש אמות בלבד, לא היה סובב תחתון למזבח, שכן לא

---

21. מילה זו לא נתחוורה לפרופ' י.רצהבי שפרסם את פירוש רס"ג לספר שמות, וגם יודעי הלשון הערבית יהודית של תקופת רס"ג (באוניברסיטה העברית, כששאלתי במחלקה העוסקת בכתביו) אינם מכירים אותה. מכאן שאינה בערבית יהודית. על כן אין כוונתו המדויקת ברורה כל צורכה. וצ"ע - שמא נתחלפה ל' ב-פ' וצ"ל : כליא, הרי המכבר - לפי השערתנו - מהוה את בסיס המזבח ?

22. פירושי רס"ג לספר שמות, מקור ותרגום בידי יהודה רצהבי, הוצאת מוסד הרב קוק, תשנ"ח, עמ' קנג.

היה בו צורך. רס״ג - כרבי מאיר, וכפשטן המתייחס רק לפרטים הכתובים במקרא (עד כמה שאפשר), אינו מתייחס בקטע המובא לעיל, ליסוד, לכבש ולקרנות, וכן לא למילוי המזבח או לעשיית חלק ממנו מאדמה או אבנים, לא בחלקו העליון ולא בתחתון, ברם ברור שלפחות החלק התחתון שלו (כולל היסוד, ואולי גם הכבש - שאמנם אינם נזכרים בפרשיות המשכן בספר שמות אך נזכרים בספר ויקרא (-היסוד), ולו באופן עקיף וברמז (-הכבש)) - נעשה מאדמה ואבנים, שכן היה צריך לזרוק ולשפוך את דמי הקרבנות ״על קיר המזבח״ ו״אל יסוד המזבח״ שבחלקו התחתון, ולולא היה נבנה למזבח בסיס עשוי אבנים ואדמה במחציתו התחתונה, לא היה ניתן לזרוק ולשפוך שם דמים, וכמו כן מוסכם שעליו להיות לפחות מחובר לאדמה אם לא מלא באדמה.

בתיאור המזבח בתורה, לא צוינו חלקי המבנה או החומרים מהם המזבח נבנה במחציתו התחתונה תחת מכבר הנחושת. כזכור, רש״י סובר שהמחצית התחתונה נעשתה מלוחות עצי שטים בדומה למחצית העליונה, ואילו רס״ג סובר שלא היתה למזבח מחצית תחתונה שכזו אלא רק ארבע רגלים מנחושת שהן המשך המכבר והקרנות. (אילולא נעשו לו רגלים, ולו היה הבסיס=המכבר מונח על בסיס אבן, היה חלקו הנייד ועשוי העץ והנחושת של המזבח, שהוא עיקר ״המזבח״ של המשכן, בעל גובה של אמה וחצי בלבד, בניגוד לכתוב המחייב שתהא קומתו שלוש אמות, לכן הוכרח רס״ג להניח את קיום הרגלים שהן בעצם גם הקרנות. אפשר שלדעת רס״ג, נועדו הרגלים למנוע תזוזה שלו על גבי בסיסו, וגם להעמדת המזבח בעת מנוחה מנסיעה בעת המסע). אפשר גם שהקרנות שהן הרגלים והעמודים הללו, (ושנעשו ברוחב אמה על אמה ?), חלולות היו עד תחתיתן, כפי שנעשה אח״כ גם בבית (ראשון ו)שני.

השאלה החשובה יותר היא, האם נוכל להסיק מפירושו התואם לשיטת רבי מאיר (וחלקית גם לרבי יהודה), גם לשיטת רבי יוסי אליה אינו מתייחס ? ראינו בגמרא ובברייתא דמלאכת המשכן, שלשיטת רבי יוסי, גובה שלוש האמות של המזבח הוא הגובה מהסובב התחתון עד ראשו, וזה החלק שנעשה מעצי שטים מצופי נחושת. אמת הבסיס=המכבר שבין הסובב התחתון למחצית הגובה הכולל של המזבח אינה כלולה במדידה זו. לשיטתו, גובה החלק הנייד של המזבח הוא חמש אמות כולל הקרנות, ולא היו לו רגלים. אם לפי רש״י ומרבית פרשני המקרא סברנו שהיתה למזבח דופן של עצי שיטים בכל גובהו, בא רס״ג ומלמדנו שהיו שני חלקים למזבח :

1. חלק עליון נבוב לוחות וחלול, מולבש על גבי מכבר של רשת נחושת המהוה גם את בסיסו.

2. חלק תחתון עליו אינו מדבר, אך יש להסיק כהכרח, שנבנה בכל חניה ונעשה מאבנים ואדמה (אלא אם נאמר שמילאו גם את החלק העליון באדמה, כשיטת איסי בן עקיבא).

ב. בפירושו לספר שמות, מביא רבי אברהם בן הרמב״ם מספר פירושים, כולל אזכור של פירוש רס״ג הנ״ל, והוא דן בהם :

״**ועשית את המזבח** - לפי פשט הכתוב היה המזבח עשוי מלוחות הקבועים זה לזה במסמרים ב(צורת) ריבוע שזוויותיו ניצבות, כעין השידה והתיבה וכיוצא בהן. שטח אותה התיבה ריבוע, שאורכו חמש אמות ורוחבו חמש אמות, ואמרו חז״ל (לשיטת רבי יוסי), שגובה המזבח היה עשר אמות, ו(קומת) שלוש האמות (של המזבח, שנזכרה בכתוב, היא) מקום המערכה (כלומר משפת הסובב התחתון ומעלה, ללא הקרנות), ויתבאר במקומו. והקרנות של שטח המזבח (נעשו) כעין נקליטי השידות והתיבות והאפריונים, ולא הזכיר מהו שיעור אורכן ורוחבן (וגובהן), מן הסתם מפני קטנותו ומפני שהוא עגול כי הוא היותר יפה בצורתו... (דבריו אלו אינם תואמים גמרות מפורשות וגם לא את שיטת אביו הרמב״ם, לפיהן הקרנות היו בצורת קוביות בגובה אורך ורוחב של אמה גם במזבח שנעשה למשכן, ועוד, הרי בזה הוא סותר את עצמו, שהרי כתב שגובה המזבח היה עשר אמות, ומהן אמה גובה הקרנות שהוא גם אורכן ורוחבן. אפשר שלדעתו הקרנות נעשו בצורת רבע עיגול, כפי שמוצאים במזבחות מהתקופה העתיקה, ואפשר גם שהסברו לגבי הקרנות מתייחס רק לשיטת רבי יהודה, לפיה גובה המזבח עד ראשו היה שלוש אמות, בלי ציון גובה וצורת הקרנות שמעליו, אך הדוחק ברור וצ״ע).

ו**מכבר** נגזר מן כברה שהוא שם הרשת, והוסיף לבאר זה במאמר **מעשה רשת נחושת**, ו**רשת** - מכמורת הציידים, (ככתוב :) ״ופרשתי עליו רשתי״...

ועשית על הרשת וגו׳. רשת זו אפשר להבין שהיא סובבת (=מקיפה) בכותלי המזבח בחצי גובהו (העליון). **ונראה מפירוש רב סעדיה ז״ל,** שסבר שאין בצידי המזבח מן העץ (אלא רק בגגו), זולת העמודים (=ארבע הרגלים, שאינן נזכרות בכתוב, וחיוב עשייתן נובע מכך שעל המזבח המיטלטל להיות בגובה שלוש אמות) שהקרנות בראשיהם, וביניהם חלל פנוי פתוח, שרשת הנחושת מכסה לו בחצי העליון, והחצי התחתון פתוח בין העמודים (וכאמור, אין רבי אברהם בן הרמב״ם מציין את העובדה שרס״ג כותב זאת לשיטת רבי מאיר, הסובר שגובה המזבח היה שלוש אמות בלבד, ולא לשיטת רבי יוסי, על כן לשיטתו, הכרכוב הוא רק מקום הילוך הכהנים שבראש המזבח, כתנא קמא בברייתא), ולזה יתנגד (הכתוב :) **נבוב לוחות** (ברם לפי פירוש רס״ג לעיל נראה שאף המכבר היה עשוי **לוחות** נחושת מהודרים, אלא שעשויים היו כמין רשת, כך שאין זה סותר לכתוב

כלל, ואפשר שזה עצמו נושא **מחלוקת התנאים, האם הדופן היא חלק מהכרכוב או המכבר**, שהסוברים כרבי יוסי יכולים גם לסבור שהדופן היא חלק מהכרכוב והסוברים כרבי מאיר ורבי יהודה סוברים שהיא חלק מהמכבר). והיותר קרוב, שצדדיו לוחות (עץ) ניצבים, סותמים לו מבחוץ, **מצופים** נחושת, והרשת ממעל להם (נראה שכוונתו - מצפה להם מבחוץ - ל)תוספת יופי (ולא ברור מדוע החליט שהרשת מצויה מעל ומחוץ לכרכוב ולא מתחת ופנימית לו כמשתמע מהכתוב, בעוד שלפי קבלת ר' יצחק בן גיאת - דלהלן - המכבר היה פנימי לכרכוב).

ובמאמר **ועשית על הרשת** לא נתבאר אם הטבעות הן בראש הרשת או באמצע הרשת או בתחתית הרשת. ומאמר **על ארבע קצותיו** (כוונתו) אצל קצות הצדדים אצל הזוויות.

ולאבי אבא ז"ל (=**הרב מימון**) **קבלה מאת ר' יצחק בן גיאת**, כי רשת זו שהיא רשת נחושת, היתה מבפנים לחלל (כנ"ל, כלומר ציפתה את כל חלל המזבח מבפנים, כך שהיתה גם תחת גג המזבח וצמודה לו וגם לדפנות ולסובב התחתון ועוד ירדה אמה אחת עד מחצית גובה המזבח ואף כרצפה מחוררת ובסיס מתחת לכולו, והיות שהכרכוב עשוי לוחות העץ מצופי הנחושת, היה בראש המזבח - אך רק בשתי אמות הילוך הכהנים ולא במרכז גג המזבח במקום בו היתה אש המערכה, ושם היתה רק הרשת, ועליה הונחו עצי המערכה והקרבנות, הרי שכאשר נשרפו העצים והקרבנות, הרי שדרכה) וממנה הדשן יורד ונופל אל הקרקע (כל זה לשיטת רבי מאיר, הסובר שגובה המזבח שלוש אמות בלבד מהקרקע ובהתאם להסברו של רס"ג, אך לשיטת רבי יוסי ולדברינו, לא על הקרקע ממש אלא על בסיס המזבח, שהוא חלקו התחתון, אלא אם גם החלק התחתון נעשה חלול ובהיקפו חומת אבן, כמזבח הר עיבל, שכנ"ל - עשוי אבנים ואו אדמה, ואין הכוונה שכל הדשן נפל לשם אלא חלקו, שהרי בכל בקר הרימו את תרומת הדשן מהמזבח)[23]. **אמר ר' יצחק בן גיאת** : מפני שאמר ה' יתעלה **והיתה הרשת עד חצי המזבח**...לפי ההנחה ש"הסובב" שהוא פירוש **כרכוב** כמו שביאר אונקלוס ז"ל...ולפי ההנחה שגובה המזבח שעשה משה במשכן היה גם כן עשר אמות, אמה מהן [הקרנות] (בכתב היד של פירוש ראב"ם כתוב : יסוד, ונראה כטעות ברורה, וצ"ל : הקרנות, שהרי הוא מדבר על המחצית העליונה של המזבח מלמעלה למטה), ושלוש אמות [כרכוב] (אך בכתב היד של הפירוש כתוב : סובב, וגם כאן נראה כטעות ברורה כי לא היו שלוש אמות של סובב, וצ"ל : כרכוב, שהוא הכיור) **ואמה רשת**, בין הכל חמש אמות גובה (מלמעלה) והוא חצי גובה המזבח (והשאר - היינו בין חוט הסיקרא לקרקע - המחצית התחתונה של המזבח עשויה אבנים ואדמה, שהרי לא היתה שם הרשת אלא ריק) ואל זה רמז במאמרו **והיתה הרשת עד חצי המזבח** לפי הפירוש, ויתכן שהיתה הרשת מחלקת את גובה המזבח בתוכו : מבחוץ רשת מרובעת (כלומר עשויה כמין קובי-ה, כולל תחתית=בסיס) שממנה (במקום אש המערכה, כנ"ל) הדשן יורד אל קרקעיתו, אפילו היה גובהו פחות מעשר אמות, כלומר שלוש אמות בלבד, כמו שנראה מן פשטיה דקרא. ולפי זה לא היה עוביה של הרשת (במדידה האנכית) אמה, שהוא רחוק (מההגיון) אלא עובי כלשהו בלתי חשוב כעוביים של חוטי הרשת וכיוצא בהם (אולם לדברינו, המכבר ירד לאורך הדופן (פנימית לכרכוב) עוד אמה אחת מתחת לסובב עד שהגיע אל בסיס האבן, עד גובה חוט הסיקרא, ורק שם המשיך אפקית כרצפת החלק העליון של המזבח, ולכן נמדדה לו אמה זו בגובה, אך ודאי שלא היה עובי הרצפה אמה אלא עובי כלשהו).

וכרכוב - מילה זרה (כוונתו : יוצאת דופן ויחידאית), ואמר ר' סעדיה ז"ל "**תחת כרכוב המזבח**" - תחת שטח (=גג, ראש) המזבח (כשיטת תנא קמא, בזבחים סב,א ושקלים פ"ח ה"ד), וכן אמר ר' יונה בן ג'נאח זצ"ל (שכן כך סבר רס"ג) - **כרכוב המזבח**, וכן **תחת כרכבו** - שרגב (בערבית) כלומר שטחו, והכוונה (לומר בזה) - שהמזבח (כאן רבי אברהם בן הרמב"ם מתייחס רק לשטח של אש המערכה כ"מזבח") בולט היה ממנו (כלומר - נוסף עליו) שטח שהיו הכהנים מהלכים עליו דוגמת השטח הנקרא במשנה זיז (וכמובן שאין הכוונה שהשטח בכללו היה 7X7 אלא רק 5X5 אמות מרובעות).

---

23. השווה הסבר זה לתיאור יוסף בן מתתיהו ול'תרגום יונתן' לתורה, לגבי המכבר. הן הפירוש כאן והן לדברי יוסף בן מתתיהו, המכבר מאפשר לאפר הקרבנות ליפול אל תחתית חלל המזבח בתוכו, ואילו לפי ה'תרגום יונתן' גיצים וחלקי קרבנות נפלו על המכבר בצד המזבח, כנראה היות שלדעתו הסובב התחתון 'ישב' עליו, והדבר איפשר להחזירם אל ראש המזבח. נראה שצדק דווקא רבי יצחק בן גיאת בדבריו ודברי יוסף בן מתתיהו תומכים בהם, וכפי שנראה להלן בהצעה החלופית, המכבר לא ישב מתחת לסובב התחתון (כדעת רבי יוסי ברבי יהודה) אלא הוקף על ידו. לפי כל ההסברים, המכבר נועד לקלוט גחלי אש ואפר ממקום המערכה, ומידע זה היה בידי בעל התרגום יונתן, אלא שהוא לא ידע שהמכבר מצוי במקום המערכה, וחשב שהוא מצוי רק בתחתית הדופן של החלק העליון של המזבח. לכן התאים בין שתי פיסות המידע שהיו לו בהסבר מחודש משלו.

אמר חפץ בספר המצוות, **כרכוב המזבח** הוא כזיז הבולט מן הבניין, ואנשי ארץ ישראל קוראים לו שרגב. אמר עוד, ובאה הקבלה (=בגמרא, לפי שיטת רבי יוסי, ולפי רב נחמן בר יצחק, כי אין הדברים מפורשים בכתוב) שהמזבח היו לו שני כרכובים, אחד מהם מוכן לכהנים להלך עליו כדי שלא יחליקו כשירצו לעלות על המזבח (ואינו מזכיר שום מעקה, אך גם הוא הבין כרש״י שהכרכוב שעליו מדבר רב נחמן בר יצחק הוא הסובב העליון ולא הסובב התחתון), והשני לנוי, מפני שאמרו ׳״תנו רבנן ׳ איזהו כרכוב ? בין קרן לקרן ומקום רגלי הכהנים אמה. והא כתיב **תחת כרכבו מלמטה עד חציו** ? אמר רב נחמן בר יצחק ׳ תרי הוו, חד לנוי וחד לכהנים דלא לישתרקו״, והוא הקרוב. ואת שטח המזבח (היינו המקום של אש המערכה) לא הזכיר. והקרוב, שהיה ב(מרכז) שטחו שקיעה שהקיף לה שפה מורמת כמעקה (השפה היא שטח הילוך הכהנים והוא הקרוי ״תפוח״), ואותה השקיעה - בה היו האש והאיברים (של הקרבנות, וכאמור לעיל לא היו שם לוחות עץ מצופים נחושת אלא רק מכבר רשת הנחושת, הפוך מהסברו של רש״י הסובר שדווקא הכרכוב היה שקוע ולא מקום המערכה).

נבוב לחת - חלל התווך שהלוחות מסביב לו מבחוץ, וביניהן מבפנים חלל, כחלל התיבות וכיוצא בהן״.

עלינו להשוות את ההסברים הנ״ל, גם לתיאור המזבח ב״קדמוניות היהודים״ ליוסף בן מתתיהו ׳

״לפני המשכן נבנה המזבח, שנעשה מעץ, באורך ורוחב של 5 אמות, ובגובה 3 אמות, מצופה לוחות נחושת מבהיקים כזהב. כמו כן נעשה לו מוקד/מכבר/כירה עשוי רשת נחושת כך שהקרקע שתחתיו קלטה את גיצי האש שנפלו מהמוקד היות שלא נעשה למוקד בסיס מתחתיו״.

לפי תיאור זה התואם חלקית בלבד לשיטת רבי יהודה (הגובה) וחלקית לשיטת רבי יוסי (השטח) ורק מתאים לשיטת רבי מאיר כפי שהיא בברייתא דמלה״מ, וגורס ש״דברים ככתבן״ לגמרי, נעשו למזבח שהיה חלול ושלא מלאוהו באדמה, גג ודפנות מעצי שטים מצופים נחושת (שהם הכרכוב), בלי להתייחס לגובה אליו הגיעו הדפנות. המזבח עמד על הקרקע, ללא איזכור בסיס בן 5 אמות (העשוי אדמה ואבנים, כדעת רבי יוסי, או אם היה של 1.5 אמות כשיטת רבי יהודה ורבי מאיר, כפי שמסביר רס״ג). המכבר שבדופן ובתחתית לא נזכר כלל אלא רק במקום המערכה, כפי שציין גם הרב יצחק בן גיאת בפירושו, וכפי שעולה מפירוש רס״ג הסבור שהכרכוב לא היה במקום המערכה ולכן הכרחי לומר שהיה שם רק המכבר. זהו כמובן תיאור בלתי שלם (ובלתי מדויק) של המזבח, שכן המכבר הגיע תחת הכרכוב רק עד חצי גובה המזבח, ויוסף בן מתתיהו מתעלם מכך לחלוטין, כמו גם מהיסוד, הכבש, הסובב והקרנות. נראה שיוסף מתאר את המזבח כ״פשט הכתוב״ ובאופן כללי בלי להיכנס לפרטים, לפי יכולת הבנת הקוראים, שאינם יהודים ושאינם בקיאים במקורות חז״ל, אך מספר פרטים בתיאור תואמים בכל זאת לפירושי חז״ל כנ״ל. למרות שלא ניתן בוודאות לבצע שחזור של נוסח תיאור המזבח בברייתא דמלה״מ בשל חומרת השיבושים, אנסה להלן להציע שחזור, אשר יתבסס על כלל פרטי המידע הנתונים מפירושי הראשונים ויוסף בן מתתיהו דלעיל. השחזור מבחינה תיאורית אינו תלוי כלל בשחזור נוסח הברייתא דמלה״מ ויכול לעמוד בפני עצמו!.

שיחזור תיאור מבנה המזבח בברייתא דמלאכת המשכן

מחבר הברייתא דמלה״מ לא המציא את מקורותיו אלא השתמש במקורות התלמודיים והמדרשיים שהיו לפניו. מי שיבחן את מקורותיה של הברייתא דמלה״מ ימצא שרובם ככולם מקורם **בתלמוד הבבלי וכן בירושלמי שקלים**, ומיעוטם במכילתא ובספרי. אם נחפש תיאור של המזבח במקורות אלו נמצא ש**קיימת רק ברייתא אחת המתארת את המזבח במשכן** הלא היא הברייתא המובאת בירושלמי שקלים פ״ו ה״ד (כז,ב), המונה את שטח המזבח של המשכן במבט על, כלומר מלמעלה, מן החוץ פנימה, אבל כיוון זה הוא גם מלמטה למעלה במעלה מדרגות המזבח, בהתעלם מהקירות האנכיים שבדפנות המזבח ׳

״...ותני כן ׳ אמה היסוד, אמה סובב, אמה קרנות, אמה כרכוב ואמה מערכה״ .

אם נבחן ברייתא זו, נמצא שכל מרכיביה חוץ מאחד נזכרים בברייתא דמלה״מ. אמת היסוד, אמת הסובב, אמת הקרנות והכרכוב. רק אמת **המערכה** איננה נזכרת למרות היותה האמה החשובה ביותר ובמקומה מופיעה אמה הנקראת **כליא עורב**. דמיון האותיות בין מילים אלו בולט. לענ״ד, באחת ההעתקות/ההעברות הקדומות המילה **מערכה** נמחקה חלקית ונשאר כתוב רק **ערב**. המעתיק סבר שכתוב שם **ערב**. הוא לא הבין מה לעורב ולמזבח ומשום מה זכר את כליא העורב של המקדש ולכן ׳השלים את החסר׳ מדעתו והוסיף **כליא לעורב**. מכאן ואילך השיבוש השתרש והיות והיה חסר מובן, הוא הועתק כמות שהוא בלי שאף מעתיק יעז לתקנו מחשש שרק יגדיל את השיבוש וכך עד שהגיע אלינו. אבל יש להניח שהמעתיקים לא רק שלא הבינו את הביטוי הזה הם גם לא הבינו שמדובר במבט על ולכן הוסיפו את הדפנות אך שמרו על הסדר של התיאור, לכן קדמה אצלם אמת הקרנות לכרכוב ולאמת המערכה שהפכה לכליא עורב.

אי לכך שני חלקים היו לתיאור המזבח, וכל האמות הנזכרות במבנהו היו אמות אופקיות, כך:

'חוט של סיקרא היה חוגרו באמצע, להבדיל בין (ה)דמים העליונים לדמים התחתונים.

מחוט הסיקרא ולמטה חמש אמות ושם היו נותנים דמים הניתנים למטה.

מחוט הסיקרא ולמעלה חמש אמות, ושם היו נותנים דמים הניתנים למעלה...

אמה יסוד (היחידה שבחלק התחתון של המזבח) ואמה סובב. אמה קרנות ואמה כרכוב ואמה מערכה'.

אין במקורות חז"ל תיאור של המזבח במשכן (לשיטת רבי יוסי) כשהיה בנוי משני חלקיו בדומה לתיאורו של המזבח של בית שני כבמסכת מידות, אולם ניתן כעת לשחזר תיאור כזה כך:

מזבח המשכן	המזבח בבית שני
המזבח היה תשע על תשע.	המזבח היה שלושים ושתיים, על שלושים ושתיים.
עלה אמה וכנס אמה, זה היסוד.	עלה אמה וכנס אמה, זה היסוד.
נמצא שבע על שבע.	נמצא שלושים על שלושים.
עלה חמש וכנס אמה, זה הסובב.	עלה חמש וכנס אמה, זה הסובב.
נמצא חמש על חמש.	נמצא עשרים ושמונה על עשרים ושמונה.
מקום הקרנות אמה מזה ואמה מזה.	מקום הקרנות אמה מזה ואמה מזה.
נמצא שלוש על שלוש.	נמצא עשרים ושש על עשרים ושש.
מקום הילוך רגלי הכוהנים אמה מזה ואמה מזה.	מקום הילוך רגלי הכוהנים, אמה מזה ואמה מזה.
נמצא אמה על אמה מקום המערכה.	**נמצא עשרים וארבע על עשרים וארבע מקום המערכה**.

צורתו הכוללת של המזבח לא השתנתה, והדבר היחיד שהשתנה מבחינת המימדים, מהמזבח שבמשכן למזבח שבבית ראשון ואח"כ לזה שבבית שני, היה שטח מקום המערכה.

שאלנו על העדר איזכור של מכבר הנחושת בתיאור המזבח. יש לומר שבאמת הוא נעדר מתיאורי המזבח במקורות חז"ל ויש לשחזר את צורתו מהכתוב מדברי הראשונים ומכתבי יוסף בן מתתיהו.

משא המזבח בעת המסע

כדי לקחת את המזבח למסע היה צריך להרים אותו תחילה מעל בסיס האבן עליו "ישב", ורק לאחר מכן לשאתו בבדיו. חלקו העליון של המזבח היה חלול ולא מלא באבנים או אדמה, ורק חלקו התחתון נעשה מאבנים ואדמה והיה אטום (חוץ מהקרנות שהיו חלולות), וכך הונח המזבח נבוב הלוחות (שהוא חלקו העליון של המזבח), על גבי בסיסו עשוי האבן שבגובה חמש אמות, והסובב התחתון מנע תזוזה שלו ממקומו. עם הזמן התמלא המזבח באפר הקרבנות שנפל מהמכבר על בסיסו, אך היות ורצפת הרשת שלו (- אם בכלל היתה לו) היתה מחוררת בחורים גדולים, האפר שהצטבר לא נתפס ברצפתו, ולכן קל היה להרימו ולשאתו ממקומו.

אין זה סביר שגובה מזבח הנחושת הנבוב היה עשר אמות, שכן אילו כך היה, הוא היה כבד ומגושם, ולא היה ניתן לשאתו, כאשר בגובה שש אמות או יותר מצויים בדיו (שם מצוי המכבר שאליו מחוברים הבדים), שכן גובה כתפי הלויים מהקרקע היה כשלוש אמות[24]. יש להניח שלקראת המסעות נעמדו הלויים על גבי העגלות שנעשו למשא

24. בשבת צב,א מובא הדיון הבא:

"אמר רבי אלעזר: המוציא משאוי למעלה מעשרה טפחים חייב, שכן משא בני קהת. ומשא בני קהת מנלן? דכתיב: "על המשכן ועל המזבח סביב" - מקיש מזבח למשכן, מה משכן י' אמות אף מזבח י' אמות. ומשכן גופיה מנלן? דכתיב: "עשר אמות אורך הקרש", וכתיב: "ויפרוש את האהל על המשכן", ואמר רב: משה רבינו פרשו. מכאן אתה למד גובהן של לויים עשר אמות (שכן המזבח היה בגובה עשר אמות, כשיטת רבי יוסי), וגמירי, דכל טונא דמידלי במוטות, תילתא מלעיל ותרי תילתי מלתחת. אישתכח דהוה מידלי טובא! ואיבעית אימא (רש"י: לא גביהי לויים (כל כך) ולאו ממזבח גמרינן, דשמא לויים לא גביהי אלא ז' אמות (עם הראש), ואין משאן דמזבח גבוה מן הארץ אלא ב' או ג' טפחים): מארון (גמר לה ר' אלעזר), דאמר מר: ארון תשעה וכפורת טפח, הרי כאן י', וגמירי, דכל טונא דמידלי במוטות תילתא מלעיל ותרי תילתי מלרע, אישתכח דמלמעלה מי' הוה קאי (טובא, אפילו אין גובהן של לויים אלא ג' אמות כמונו, הרי י"ח טפחים. וארון אינו תלוי למטה מכתפותיהן אלא ו' טפחים וב' שלישי טפח, אישתכח דגבוה י' ויותר) ?! וליגמר ממשה (שפרש המשכן ונמצא דגובהן של לויים עשר אמות ונילף מלויים נושאי המזבח) ?! דילמא משה שאני, דאמר מר: אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל קומה".

דיון זה נראה לכאורה מופרך מעיקרו או אלגורי רעיוני (ברם לאחרונה התפרסמו אפילו תמונות של ענקים שחיו אך לפני כמאה מאתיים שנה בגובה של יותר מ-4 מטרים). וכי יש בעולם ענקים בגובה עשר אמות? איננו יודעים מה היה

חלקי המשכן קודם שהעמיסו עליהן את משאן, בגובה 5 אמות, וכך הרימוהו מבסיסו ונשאוהו והורידוהו לקרקע ואח״כ נשאוהו בכתף[25].

סיכום

א. הראינו שהדעה שמילאו את המזבח של המשכן באדמה היא דעת יחיד (או מעטים) ומרבית החכמים סוברים שהמזבח נשאר חלול, לפחות עד תקופת שילה.

ב. הראינו שהן הברייתא דמלאכת המשכן והן ברייתא בירושלמי מציעות תיאור שונה מזה של רש״י למזבח של המשכן (וכנראה שהן לא היו לנגד עיניו), והראינו שקיימים גם קשיים נוספים בשיטתו. בהתאם, הצענו הסבר חלופי לסוגיית הכרכוב והמכבר בזבחים סב,א.

ג. הראינו שהנוסח ׳שלפנינו׳ של תיאור המזבח של המשכן בברייתא דמלאכת המשכן משובש, והצענו הצעת שחזור לנוסח. לפי הצעה זו ניתן לומר שהמזבח המתואר בתורה בפרשיות ׳תרומה׳ ו׳ויקהל׳ אינו אלא חלקו-חציו העליון, העשוי עץ ונחושת, שהינו נייד, כאשר מכבר הנחושת מהוה את בסיסו, בעוד חלקו התחתון שנעשה מאבנים ואדמה אינו מתואר בפרשיות אלו. מבנה המזבח הכולל העקרוני נשאר ללא שינוי לכל אורך ההיסטוריה, הן במשכן והן במקדש וגובהו היה ויהיה תמיד עשר אמות (אף כי חלקן בנות חמישה וחלקן בנות ששה טפחים), וכולל גם סובב עליון, סובב תחתון, יסוד, כבש וקרנות, וגם את חוט הסיקרא, ורק חלקו העליון השתנה במעבר מהמשכן למקדש ממזבח נבוב ונייד ומקושט בדופן למזבח עשוי אבנים, אטום וחלק. המזבחות גם הוגדלו בשטחם במהלך הזמנים.

ד. הראינו שניתן למצוא תמיכה - לפחות חלקית - להצעת השחזור, בפירוש רס״ג.

ה. להשלמת השחזור של תיאור המזבח, למדנו מתיאור המזבח של יוסף בן מתתיהו, הנתמך בפירושי ראשונים ורס״ג, שהמכבר ציפה את כל מחצית המזבח העליונה מבפנים, כאשר במקום המערכה לא היה עליו כרכוב ולכן יכול היה אפר העצים והקרבנות ליפול על הקרקעית דרך רשת המכבר.

תרשימי המזבח לפי ההסבר המוצע בזה

״ועשית את המזבח עצי שטים, חמש אמות ארך וחמש אמות רחב **רבוע** יהיה המזבח ושלש אמות קמתו. ועשית קרנתיו על ארבע פנתיו ממנו תהיין קרנתיו, וצפית אתו נחשת. ועשית סירתיו לדשנו ויעיו ומזרקתיו ומזלגתיו ומחתתיו, לכל כליו תעשה נחשת. ועשית לו **מכבר מעשה רשת נחשת**, ועשית על הרשת ארבע טבעת נחשת על ארבע קצותיו. ונתתה אתה תחת **כרכב** המזבח מלמטה, **והיתה הרשת עד חצי** המזבח ועשית בדים למזבח בדי עצי שטים, וצפית אתם נחשת. והובא את בדיו בטבעת, והיו הבדים על שתי צלעת המזבח בשאת אתו. **נבוב לחת** תעשה אתו, כאשר הראה אתך בהר כן יעשו״.

המזבח נזכר בקטע ארבע פעמים :

א. ...המזבח עצי שטים .

ב. ...**כרכב** המזבח

ג. ...הרשת עד חצי המזבח

גובהם של עוג וסיחון, או ארבעת ילידי הענק או גלית ואחיו. אמנם ערסו של עוג - ״תשע אמות אורכה וארבע אמות רוחבה באמת איש״, ברם בד״כ מיטת אדם ארוכה מגופו, ואף אם היה עוג בעל גובה של תשע אמות, הכיצד נאמר שהלויים היו ענקים ממנו ? ואף אם נאמר שתשע אמות היה אורכו בינקותו, ואורך תינוק ממוצע כאמה ובבגרותו גובהו כשלוש אמות ומחצה, הרי שגדל פי שבע, אם כן היה עוג בבגרותו 45 אמות, וזה למעלה מכל טבע אנושי מוכר, עדיין קשה לומר שהלויים היו גבוהים פי שניים ושלוש מבני אדם רגילים. ותימה על רש״י ושאר פשטנים שאינם מקשים על זה כלל. לענ״ד, אין לומר שהדיון בא רק לפלפול בעלמא, על כן נראה שגובהו המדובר של משה וגובהם של הלויים הוא שיא הגובה אליו היה עליהם להגיע, אך לא נאמר היכן עמדו רגליהם...ונראה שהם עמדו על גבי עגלות או הגבהות...גובה העגלות היה צריך להיות כ-5 אמות, הלויים עמדו כך שכתפיהם נמצאו בגובה כ- 8 אמות והם הרימו את המזבח ממקומו על בסיסו. אם כן רק על פי ההסבר החלופי ניתן להסביר באופן הגיוני דיון זה בגמרא. וצ״ע.

25. בבמדבר רבה יט, טז מובא :״...מהו הר ההר ? הר על גבי הר, כתפוח קטן על גבי תפוח גדול. אף על פי שהענן הולך לפניהם, משפיל את הגבוה ומגביה את השפל, הניח הקדוש ברוך הוא את ההר הזה דוגמא, שידעו נסים שעשה הקב״ה להם, שלא הניח הר במדבר (כדי) שלא יהו מתיגעין ועולים ויורדים. ועוד, **אע״פ שהיה הענן עושה כל המדבר מישור, היה מניח מקום גבוה למשכן שהוא חונה שם**...״. עפ״י מדרש זה, אפשר שהן מקום עמידת המשכן והן בסיס האבן של מזבח הנחושת נשארו מוגבהים לעומת השטחים שסביבם, אך לא נתבררו פרטי הדברים במקור יחידאי זה.

ד. ...והיו הבדים על שתי צלעת המזבח.

בכל הפעמים הללו המזבח הוא דווקא ורק החלק העליון הנייד של המזבח, על כן אינו 'מעכב' ואינו מצווה לדורות אלא רק לשעה. רק כשכתוב '**רבוע** יהיה המזבח' מדובר לשיטת רבי יוסי במזבח כולו, שגובהו הכולל כפול מאורכו או רוחבו ולכן תבניתו זהה לתבנית מזבח הקטורת שג"כ גובהו כפול מאורכו או רוחבו, ולכן הגובה הכולל של מזבח העולה צריך להיות עשר אמות לא רק במשכן אלא לדורות. חיוב עשיית יסוד קרנות וכבש לדורות, נלמד מפסוקי ספר ויקרא, בהם ההתייחסות למזבח היא תמיד למזבח כולו.

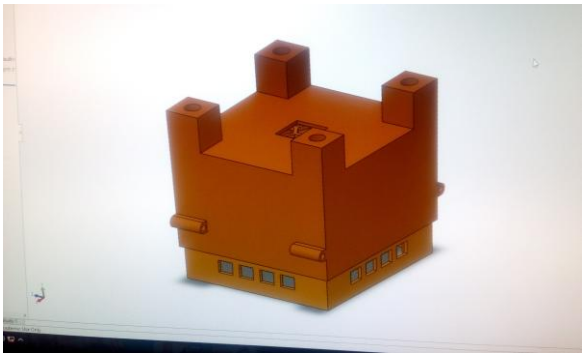
להלן תיאור החלק העליון של המזבח :

תחילה נעשה 'הכרכוב' היינו משטח העץ העליון מצופה נחושת והותירו במרכזו חור בגודל אמה על אמה וכן מגרעות של אמה על אמה בארבע זוויותיו לקרנותיו. אח"כ נעשו צלעותיו ג"כ מלוחות עץ, מצופות נחושת עם תבליטי צורות מקושטות בולטות (לא בוצע בתרשים כדי לפשטו), בגובה שלוש אמות, והותירו פתחים בקצותיהן בתחתיתן בגובה כלשהו (בתרשים הן בגובה אמה אך לאו דווקא) לטבעות הבולטות מהמכבר. כמו כן עשו את ארבע הקרנות שהן בליטות בצורת קוביה ריבועית בגובה אמה של חמישה טפחים, ובשטח של אמה על אמה (של ששה טפחים), ובמרכז כל אחת מהן צינור עשוי עץ מצופה נחושת ככל הכרכוב (שקוטרו אינו נזכר בכתוב, אולי חמישה טפחים), היורד עד בסיס המכבר. הכרכוב בתרשימים צבוע בחום כתום כהה.

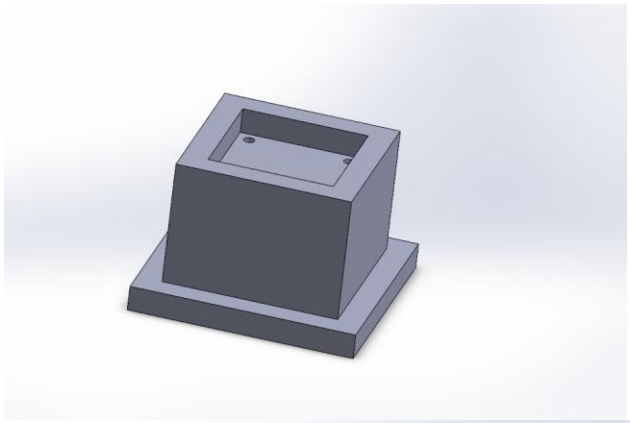
אח"כ נעשה לו המכבר, שהוא רשת נחושת בצורת קוביה בגובה ארבע אמות שבארבע קצותיו בגובה אמה מבסיסו נעשו לו ארבע טבעות לצורך בדי הנשיאה, ובארבע קצותיו נעשו חורים להעביר דרכם את הצינורות היורדים מהקרנות עד בסיסו.

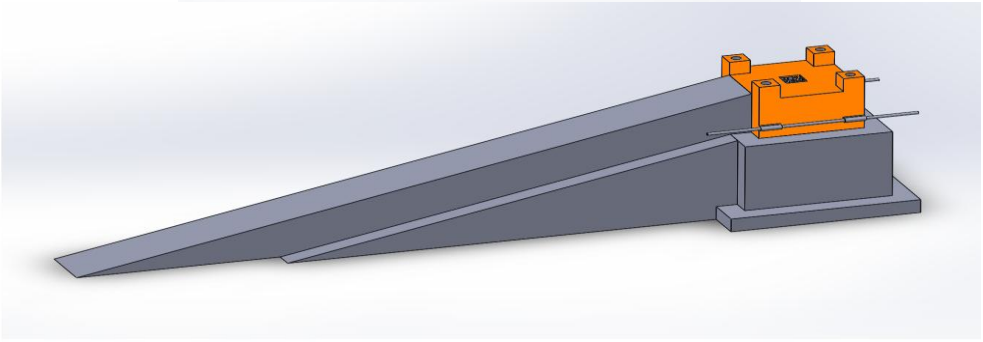
אח"כ 'הלבישו' את הכרכוב וחיברו אותו על המכבר. ניתן לראות בשני התרשימים הראשונים שצלעות כרכוב המזבח יורדות מגג המזבח ומגיעות רק עד אמה מעל בסיס המכבר, כי המכבר נצבע בכתום חום בהיר יותר מזה של הכרכוב.

שני התרשימים להלן מראים את הכרכוב כשהוא מולבש כבר על המכבר במבט מהצד ומלמעלה ובמבט מעט מהצד ומלמטה (לא צויר משטח הבסיס של המכבר, כדי שניתן יהיה לראות כיצד נעשה).

בשני התרשימים התחתונים מתואר בסיס האבן בצבע אפור. בתרשים השלישי, רק בסיס האבן של המזבח עם הנקבים ההמשכיים לצינורות שבקרנות, ועם אמת הסובב האמורה להקיף באמה השישית מעשר אמות גובה המזבח, את האמה התחתונה של המכבר. על כן הסתירה אמת הסובב את קו גובה מחצית המזבח ולא ניתן היה לראותו, ולכן גם במזבח העולה שבמשכן סומן גובה מחצית המזבח בקו אדום - הוא 'חוט הסיקרא'. בתרשים הרביעי ניתן לראות את המזבח כולו, החלק העליון הנייד עם בדיו הצבוע בכתום חום, המונח על גבי בסיס האבן הצבוע באפור כולל הכבשים. הכרכוב מגיע עד הסובב והאמה התחתונה של מכבר הנחושת אינה נראית ומוסתרת ע"י אמת הסובב.

מזבח העולה בבית שני - מבנה ומידות

א. תיאורי מזבח העולה ובניינו בבית שני.

ב. "הקרנות החלולות" של המזבח - מחלוקת הראשונים.

ג. לסוגיות תיאור מזבח העולה בספר יחזקאל וגודל האמות ששימשו במשכן ובמקדש.

1. סוגיית מדרגות המזבח במנחות צז.
2. שיטת רש"י וקשייה.
3. שיטות פרשניות נוספות וקשייהן.
4. לפשר תיאור המזבח בנבואת יחזקאל.
5. המחלוקת על מידות מזבח הזהב ושאר כלי המקדש.
6. הגדלת שטח המזבח.

ד. שתי מערכות הניקוז במקדש :

1. מערכת ניקוז שיירי הדמים
2. מערכת ניקוז הנסכים

ה. השית - מערכת ניקוז הנסכים.

ו. פעולת הניסוך ומקומה במזבח לאורך הדורות.

ז. משמעות הניסוך לספלים.

ח. השינויים בניסוך המים - דחיית שיטת הצדוקים.

ט. התאמת כלי הניסוך.

י. השוואת פעולת הניסוך בהגבהת היד.

יא. שיטת הרמב"ם.

יב. שיטת רס"ג.

יג. סיכום ומסקנות

מבנה המזבח **בבית שני**, מתואר במשנה, מידות פ"ג מ"א :

"המזבח היה שלשים ושתים (אמה) על שלשים ושתים (אמה).

עלה אמה וכנס אמה, זה היסוד. נמצא שלשים (אמה) על שלשים (אמה).

עלה חמש (אמות) וכנס אמה, זה הסובב. נמצא עשרים ושמונה (אמה) על עשרים ושמונה (אמה).

מקום הקרנות אמה מזה ואמה מזה. נמצא עשרים ושש (אמה) על עשרים ושש (אמה).

מקום הלוך רגלי הכהנים אמה מזה ואמה מזה. נמצא עשרים וארבע (אמה) על עשרים וארבע (אמה) מקום המערכה.

אמר רבי יוסי : מתחלה (בבית ראשון) לא היה אלא שמונה ועשרים (אמה) על שמונה ועשרים (אמה).

כונס ועולה במדה זו, עד שנמצא מקום המערכה עשרים (אמה) על עשרים (אמה). וכשעלו בני הגולה, הוסיפו עליו ארבע אמות מן הדרום וארבע אמות מן המערב כמין גמא, שנאמר :"והאראיל שתים עשרה ארך בשתים עשרה רחב רבוע"[26].

יכול שאינו אלא שתים עשרה על שתים עשרה ? כשהוא אומר (שם) :"אל ארבעת רבעיו" - מלמד שמן האמצע הוא מודד שתים עשרה אמה לכל רוח. וחוט של סקרא חוגרו באמצע, להבדיל בין הדמים העליונים לדמים התחתונים.

והיסוד היה מהלך על פני כל הצפון, ועל פני כל המערב, ואוכל בדרום אמה אחת, ובמזרח אמה אחת.

בברייתא בתלמוד הבבלי, זבחים נד,א, מתואר גם אופן בניינו :

"תני לוי : כיצד בונין את המזבח ?

מביאין מלבן (מסגרת עץ מרובעת) שהוא 32 (אמה) על 32 (אמה) **וגובהו אמה**, ומביא חלוקי אבנים מפולמות, בין גדולות בין קטנות, ומביא סיד וקוניא וזפת, וממחה ושופך, וזה הוא **מקום היסוד**.

וחוזר ומביא מלבן שהוא 30 אמה על 30 אמה **וגובהו חמש אמות**, ומביא חלוקי אבנים מפולמות בין גדולות בין קטנות, ומביא סיד וקוניא וזפת, וממחה ושופך, וזה הוא **מקום הסובב**.

וחוזר ומביא מלבן שהוא 28 אמה על 28 אמה **וגובהו שלוש אמות**, ומביא חלוקי אבנים מפולמות, בין גדולות בין קטנות, ומביא סיד וקוניא וזפת, וממחה ושופך, והוא **מקום המערכה**.

וחוזר ומביא מלבן שהוא אמה על אמה (**וגובהו אמה**), ומביא חלוקי אבנים מפולמות בין גדולות בין קטנות ומביא זפת וקוניא וממחה ושופך **וזהו קרן**, וכן לכל קרן וקרן".

בבית שני לא נבנה יסוד בצד הדרומי ובצד המזרחי של המזבח אלא כדי אמה אחת אורך - בזוית הדרום מערבית ובזוית הצפון מזרחית. **בבית ראשון**, כל שטח המזבח היה צריך להימצא בנחלת בנימין, והשטח המיועד לבליטת היסוד הדרומי והמזרחי לא היה חלק מנחלתו, אלא היה שייך לנחלת יהודה, ולכן לא בנו שם יסוד[27].

המזבח בבית שני היה העתק מוגדל של המזבח של בית ראשון ולכן גם בבית שני לא בנו את בליטת היסוד הדרומי והמזרחי של המזבח, למרות שבכך הוא נבנה כך שחלקו נמצא בשטח שהיה תחילה חלק מנחלת יהודה[28].

חסר זה של היסוד נוצר ע"י מילוי מסגרת העץ הריבועית החיצונית במסגרת עץ פנימית ברוחב אמה בפאות הללו, וסילוקה כשחומר המילוי נתקשה.

---

26. יחזקאל מ"ג, טז.

27. זבחים נד,א.

28. הסיבה לבניינו בבית שני באופן דומה לבניינו בבית ראשון נובעת מהרצון לשמר את צורתו הראשונית של המזבח על אף הגדלת שטחו. וזו לשון הרמב"ם, הלכות בית הבחירה פ"א ה"ד :"בנין שבנה שלמה כבר מפורש במלכים, וכן בנין העתיד להבנות אע"פ שהוא כתוב ביחזקאל אינו מפורש ומבואר, **ואנשי בית שני כשבנו בימי עזרא בנוהו כבנין שלמה** ומעין דברים המפורשים ביחזקאל". יש לשער שזה ההסבר לקושי של בעלי התוספות בהסבר העובדה שגם בבית שני לא בנו יסוד בצד הדרומי ובצד המזרחי של המזבח. עיין בזבחים סא ע"ב, בתוספות ד"ה "ארבע אמות".

הסובב, שהוא משטח הליכה ברוחב אמה של חמשה טפחים, המקיף את המזבח מכל עבריו (חוץ ממקום הכבש), שימש את הכהנים להקפת המזבח, בעת הקרבת חטאות בהמה שדמן ניתן על ארבע הקרנות, ועולות עוף שנעשו על הסובב בקרן הדרום מזרחית.

מקום המערכה שהיה בגובה תשע אמות מהקרקע, שימש להקרבת הקרבנות, אך שתי אמות ההיקף שלו סביב מקום מערכות האש, כולל האמה שבין הקרנות, שימשו להילוך הכהנים, כך ששטח **מערכות האש** היה קטן בארבע אמות אורך וארבע אמות רוחב משטח גג המזבח כולו.

פינות המזבח ברוחב אמה לכל צד בכל גובהן, מהקרקע עד ראשיהן (בגובה עשר אמות), נחשבות ל**קרנות המזבח** (ברם לעתים התייחסו חז"ל גם למקומות הסמוכים לקרנות כלקרנות). אין במשנה או בתוספתא תיאור מפורט של הקרנות חוץ ממידותיהן.

בחצי גובה המזבח, כלומר בגובה חמש אמות, אמה מתחת לגובה הסובב, הקיף את המזבח "**חוט הסיקרא**", קו צבע אדום בולט שהפריד בין הקרבנות שדמם נזרק מעליו לאלו שדמם נזרק מתחת לו.

אל המזבח והסובב (המזרחי) עלו ב**כבשים משופעים**, מדרום לצפון, ומן הסובב (הדרומי) ירדו בכבש יורד (מערבי) מצפון לדרום. המזבח עמד ממזרח לפתח המשכן או המקדש.

בבית ראשון, היה שטח של 20 אמה על 20 אמה למקום המערכה בראש המזבח, כנזכר בכתוב: "ויעש מזבח נחשת עשרים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו ועשר אמות קומתו"[29]. בבית שני, הגדילו את שטח המזבח, והגדלה זו מתוארת במשנה הנ"ל. שני טעמים ניתנו בגמרא (זבחים סא,ב) להגדלת המזבח בבית שני (ועוד נדון בכך להלן):

א. בבית שני לא היתה ה"אש של מעלה" שעל המזבח, שהיתה בעלת עוצמת שריפה גבוהה כבבית ראשון (שכן היתה "רבוצה ככלב" ולא "כאריה"), ולכן קצב שריפת הקרבנות היה נמוך יותר והדבר הצריך שטח מערכה גדול יותר.

ב. "מעיקרא סבור 'מזבח אדמה' - שהוא אטום באדמה, ולבסוף סבור **שתיה כאכילה**": בוני בית ראשון סברו שמבנה מזבח האבנים והאדמה, צריך להיות אטום ומלא באדמה, ללא כל חללים בתוכו (בניגוד למשכן, שם היה חלקו העליון של המזבח - חלול, לדעת רוב התנאים, כנ"ל, חוץ מהקרנות שהיו תמיד חלולות, כדלהלן). אולם בוני בית שני סברו שאין מניעה להשאיר בו ותחתיו חללים מסוימים (אך לא ממש תחת מקום המערכה אלא בצד).

בבית ראשון היה ברצפת העזרה סמוך למזבח **בור שנקרא שית שממנו ירד פיר שירד עד עומק מי התהום ושימש לניקוז הנסכים**, אך בבית שני הוא הוכלל בשטח המוגדל של המזבח. לעומת זה, אין בידינו מידע ברור לגבי מבנה ומהלך **האמה ששימשה לניקוז הדמים** והפסולת מהעזרה אל הקדרון בבית שני או על מיקומה, ועל אחת כמה בבית ראשון, ובמשכן - במקומות בהם חנה.

בעת בניין המזבח יצרו **שני נקבים שהתחברו לנקב ניקוז** (=צינור), שירד מקרן המזבח עד לשית שהגיע לעומק האדמה. מעתה ניסכו אל נקב זה, וכך הושוותה "שתיית המזבח" של הנסכים, ל"אכילת המזבח" של הקרבנות.

"הקרנות החלולות" של המזבח - מחלוקת הראשונים

נתבונן שנית באופן בניין המזבח, כפי שמתואר בברייתא במסכת זבחים:

> תא שמע: דתני לוי, כיצד בונין את המזבח?
>
> מביאין מלבן שהוא שלשים ושתים על שלשים ושתים וגובהו אמה, ומביא חלוקי אבנים מפולמות, בין גדולות בין קטנות, ומביא סיד וקוניא וזפת, וממחה ושופך, וזה הוא מקום יסוד. ...וחוזר ומביא מלבן שהוא אמה על אמה, ומביא חלוקי אבנים...וזהו קרן. וכן לכל קרן וקרן (נד,א).

לעיל הבהרנו שלא היתה למזבח בליטה של אמת היסוד בצדו הדרומי והמזרחי. לכן דנה הגמרא באופן שבו יצרו חסר זה בעת בנייתו:

> וכי תימא דגייז ליה (ואם תאמר שאת החסר באמת היסוד בפאות המזבח בדרום ובמזרח, יצרו על ידי שבירה וסילוק של אבני המזבח משם, הרי) - "אבנים שלמות" כתיב (דברים כ"ז ו, ואסור לשוברן) ?! דמחית מידי מתותיה ושקיל ליה (כלומר בעת בניין המזבח, ולפני מילוי המסגרת הריבועית של הקוביה התחתונה באבנים ובחומר מילוי, מילאו זמנית את החלל המיועד לבליטת אמת היסוד החסרה במזרח ובדרום - בעצים, וסילקו אותם לאחר שחומר המילוי נתקשה), דאי לא תימא הכי, הא ד**אמר רב כהנא: הקרנות של המזבח - חלולות היו, דכתיב: "ומלאו כמזרק כזויות מזבח"** (זכריה ט טו), הכא נמי "אבנים שלמות" אמר רחמנא (אם כן כיצד עשו את הקרנות חלולות)? אלא דמחית מידי מתותיה ושקיל ליה, הכא נמי, דמחית מידי מתותיה ושקיל ליה (זבחים נד,א-ב).

---

29. דברי הימים א' ד, א.

אסור היה להניף כלי ברזל על אבני המזבח, אלא שלמות היו כבלקיחתן מבטן האדמה או מקרקע הים או נחל, וקירות המזבח היו צריכים להיות חלקים לגמרי שכן אף פגימה קלה במזבח פוסלת בו, לכן מילאו בעצים את המסגרת המלבנית במקומות בהם רצו ליצור חסר, וכאשר חומר המילוי נתקשה, סילקו את העצים, כך שנשאר שם מקום חסר חלק. כך עשו ביצירת קוביית בסיס המזבח, שהרי לא היתה לו בליטה של אמת היסוד בצד הדרומי ובצד המזרחי שלו.

הפסוק בזכריה ט, טו : "ה' צבקות יגן עליהם ואכלו וכבשו אבני קלע **ושתו המו כמו יין ומלאו כמזרק כזויות מזבח**", מדבר על גודל ניצחון ישראל על אויביהם לעתיד לבוא. ברם הקשר לקביעתו של רב כהנא, שהקרנות היו חלולות, מעורר תמיהה : מניין ל**אמורא** - לרב כהנא - לחדש עובדה שאינה נזכרת ולו ברמז במשנה או בברייתות כלשהן, ועוד, מדוע רב כהנא אינו מסביר לשם מה נעשו הקרנות חלולות ?

לכאורה, מפשט הכתוב בזכריה, נראה שכוונת הנביא לומר שזוויות המזבח מלאו בדם **בשטח קירותיהן** ולא בחללים בתוכן, וכהסבר התרגום ורד"ק על אתר, ברם רש"י מדייק ומבאר בצדק, שרב כהנא סבור **שמההשוואה למזרקים**, שהינם כלים בעלי קיבול, יש להסיק שגם הקרנות היו בעלות בית קיבול, כלומר בעלות חללים. על כן מסביר רש"י, ש**ארבע** הקרנות היו חלולות בנקבים עמוקים, ומשמע שנעשו בקיר המזבח בראשיהן, והנקבים הגיעו עד לתחתית המזבח, כדי שהדמים הנזרקים (כלומר נמרחים) בקרנות, ייכנסו לנקבים אלו וירדו בהם לתחתית המזבח וייבלעו שם (בקרקע. לא נתבאר אם לדעת רש"י היו החללים הללו מחוברים בתחתיתם לאמה, (כך גם מסביר דון יצחק אברבנאל לגבי מזבח הנחושת בפירושו לתורה !)) :

> **קרנות של מזבח חלולות היו** - (ב)נקבים נקבים עמוקים **בארבעתן**[30], שיפול דם החטאת (חטאת בהמה נעשית למעלה מחוט הסיקרא, וחטאת עוף נעשית למטה ממנו, שתיהן נעשו על קיר הקרן ולא בראשה) ויבלע לתוכן. **כמזרק כזויות מזבח** - אלמא (משמע שיש לקרנות) בית קיבול - כמזרקים[31].

רש"י אינו מסביר לאן התנקזו הדמים מהנקבים, לאיזה עומק הגיעו הנקבים, ומה היו גודלם וצורתם. הוא אינו מתייחס לנסכי היין, כנראה מפני ש**הציטוט בגמרא** אינו כולל את חלק הפסוק המזכיר את היין. לכאורה, אין הסברו תואם את ההלכה שקיר המזבח צריך להיות מסויד, חלק וללא כל פגימות, והוא מתעלם מהעדר כל אזכור של "נקבים" או חללים כאלו בתיאור המזבח במסכת מידות ובמשנה בכלל. אם לא די בכך, הרי ש**פירושו לפסוק בזכריה** שמצוטט ע"י רב כהנא, נראה **שונה לחלוטין מפירושו לגמרא** :

> ...ומלאו נפשותם כל טוב, כמזרק שמלא דם לפני המזבח. כזוויות מזבח - שמנסכין שם יין והיין צף עליו, כמו ששנינו במסכת סוכה - לשון שביעה לשון שכרות.

רק בשני דברים **מילאו את** זוויות המזבח - **דם** מהמזרקים שנשפך לנקבי הניקוז **ביסוד הקרן הדרום מערבית**, **ויין** מכלי הניסוך שנוסך **בראש המזבח בקרן הדרום מערבית**. ברם לשיטת רש"י, שני אלו לא נעשו אל חללי הקרנות, אלא אם נאמר שאת היין אכן ניסכו אל החלל שבקרן הדרום מערבית, ואזי יהא פירושו זה סותר לפירושיו לתורה ולתלמוד. אם כן מנין לרב כהנא - לשיטת רש"י - שהקרנות עצמן היו חלולות ?

גם בעלי התוספות הקשו כך על דברי רש"י בגמרא :

> ומלאו כמזרק כזויות מזבח - הוה מצי לאתויי מתניתין דמסכת מדות (=יכול היה עורך הגמרא להביא כהסבר חלופי לדברי רב כהנא, המסתמך על פסוק כדי להוכיח שקרנות המזבח נעשו חלולות, את המשנה במידות) :"ובקרן מערבית דרומית היו שני נקבים, כמין שני חוטמין דקין, שהדמים הניתנין על יסוד מערבי ועל יסוד דרומי יורדין בהן, ומתערבין באמה, ויוצאין לנחל קדרון"[32], אלא ניחא ליה לאיתויי דרב כהנא - משום קרא (עדיף היה בעיני עורך הגמרא ללמוד מפסוק מאשר ללמוד ממשנה).
>
> ובקונטרס פירש : שהנקבים היו ב**ארבע** הקרנות, שיפול דם (ה)חטאת לתוכן ויבלע.
>
> ותימה לפירושו, ש(הרי) לא היו המתנות למעלה (בראש הקרן - מלמעלה) אלא כנגד חודה (בקיר, בזוית הקרן) מבחוץ ?

---

30. רש"י לא כתב עד לאיזה עומק, אך יש לשער שכוונתו עד לקרקע שתחת המזבח. יש לזכור שבשלוש הקרנות האחרות (חוץ מהדרום מערבית) לא היה חלל תחת המזבח (כמו השית) אלא קרקע. ברם לא ברור כיצד - לדעת רש"י, ניקזו נקבים דקים אלו את המזבח לאורך זמן וכיצד לא נסתמו משיירי הדם שירדו בהם.

31. לקריאה נכונה ונוחה, שיניתי מעט את סדר המלים בפירש"י.

32. את שני הנקבים ביסוד עשו בעת בנייתו. תקעו שם שני מוטות עץ דקים בין אבני המזבח לפני יציקת חומר המילוי. ניתן היה להסיק, שבאופן דומה עשו את החסרים ב"קוביות" המזבח בכלל, כגון ביסוד המזרחי והדרומי.

בעלי התוספות הבינו, שדברי רב כהנא מתייחסים רק לנקבי ניקוז שיירי הדמים שביסוד הקרן הדרום מערבית. אך תמוה, מדוע הם לא הקשו או העירו על כך שרש"י לא פירש את מהות חללי הקרנות בגמרא כבפירושו לזכריה - גם בנוגע ליינות הנסכים, ומדוע לא הקשו על עורך הגמרא, המתעלם מהעובדה שגם יין נזכר בפסוק (ואינו מצטט חלק זה של הפסוק), ומשמע - יין נסכים, שעבורו נעשה נקב ניקוז במזבח, כשם שעשו נקבי ניקוז לשיירי הדמים ? תמוה גם שבעלי התוספות נשארים בתמיהתם ואינם מציעים הסבר חלופי לפירש"י לגמרא, על פי פירושו בזכריה.

גם הרמב"ם סובר שארבע הקרנות נעשו חלולות "מתוכן", ומדבריו נראה שהנקבים היו במרכז ראשיהן מלמעלה (כפי שיש להתרשם שסבר גם רש"י, ולמרות הקושי שבדבר), כפי שכתב בהלכות בית הבחירה :"גובה כל קרן וקרן חמשה טפחים, וריבוע כל קרן אמה על אמה, **וארבע הקרנות חלולות היו מתוכן**" (פ"ב ה"ח - הי"ב, ולא ציין באיזה גודל ועומק היה החלל ומה היה בתחתית החללים, וכדרכו – אינו מציין את מקורותיו, ועוד נדון בכך להלן)[33].

הוא סותם דבריו ואינו מסביר מה תכלית עשייתן כך, אולם מכיוון שרוב נושאי כלי הרמב"ם סוברים שלשיטתו ניסכו את הנסכים על גבי המזבח ולא בראש הקרן, והדמים הוזו ונימצו על קיר הקרן, לא ברור - לשיטתו - לשם מה נעשו הקרנות חלולות ומה מקור הציווי לעשותן כך.

לכאורה, צודקים רש"י ורמב"ם, בכך שהבינו שרב כהנא מדבר על **כל** הקרנות ולא רק על הקרן הדרום מערבית, שהרי יכול היה רב כהנא לומר שרק הקרן הדרום מערבית נעשתה חלולה ולא שהקרנות (ולכאורה משמע - כולן) היו חלולות. אולם, כאמור, הסברו של רש"י בגמרא אינו תואם לדרך זריקת הדם על הקרנות ואין רש"י ורמב"ם מסבירים לאן נוקזו חללי הקרנות וגם אין לנקבים הנזכרים מקור במשנה או בברייתא כלשהן.

על כן נראה היה **לכאורה** שיש להציע **הסבר חלופי (כדברי בעלי התוספות)**, לפיו - רב כהנא מתייחס הן לנקבי ניקוז הנסכים בראש הקרן הדרום מערבית, והן לנקבי ניקוז שיירי הדמים ביסוד הקרן הזו, אך בשונה מפירש"י לגמרא ומפסק הרמב"ם - לא כל ארבע הקרנות היו חלולות : שלוש מהן היו אטומות ככל המזבח, **ורק הקרן הדרומית מערבית היתה חלולה בראשה וביסודה, ובסך הכל בארבעה נקבים**. עקב מיקומם של נקבי ניקוז הנסכים בראש המזבח, ושל נקבי ניקוז שיירי הדמים ביסוד המזבח, **המקרא עצמו וגם רב כהנא מתייחסים אליהן כאל שתי קרנות [=זוויות] נפרדות**. ואכן כך יוצא שרב כהנא אינו מחדש דבר על הידוע מהמשנה ומהברייתות, לגבי קיומם של נקבי הניקוז ביסוד ובראש הקרן הדרומית מערבית. ברם גם הסבר כזה הינו דחוק, שכן לפי הסבר זה, בכל אופן רק בזוית אחת נעשו חללים ואין זה פשט דבריו ולא פשט הכתוב. עוד יותר קשה לומר שהראשונים לא הבינו לאשורם את דברי רב כהנא.

על כן נראה לענ"ד להציע ולומר, ש**רב כהנא מגלה לנו פשט חדש** בהסתמך על לשון הנביא (שאינו כתוב בתורה), היינו, ש**קרן מוגדרת כמבנה חלול** (הדומה לשופר). כל הקרנות של כל המזבחות נעשו כך, החל ממזבח המשכן ועד בכלל, כדי שאם יגיע נוזל כלשהו לראשיהן, הוא יפול דרך חללן מטה עד ליסוד המזבח ומשם לאמה העוברת תחתיו (ועל פי זה, כשרש"י כותב :"...**שיפול** דם החטאת ויבלע לתוכן", כוונתו - **שאם וכאשר** יפול מדם החטאת (שיינתז במקרה, הוא יבלע) לתוכן). בחלל הקרן הדרומית מערבית החלו להשתמש בבית שני לניסוך הנסכים, והחלל ניקז אותם אל בסיס היסוד ואל בור השית שממנו ירד פיר עמוק אל מי התהום, מפני שהשית - היינו בור היקוות הנסכים - הוכלל במזבח רק בבית שני. מאידך גיסא, שאר הקרנות היו מנוקזות ליסוד ומשם לאמה המובילה את הדמים אל הקדרון, ואליה גם התנקזו שני הנקבים שנעשו ביסוד המזבח לשיירי הדמים. אפשר ששם היה חיבור מסוים בין המערכות, כאשר בבור השית עברו הן הנסכים שירדו מהקרן אל הפיר למי התהום, והן האמה של שיירי הדמים, אף כי בנפרד.

לפי הסבר כזה, לא נעדר כלל מקומה של מערכת ניקוז הנסכים מתיאור המזבח (עובדה הנראית תמוהה, שהתלבטו בה כל מפרשי המשנה והתלמוד, הראשונים והאחרונים). לפי הסבר כזה ברור מדוע לדברי רב כהנא נעשו **כל** הקרנות חלולות, ומה ההקשר הן לדמי החטאות והן לניסוך הנסכים. אמנם בד"כ זריקת דמי החטאות נעשתה על קיר הקרנות, אך **אם ניתז** מהם על ראש הקרן או ששם נתן הכהן את הדם - ולו בטעות, היה לדם לאן להתנקז. ברם הסבר כזה מחייב שינוי בתפישה לגבי מקום וצורת ניסוך המים, כפי שיבואר בהמשך המאמר.

---

33. ובהמשך הדברים, בפ"ב הט"ז כתב :"כשבונין המזבח בונין אותו כולו אטום כמין עמוד ואין עושין בו חלל כלל, אלא מביא אבנים שלמות גדולות וקטנות, ומביא סיד וזפת וקוניא, וממחה ושופך לתוך מלבן גדול כמדתו, ובונה ועולה ונותן בתוך הבנין (בכל שלב) גוף של עץ או אבן בקרן דרומית מזרחית כמדת היסוד. וכן נותן בתוך כל קרן וקרן, עד שישלים הבנין, ויסיר הגופים שבתוך הבנין, כדי שתשאר קרן דרומית מזרחית בלא יסוד, **וישארו הקרנות חלולין** (ומשמע בכל גובהן)".

כעשר שנים ויותר לאחר סיום כתיבת המאמר, תוך כדי כתיבת מאמר נפרד העוסק בקיומן של שתי אמות בעלות גודל שונה בבניין מזבח העולה, התברר לי שדבריו של רב כהנא בפירוש דברי הנביא זכריה לגבי הקרניים החלולות של מזבח העולה, נתמכים על ידי פסוק מפורש אם כי סתום משהו של הנביא יחזקאל בתיאור מקדש העתיד. יתירה מכך, הסוגיה שתובא להלן כפרק נפרד מיוחד, מאשרת לענ"ד את תפישת מבנה מזבח המשכן ומזבחות המקדש כמזבחות קומותיים, כמוצע בזה, באופן בלתי תלוי. הפרק הבא הינו אפוא תוספת חדשה למאמר הישן, והוא מציע פתרון לסוגיה העתיקה דלהלן שנלאו פרשניה להסבירה. [34]

לסוגיות תיאור מזבח העולה בספר יחזקאל וגודל האמות ששימשו במשכן ובמקדש.

שתי סוגיות לפנינו. האחת – תיאורו של יחזקאל למזבח העולה בפרק מג, יג-יז. השניה – סוגיית הגמרא במנחות צז, העוסקת במחלוקת התנאים רבי מאיר ורבי יהודה, והסבר האמורא רבי יוחנן למחלוקתם, בהסתמך על התיאור שביחזקאל. נתחיל אפוא את מסע עיוננו בתיאורו של יחזקאל ונחזור אליו לאחר הסבר הסוגיה בגמרא.

וזה תיאור המזבח ביחזקאל מג, יג-יז (הדגשתי את המלים ה'קשות' שבקטע אך כמובן הפרשה מצריכה הסבר מפורט. לאחר כל פסוק מובא תרגום יונתן לפסוק ולבסוף פירש"י) :

יג - "וְאֵלֶּה מִדּוֹת הַמִּזְבֵּחַ בָּאַמּוֹת אַמָּה אַמָּה וָטֹפַח וְחֵיק הָאַמָּה וְאַמָּה רֹחַב וּגְבוּלָהּ אֶל שְׂפָתָהּ סָבִיב זֶרֶת הָאֶחָד וְזֶה גַּב הַמִּזְבֵּחַ.

תרגום : ואלין משחת מדבחא בַּאמיא בַּאמתא דהיאַ אמהּ ופשְׁך ותשויתא אמתא וַאמתא פותיא וגדנפא מקף לֹה על ספתֹה סחוֹר סחוֹר זירתא חדא ודין טקוס מדבחא.

פירש"י :"ואלה מדות המזבח - שמפרש למטה ארבע עשרה אורך בארבע עשרה רחב. באמות אמה אמה וטופח - באמה בת ששה שהיא אמה וטופח באמה בת חמשה. וחיק האמה - אבל היסוד שלא נמדד באמה של חול שהיא בת חמשה, **חיק - לשון חיקויו – קביעות, והיא היסוד**[35]. האמה - אמת חול ולא אמה וטופח שהיא אמה בת ששה, וכן שנינו במנחות, שהיסוד והסובב והקרנות נמדדין באמה בת חמשה. וחיק האמה - זה היסוד. ואמה רוחב - זה הסובב. וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד - אלו הקרנות. זרת האחד - מאמצעיתו מדדו זרת לכל רוח, הרי אמה על אמה. וזה גב המזבח - ובאמה זו היה נמדד גב מזבח הזהב, אמה ארכו ואמה רחבו רבוע, כך מפורש בעירובין, ובמנחות צז מפורש יותר לפי החשבון - חיק האמה בגובהה, עלה אמה ואמה רחב - כנסה כניסת הסובב - אמה בת חמשה, אבל עלייתו ששנינו עלה חמש וכנס אמה אינו באמה בת חמשה. וגבולה אל שפתה - הקרנות - בין לרחבן בין לגבהן באמה בת חמשה".

יד - וּמֵחֵיק הָאָרֶץ עַד הָעֲזָרָה הַתַּחְתּוֹנָה שְׁתַּיִם אַמּוֹת וְרֹחַב אַמָּה אֶחָת וּמֵהָעֲזָרָה הַקְּטַנָּה עַד הָעֲזָרָה הַגְּדוֹלָה אַרְבַּע אַמּוֹת וְרֹחַב הָאַמָּה.

תרגום : ומתשויתַ ארעא עד מסתמתא ארעיתא תרתין אמין ופותיא אמתא חדא וממסמתא זערתא עד מסמתא רבתאַ ארבע אמין ופותיא אמתא.

פירש"י :"ומחיק הארץ - מן היסוד מקרקע הארץ. עד העזרה התחתונה - עד גב מלבן הראשון. שתים אמות - ולא היה כן בבית עולמים, ששם שנינו : מביא מלבן של ל"ב על ל"ב וגובהו אמה וכאן גובהו שתים. ורחב אמה אחת - כשהניח מלבן השני עליו היה מלבן השני שלשים על שלשים, נמצא כניסה לו סביב סביב רחב אמה והוא היסוד, הרי עלה שתים וכנס אמה והוא היסוד. יונתן תרגם עזרה - מסתמתא - לשון רצפה, שהיה ממלא את המלבן חלוקי אבנים וזפת וסיד וקוניא וממחה ושופך ומחליקו למעלה והרי הוא כמין רצפה. ומהעזרה הקטנה עד העזרה הגדולה ארבע

---

34. לפני קריאת הפרק הבא של המאמר, כדאי לקרא את מאמרו של פרופ' ישעיה נבנצל ז"ל, מידות המזבח, מעלין בקדש, יג, בו מוסברים הקשיים בהבנת הסוגיה.

35. פירושו של רש"י מוזר ולא ברור לי מדוע לא פירש בפשטות כבפירושו בסיפור במועד קטן טז, ב :"כי הא דשמואל ומר עוקבא כי הוו יתבי גרס שמעתא, הוה יתיב מר עוקבא קמיה דשמואל ברחוק ד' אמות, וכי הוו יתבי בדינא, הוה יתיב שמואל קמיה דמר עוקבא ברחוק ד' אמות, והוו **חייקי** ליה דוכתא למר עוקבא בציפתא ויתיב עילויה כי היכי דלישתמען מיליה". ופירש"י :"חייקי ליה דוכתיה - מנמיכין לו מקום כשיושב בדין". לענ"ד, בעל תרגום יונתן לא הסביר את המילה 'חיק' באופן מילולי קונקרטי אלא לפי המשמעות המעשית - תשויתא=רצפה, אבל המשמעות המילולית לענ"ד (וכפי שיבואר לאורך כל המאמר היא) כמו חיק של אדם, היינו שכאשר אדם רוצה לחבק תינוק מניח ידו תחת התינוק ויוצר לו בידו מעין **משטח ישר הנמוך מחזהו** ומצמיד את התינוק לחזהו הנמצא אנכית מעל ידו וזהו האזור בין הגוף לידיים בתנוחת חיבוק, וכך הנביא מתאר את **מדרגת** היסוד כחיק.

אמות - מגג מלבן התחתון עד גג מלבן שעליו ארבע אמות גובה. ורחב האמה - הוא כניסת הסובב. עלה ארבעה וכנס אמה זהו סובב, והתחתון קורא קטנה לפי שאין גובהו אלא שתים והעליון גובהו ארבע״.

טו - וְהָהָרְאֵל אַרְבַּע אַמּוֹת וּמֵהָאָרְאֵיל וּלְמַעְלָה הַקְּרָנוֹת אַרְבַּע.

תרגום ׃ ומדבחא ארבע אמין וממדבחא ולעלא קרנתאַ ארבע.

פירש״י ׃״ וההראל - הוא גובה גג המזבח מן הסובב ולמעלה, ובבית עולמים לא היה אלא שלש, ויונתן תרגם אף הוא - ומדבחא ארבע אמין״.

טז - וְהָאֲרִאֵיל שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה אַמָּה בְּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה רֹחַב רָבוּעַ אֶל אַרְבַּעַת רְבָעָיו.

תרגום ׃ ומדבחא תרתא עסרי אורכא בתרתא עסרי פותיא מרבע על ארבעא סיטרוֹהי.

פירש״י ׃״והאריאל שתים עשרה אורך - מקום המערכה היה עשרים וארבע על עשרים וארבע וזהו י״ב בי״ב. אל ארבעת רבעיו - שמאמצעיתו הוא מודד י״ב לכל רוח הרי כ״ד על כ״ד, כך מפורש בזבחים וכן שנינו במסכת מדות ׃ המזבח היה ל״ב על ל״ב, עלה אמה וכנס אמה זה היסוד, נמצא ל׳ על ל׳. עלה חמש וכנס אמה זה הסובב. נמצא כ״ח על כ״ח. מקום הקרנות אמה מזה ואמה מזה נמצא עשרים ושש על עשרים ושש. מקום הלוך רגלי הכהנים אמה מזה ואמה מזה, נמצא כ״ד על כ״ד מקום המערכה״.

יז - וְהָעֲזָרָה אַרְבַּע עֶשְׂרֵה אַרְךְּ בְּאַרְבַּע עֶשְׂרֵה רֹחַב אֶל אַרְבַּעַת רְבָעֶיהָ וְהַגְּבוּל סָבִיב אוֹתָהּ חֲצִי הָאַמָּה וְהַחֵיק לָהּ אַמָּה סָבִיב וּמַעֲלֹתֶהָו פְּנוֹת קָדִים״.

תרגום ׃ ומסמתאַ ארבעא סרי פותיא עלַ ארבע סיטרהא וגדנפא מקף לֵה סחוֹר סחוֹר פלגותַ אמתא ותשויתא לֵהַ אמתא סחוֹר סחוֹר ודרגן דסלקין לה מתפנן למדינחא.

פירש״י ׃״והעזרה ארבע עשרה אורך - גג המזבח עם מקום הקרנות ועם מקום רגלי הכהנים כ״ח על כ״ח, וי״ד האמורים כאן - מאמצעיתו מודד, כמו שמפורש ׳על ארבעת רבעיה׳. והגבול סביב אותה - יונתן תרגם וגדנפא, ורבותינו פרשוהו על הקרנות. חצי האמה - מאמצעיתו מודד, נמצא אמה על אמה. והחיק לה אמה - זו כניסת היסוד. ומעלתהו פנות קדים - וכבש שעולים בו היה בדרום, כדי שיהא העולה בו פונה למזרח, שכל הפניות היו דרך ימין וכשאתה נותן הכבש בדרום העולה בו ופונה דרך ימין פונה למזרח״.

סוגיית מדרגות המזבח במנחות צז

מחלוקת תנאים זו מובאת במשנת מסכת כלים י״ז, י (נוסח כת״י קאופמן) ׃

״רבי מאיר אומר, כל האמות (שהיו במקדש) היו בבינונית (כלומר באמה בת ששה טפחים) חוץ ממזבח הזהב, והקרן, הסובב, והיסוד. רבי יהודה אומר, (כוונתו ׃ חוץ משלושת האחרונים המוסכמים, שהרי הם מפורשים בכתוב – הרי ש) אמת הבניין, ששה טפחים ; ושל כלים, חמישה״.

סוגיה שלימה בתלמוד הבבלי, מנחות צז,א - צח,א, מבררת **חלק מהנאמר במחלוקת זו**, והיא הסוגיה היחידה בתלמוד הבבלי העוסקת במשנה מסדר טהרות. יסודה בשמועה והסבר של האמורא רבי יוחנן למחלוקת התנאים (שכנראה נוצרה **לאחר** החורבן, ורק בדור אושא, כשארון הברית כבר נגנז, ואין שולחן ואין מזבח, וכמחלוקת שעיקרה רעיוני ולאו דווקא מעשי), שהועברה לבבל, אך למעט פתיחתה בהסבר זה, כל הדיון בה אנונימי[36] ואיננו יודעים מתי הוא נערך אך סביר להניח שבתקופה תלמודית מאוחרת או אף סבוראית ׃

[א. השמועה הארץ ישראלית, פירש״י בסוגריים מרובעים ׃]

״תנן התם ׃ רבי מאיר אומר ׃ כל אמות שהיו במקדש - בינוניות, חוץ ממזבח הזהב [שהיה אמה על אמה[37]] והקרן [של מזבח העולה, שהיו לו לארבע פינותיו ארבע אבנים של אמה גובה ואמה על אמה עובי, ואותה אמה היתה באמה

---

36. ראה דברי פרופ׳ יעקב זוסמן בעבודת הדוקטורט שלו, ׳סוגיות בבליות לסדרים זרעים וטהרות׳. וראה עבודת הדוקטורט של יהושפט הראל ׳סוגיות ארץ ישראליות לסדר קדשים׳. לא מצאתי שום סוגיה נוספת **שלימה** מסדר טהרות, הן בתלמוד הירושלמי והן בבבלי, לכן זו סוגיה יחידאית.

37. שתי אמות בנות חמישה טפחים כל אחת, כפי שכתב בפירוש גם בפירושו ליחזקאל מ״ג, יג, מפני שהכתוב מתייחס רק ל׳גב המזבח׳. כך גם בעירובין ד׳, א מתייחס רש״י רק לגג המזבח בקובעו שנעשה אמה על אמה באמה בת חמישה טפחים ובהתעלמו מהגובה של המזבח.

בת חמש טפחים, ולקמן מפרש אי דגובה אי דאורך ורוחב] והסובב והיסוד. רבי יהודה אומר : אמת בנין [כגון חומת הבית ומזבח העולה[38]] ששה טפחים, ושל כלים [ארון ושולחן ומזבח הזהב[39]] חמשה.

אמר רבי יוחנן : ושניהם מקרא אחד דרשו :"וְאֵלֶּה מִדּוֹת הַמִּזְבֵּחַ בָּאַמּוֹת אַמָּה אַמָּה וָטֹפַח וְחֵיק הָאַמָּה וְאַמָּה רֹחַב וּגְבוּלָהּ אֶל שְׂפָתָהּ סָבִיב זֶרֶת הָאֶחָד וְזֶה גַּב הַמִּזְבֵּחַ."[40]

'חיק האמה' - זה יסוד. 'אמה רוחב' - זה סובב. 'וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד' - אלו קרנות. 'זה גב המזבח' - זה מזבח הזהב. ר' מאיר סבר, זהו - באמה בת חמשה, הא כל אמות כלים באמה בת שש, ורבי יהודה סבר, כזה יהו כל אמות כלים[41].

רבי יוחנן מסביר בדבריו, על בסיס אילו מלים ואיזה ביטוי בכתוב נחלקו התנאים (- 'וזה גב המזבח'), אך אינו מסביר את דבריהם לעומק ומסתפק בהסבר הנראה **לכאורה** 'שטחי' מאד, שברור לכל קורא שהינו רחוק מפשט הכתוב. אולם בנוסף ובדרך אגב, רבי יוחנן מסביר גם מה מוסכם על התנאים לגבי מבנה מזבח העולה, ובעיקר - על מה בדיוק מדובר בפסוק ביחזקאל מג, יג, בלי לרדת כלל להסבר מילולי של הפסוק החידתי, ובלי להסביר מדוע לא הסביר יחזקאל הנביא עצמו את הדברים, כפי שהסביר רבי יוחנן, כלומר בעוד רבי יוחנן מזהה כל חלק בפסוק כעוסק באחת ממדרגות המזבח, אין הוא מסביר את הזיהוי בהסבר מילולי למשמעות הביטוי, וכאמור - גם אינו מסביר מדוע נקט הנביא בגישת תיאור כזו. (למשל : מדוע לא כתב הנביא בקיצור - 'הקרנות', במקום 'וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד', הרי בפסוק טו הזכיר אותן הנביא בשמן ?!).

העדר הסבר מילולי של הכתוב בהסברו של רבי יוחנן, והעדר זיהוי מדויק של מיקום השימוש באמות של חמישה טפחים במדרגות המזבח, הביא לכך שכאשר חכמי בית המדרש בקשו לדעת פרטים אלו, הם נאלצו להגיע למסקנות באופן עקיף, על ידי ניתוח מקורות חיצוניים למשנה זו העוסקים במבנה המזבח והמקדש בבית שני, ותוך התעלמות מוחלטת מהמשמעות המילולית של הביטויים השונים בפסוק. בהמשך המאמר נראה את תוצאת הגישה הזו לגבי פרשנות המקרא של תיאור המזבח. בכל אופן עצם השימוש במקורות אלו מעיד שהם זיהו את תיאור המזבח של יחזקאל כזהה לתיאור במסכת מידות.

התעלמות חכמי בית המדרש האנונימיים מהמשמעות המילולית של המילים בפסוק יג, אינה מסתיימת בפסוק זה כי גם שאר התיאור אינו מוסבר בסוגיה ואין כל התייחסות לשוני הקיים לכאורה בין תיאור המזבח ביחזקאל לתיאור המזבח במסכת מידות – וכאילו לא קיים כל שוני שכזה, (ואין כמובן שום הסבר לבעיות היסוד שהתיאור מעלה ושבהן נדון בהמשך דברינו), ואפילו לא ניתן הסבר נוסף כלשהו למחלוקת התנאים עצמה ; ננסה אפוא לענות גם על פליאות אלו בהמשך דברינו.

[ב. הדיון האנונימי בהסברו של רבי יוחנן :]

א. קא סלקא דעתך, מיסוד ועד סובב - באמה בת ה' - בגובה.

---

38. מזבח העולה בבית המקדש נעשה מאבנים וחומר יציקה ולכן נחשב חלק מהבניין ולא כלי, ואילו במשכן רק חלקו התחתון נעשה כך ואילו חלקו העליון נעשה מרשת נחושת חלולה שהיא המכבר, ועליה ציפוי עצי שטים מצופי נחושת, ובמרכזה בגג המזבח היה פנוי מהם, וזה כרכוב המזבח. היות ו**לשיטת רבי יהודה** גובה המזבח במשכן היה רק שלוש אמות עד הקרנות, לא נעשה לו סובב, והמכבר וגם הכרכוב הגיעו עד גובה חצי המזבח. שטח גג המזבח היה של עשרים על עשרים אמה.

39. אבל לא המנורה כי אין לה מידות אורך רוחב וגובה אלא רק משקל ככר. כיצד למדו חז"ל שגובהה י"ח טפחים ? אין לכך תשובה בחז"ל. יתכן מהציווי 'והעלית את נרותיה' שמשמעו גם שהנרות צריכים להיות בגובה הכתף וצריך להעלות את האש בהם וגם אליהם, כלומר כשלוש אמות. ואולי לנוחות הכוהנים הצריכים לערוך עליה את הנרות.

40. יחזקאל מ"ג, יג. רבי מאיר הפך את סדר המדרגות – מלמעלה למטה, בעוד הנביא נקט מלמטה למעלה, ולא ברור מדוע, ואני סבור שעשה זאת כדי שלא נחשוב שסתם שינה את המלים 'וזה גב המזבח' ל'וזה מזבח הזהב' כי אותו כתב אחרון בניגוד למדרגות המזבח וכך יובן שמדובר בעיקרון רעיוני ולא בקריאה אחרת. וצ"ע.

41. יושם לב : אף רבי יוחנן, כמו המקרא וכמו התנאים, אינו מגדיר האם מדובר בגובה או בכניסה של כל את מהמדרגות המדוברות וכך גם לגבי גובה מזבח הזהב. הבירור האנונימי בא לברר בדיוק שאלה זו, אך הבירור נראה 'טכני' ואנו ננסה להראות שמאחוריו עומד הסבר בסיסי ופשוט. נראה שכאן גם מסתיימת המימרה והשמועה של רבי יוחנן ומכאן והלאה הדיון האנונימי בבית המדרש, שכאמור, יתכן שהוא מאוחר ואף סבוראי.

ומאי ׳חיק האמה ואמה רוחב׳ ? הכי קא אמר - מחיק האמה ועד רוחב - באמה בת חמשה.

גובה המזבח כמה הוי ? עשר אמות[42]. שית בני חמשה חמשה וארבעי בני שיתא שיתא. מזבח כמה הוי ? חמשין וארבעה. פלגיה דמזבח כמה הוי ? עשרים ושבעה. מקרנות ועד סובב כמה הוי ? עשרים וארבעה. כמה בציר לפלגיה דמזבח ? תלתא,

ותנן ׳חוט של סיקרא חוגרו באמצע, כדי להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים׳[43].

אלא הא דתניא גבי עולת העוף ׳היה עולה בכבש ופנה לסובב ובא לו לקרן דרומית מזרחית ומולק את ראשה ממול ערפה ומבדיל ומוצה את דמה על קיר המזבח, ואם עשאה למטה מרגליו אפילו אמה אחת - כשירה׳[44], הא קא יהיב עליונה למטה משני טפחים [כיון דפלגיה דמזבח אינו נמוך מן הסובב אלא שלשה טפחים, כי עביד אמה למטה מרגליו, אפילו באמה בת חמש, קא יהיב עליונים שני טפחים למטה מן החוט] !?

ב. אלא - ׳חיק האמה׳ - כניסה, ׳אמה רוחב׳ - כניסה, ׳גבולה אל שפתה סביב׳ - כניסה.

מזבח כמה הוה ליה ? שיתין. פלגיה דמזבח כמה הוי ? תלתין. מקרנות ועד סובב כמה הוי ? כ״ד. כמה בציר לפלגיה דמזבח ? ששה,

(ותנן) ותניא ׳ אם עשאה למטה מרגליו אפילו אמה אחת כשרה.

במאי אוקימתא ? - בכניסה. ומי מצית מוקמת לה בכניסה, והא תנן ׳ מזבח היה שלשים ושתים על שלשים ושתים, עלה אמה וכנס אמה - זהו יסוד, נמצא שלשים על שלשים׳[45], שלשים ושני טפחים הוי ?!

ותו, ׳עלה חמש וכנס אמה - זהו סובב, נמצא עשרים ושמונה על עשרים ושמונה׳[44], עשרים ושמונה וארבע טפחים הוי ?!

וכי תימא כיון דלא הוי אמה לא חשיב ליה, ׳מקום קרנות אמה מזה ואמה מזה, נמצא עשרים ושש על עשרים ושש׳[44], עשרין ושבע הוו ?!

לא דק.

׳מקום הילוך רגלי הכהנים אמה מזה ואמה מזה, נמצא עשרים וארבע על עשרים וארבע מקום המערכה׳[44], עשרים וחמשה הואי ?!

וכי תימא, הכא נמי לא דק, והא כתיב ׳״והאראיל שתים עשרה ארך בשתים עשרה רחב רבוע״[46], יכול שאינו אלא שתים עשרה על שתים עשרה ? כשהוא אומר ״אל ארבעת רבעיו״, מלמד ש[מה](ב)אמצע הוא מודד שתים עשרה אמה לכל רוח ורוח !?

וכי תימא, שית מינייהו מעיקרא באמה בת חמשה מייתי להו - אם כן רווחא לה עזרה, דתנן ׳כל העזרה היתה אורך מאה ושמונים ושבע על רוחב מאה ושלשים וחמש, ממזרח למערב מאה שמונים ושבע, מקום דריסת רגלי ישראל אחת

---

42. כשיטת רבי יוסי בזבחים נט, ב לגבי המשכן, ובמקדש מוסכם שהיה גובהו עשר אמות, שכן הוא פסוק מפורש בדברי הימים ב׳, ד׳ , א ׳״ויעש מזבח נחשת עשרים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו ועשר אמות קומתו״. רש״י בפירושו מציין כאן את שיטת רבי יוסי לגבי מזבח המשכן בזבחים נט, ב, ותמהו עליו מדוע ציין זאת ולא את ההסכמה שבבית המקדש היה גובהו עשר אמות, אך פירושו יובן לפי ההסבר שהוצע למבנה המזבח במשכן, אף כי רש״י עצמו מתאר את המזבח באופן שונה לגמרי !

43. מדות ג׳, ד. כך בכת״י קאופמן, אלא שהנוסח שם הוא ׳״וחוט שלסיקרה חוגרו באמצע להבדיל בין הדמים העליונים לדמים התחתונים״.

44. ברייתא בזבחים סה, א. מבואר שם שניתן עקרונית ליצור ׳מערכה׳ קטנה גם על גבי הסובב (אם מקום המערכה בראש המזבח מלא לחלוטין) ולהקטיר שם את העוף ולכן גם ניתן למצות את הדם סמוך-מתחת לסובב באמה השישית שהיא האמה שמעל ׳חוט הסיקרא׳. אולם מעשית מדובר בפעולה מאד לא קלה לביצוע ואולי אף מסוכנת, שהרי רוחב הסובב היה רק 5 טפחים וגובהו 6 אמות ! נראה אפוא שמדובר בהלכה הנתונה כאפשרות לשעת הדחק ותאורטית יותר ממעשית, אך גם כך היא מחייבת.

45. מדות ג׳, א.

46. יחזקאל מ״ג, טז.

עשרה אמה ומקום דריסת רגלי הכהנים אחת עשרה אמה, המזבח שלשים ושתים, בין אולם ולמזבח עשרים ושתים אמה, ההיכל מאה אמה, אחת עשרה אמה אחורי בית הכפורת'[47] ;!

ג. אלא - 'חיק האמה' - בגובהה[48], 'אמה רוחב' - כניסה, 'גבולה אל שפתה סביב' - לא שנא הכי ולא שנא הכי[49] - מזבח כמה הוי ? חמשין ותמניא. פלגיה דמזבח כמה הוי ? עשרין ותשעה. מקרנות ועד סובב כמה הוו ? עשרין ותלתא. כמה בציר לפלגיה דמזבח ? שיתא, (ותנן) ותניא : אם עשאה למטה מרגליו אפילו אמה אחת - כשירה. דיקא נמי, דכתיב : 'חיק האמה ואמה רוחב', שמע מינה''.

הדיון בסוגיה זו כולל **שלוש הצעות הסבר** לפסוק יג, לגבי השימוש באמה בת חמישה טפחים, כשכל הצעה שנדחית מובילה בהכרח להצעה הבאה. שתי ההצעות הראשונות נדחו ואילו השלישית נתקבלה למסקנה.

הרי סיכומן :

א. הצעה ראשונה - **שני חלקי המזבח אינם שווים**. **התחתון – הבסיס בגובה שש אמות, נמדד באמות בנות חמישה טפחים. העליון – מקום המערכה, החלק המתפקד, בגובה ארבע אמות, נמדד באמות של ששה טפחים**.

'וחיק האמה ואמה רוחב', משמע : מחיק האמה **עד** (כולל) האמה רוחב, כאשר הכוונה היא - מהקרקע עד (כולל) הסובב. עוד נדון להלן בסברה העומדת בבסיס הצעה זו, שלכאורה אין בה שום קשר הגיוני בין מילות הכתוב בביטויים אלו למשמעות המוצעת, שכן המילה 'עד' אינה כתובה כלל בפסוק, וכן לא ברור כיצד התברר לאמוראים מהביטוי השלישי 'וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד' שגובה הקרנות הוא ששה טפחים, שהרי בקריאה ראשונית לא ברור מה הוא 'גבולה', מהי 'שפתה' ושל מי (הגבול והשפה, האמה ?), ומדוע נמדד 'גבולה אל שפתה' ממרכזה אל שפתה במידת הזרת - ולא ניתנו מידות האורך והרוחב כמקובל - באמות, אך בינתיים נאמר רק את המסקנה, שהצעה זו נדחתה, מפני שגובה הסובב מהקרקע (שהוא החלק התחתון של המזבח) היה שש אמות ובאמות של חמישה טפחים הן שלושים טפחים, בעוד החלק העליון של המזבח (שגובהו הכולל הוא עשר אמות), הינו ארבע אמות של ששה טפחים כל אמה, ויחד עשרים וארבעה טפחים, ויוצא שמחצית גובה המזבח - שהיא עשרים ושבעה טפחים, מצויה שלשה טפחים - שהם **חצי אמה** - מתחת לסובב, ויוצא שאי אפשר לתת דמים הניתנים במחצית העליונה של המזבח מתחת לגובה זה, וזאת בניגוד לדין המובא בברייתא שבמסכת זבחים, לפיו מותר לתת את דמי עולת העוף עד **אמה שלימה** מתחת לסובב, בהנחה ששם מצוי קו מחצית גובה המזבח (אפילו אם מדובר באמה בת חמישה טפחים כי עדיין שני טפחים יהיו מתחת לחוט הסיקרא, ראה לעיל בפירש''י).

סיבת דחיית ההצעה : הסובב אינו במרחק אמה מעל חוט הסיקרא כנדרש.

מסקנה : על שני חלקי המזבח - העליון והתחתון - להיות שווים, כי רק כך נמצא הסובב בגובה אמה מעל חוט הסיקרא המצוי במחצית גובה המזבח.

ב. הצעה שניה - **שני חלקי המזבח שווים. כל האמות ששימשו בגובה המזבח היו בינוניות.**

גם הפעם אין בהצעה זו שום התייחסות פרשנית למשמעות המלים בפסוק אלא רק התייחסות טכנית לפתרון הקושי שנוצר בהצעה הראשונה.

לפי הצעה זו, שלושת הביטויים 'וחיק האמה ואמה רוחב וגבולה אל שפתה סביב', **מתייחסים לכניסת שלושת המדרגות**. הצעה זו נדחתה באופן מורכב יותר :

1. בשיטה זו יוצא שטח המזבח הנותר גדול בשני טפחים בכל אחת משלושת מדרגות הגובה שלו ובס''ה בששה טפחים. המשנה המתארת את שטחי המזבח במדרגות הללו אינה מזכירה שטחים אלו.
2. גם אם נאמר שהתנא במסכת מדות, ששנה את מידות המזבח, לא ציין בדבריו את שאריות הגדלת השטח של פחות מאמה, אבל היות שבס''ה יש הגדלה של ששה טפחים בשטח גג המזבח, יוצא שהתנא לא דייק גם בחשבון האמות השלימות שציין בדבריו.
3. לכאורה די היה בכך כדי לדחות הצעה זו, אך הגמרא ממשיכה לדון בהצעה זו גם אם נאמר שהתנא לא דייק אף באמה שלימה, מפני שחכמי הגמרא רצו כנראה להציג דחיה חזקה יותר להצעה זו, לפיה יש

---

47. מדות ה', א. נוסח המשניות בגמרא שונה מנוסחן בכת''י קאופמן אך לא בתוכנן.

48. אבל לפי הרמב''ם הכוונה שחיק האמה שנעשה בעצמו באמה בת חמישה טפחים והוא נעשה **בגובהה של האמה התחתונה** בת חמשת הטפחים.

49. ולפי הרמב''ם – כפי שנציע בהמשך דברינו - הכוונה : בין בתחתית המזבח - ביסוד, ובין בראש המזבח - בבליטת הקרנות, נעשה שימוש באמה בת חמישה טפחים.

ללמוד מהכתוב במפורש בספר יחזקאל, ששטח גג המזבח לא היה גדול יותר באמה בשל הקטנת הכניסות של שלושת המדרגות.

4. הגמרא דוחה גם הצעה משנית נוספת, לפיה שטחי המזבח נמסרו באמות מעורבות שחלקן בנות חמישה טפחים וחלקן בנות ששה טפחים, כך ששטח המזבח לא היה של ל״ב על ל״ב אמה בנות ששה טפחים אלא שש אמות מהן היו של חמישה טפחים כנגד שש אמות הכניסה, מפני שבאופן זה שטח העזרה יוצא גדול יותר באמה שלמה.

אין הגמרא מתייחסת לאפשרות שגם מידות העזרה היו מעורבות, ויש רק לשער - מפני שמוסכם היה שאמות הבניין היו כולן בנות ששה טפחים ועיקר הדיון היה רק לגבי אמות הכלים, ואעפ״י שגם המזבח נבנה כחלק מהבניין בהיותו עשוי מאבנים וחומר יציקה כשאר הבניין, בכל זאת, לגביו מפורש שחלק ממנו נעשה באמות בנות חמישה טפחים, מה שאין כן שאר בניין המקדש.

סיבת הדחיה : נוספת אמה לשטח המערכה בניגוד לכתוב במקרא.

מסקנה : בחלק מהאמות המדוברות בפסוק, מדובר בגובה המדרגות ולא בכניסה, ואם כן לא כל אמות גובה המזבח נמדדו באמות בינוניות. לפחות שתים מהמדרגות נמדדו בגובהן באמות של חמישה טפחים כדי ששני חלקי המזבח יהיו שווים. גובה המזבח היה אפוא נ״ח טפחים בלבד.

ג. הצעה שלישית - תואמת למסקנת הדיון בהצעה השניה : **גובה היסוד, כניסת הסובב וגובה הקרנות, היו באמה בת חמישה טפחים.**

אולם נחלקו רש״י והרמב״ם לגבי כניסת היסוד והקרנות :

רש״י **סבר ופירש** בכל מקום, שכניסת היסוד היתה של ששה טפחים ואילו כניסת הקרנות היתה של חמישה טפחים.

הרמב״ם **פסק** בדיוק להיפך, שכניסת היסוד היתה של חמישה טפחים ודווקא כניסת הקרנות היתה של ששה טפחים.

כדי להבין את סוגיית הגמרא כראוי, עלינו לברר תחילה את פרטי תיאור המזבח ביחזקאל, אך קודם שניגש להסבר תיאור המזבח ביחזקאל בעצמנו, נברר כיצד פירש רש״י וכיצד פירשו פרשני המקרא שבאו בעקבותיו את התיאור וכיצד תוך כדי ביאור המקרא התייחסו לסוגיית הגמרא במנחות צז, אלא שיקל על הקורא להבין את הדברים בהקדמת הסבר קצרצר על מבנה התיאור ביחזקאל מג, יג-יז :

א. כאמור, הנחת יסוד היא שחז״ל (התנאים והאמוראים) סברו שהמזבח בבית שני נבנה **בדיוק** כמו המזבח בתיאורו של יחזקאל.

ב. התיאור ביחזקאל ניתן לחלוקה לשלשה חלקים :

1. פסוק יג – תיאור מדרגות המזבח בהן היה שימוש באמות בנות חמישה טפחים.
2. פס׳ יד-טו – גובה המדרגות במזבח.
3. פס׳ טז-יז – תיאור ההראל שהוא חלקו העליון של המזבח, היינו גב המזבח - לחלקיו.

שיטת רש״י וקשייה

המעיין בפירושו של רש״י ליחזקאל מ״ג, ייווכח לראות שרש״י השתדל ללכת הן בעקבות תרגום יונתן והן בעקבות חז״ל בסוגיית הגמרא במנחות צז, אך לא הבחין במבנה הספרותי של התיאור שהוצג לעיל ככולל שלשה חלקים נפרדים ושונים, ובו **החלק השלישי מתאר אך ורק את גב המזבח**. כתוצאה מכך פירש רש״י את פסוק יז כך :

״והעזרה ארבע עשרה אורך - גג המזבח עם מקום הקרנות ועם מקום רגלי הכהנים כ״ח על כ״ח, וי״ד האמורים כאן - מאמצעיתו מודד, כמו שמפורש - על ארבעת רבעיה. **והגבול סביב אותה - יונתן תרגם וגדנפא, ורבותינו פרשוהו על הקרנות**. חצי האמה - מאמצעיתו מודד, נמצא אמה על אמה. **והחיק לה אמה - זו כניסת היסוד**(!)״.

רש״י כותב שגב המזבח ששטחו כ״ח על כ״ח, כולל גם את מקום הקרנות ומקום הילוך הכהנים, אך בעוד הקרנות נזכרות בפירוש, הרי שלפי דבריו יוצא שמקום הילוך הכהנים אינו נזכר בפירוש כיחידה עצמאית כלל, ואילו ה׳חיק׳ מזוהה פעם שניה כיסוד למרות שאין לו שום שייכות לגב המזבח, ויוצא שלפי דבריו - היסוד ׳נתחב׳ כאן אף שאין בכך צורך והיגיון כלל ! נראה שרש״י נגרר אחרי ההסבר המילולי של חז״ל בגמרא אך ללא הבנה מקדימה ברורה של מבנה התיאור של יחזקאל כשלעצמו.

לא די בכך, רש״י מפרש ועוקב אחר תרגום יונתן, ולשון תרגום יונתן לפסוק ביחזקאל מ״ג, יג היא : ״ואלין משחת מדבחא בַּאמיא בַּאמתא דהיא אמה ופשֶׁך ותשויתא אמיא וַאמתא פותיא וגדנפא מקף לַה על ספּתַה סחוֹר סחוֹר זירתא חדא ודין טקוס מדבחא״, ותרגום התרגום בחזרה לעברית הוא :׳ואלה מידות המזבח באמות, באמה שהיא

אמה וטפח, והיסוד=הרצפה=משטח האמה הנמוכה – אמה, ואמה רוחב, ומסגרת (בגובה אמה) מקיפה לה על שפתה סביב (שנמדדת מנקודת המרכז) זרת אחת, וזה גב המזבח׳. גם בפסוק יז תרגם יונתן ׳חיק – תשויתא׳.

והנה רש״י כתב באופן ברור כנ״ל בפסוק יז, שחיק האמה הוא **כניסת היסוד** (בפסוק יג כתב שמדובר ביסוד בלי לקבוע אם מדובר בכניסה או בגובה), וזאת בניגוד למסקנת הגמרא במנחות צז שקבעה ש׳חיק האמה – **בגובהה׳** (!), ומוכח שלא הבין את הביטוי ׳וְהַחֵיק לָהּ אַמָּה סָבִיב׳ שבפסוק יז (כהצעתנו להלן), כנוגע לאמת הילוך הכהנים, אבל בהלכו בעקבות תרגום יונתן המתרגם ׳חיק – תשויתא׳, כלומר רצפה, הבין שמדובר בכל אופן במשטח אופקי ולא אנכי !

ברור שהקושי לגבי חיק האמה אינו על דברי רש״י ביחזקאל המבוססים על תרגום יונתן אלא על הגמרא במנחות הקובעת לכאורה שבפסוק יג מדובר **בגובה היסוד** כלומר במשטח ה**אנכי** של אמת היסוד ולא בכניסה (או לחילופין הקושי נובע מהסתירה בין הגמרא לתרגום יונתן, אך קשה לומר זאת שהרי זה תרגום מילולי).

לרש״י גם נראה היה שהתרגום של הגבול=גדנפא, כלומר - המסגרת, אינו מכוון לקרנות, והוא גם לא הבין באיזו מין מסגרת מדובר, ולכן הוא מצטט לחוד את התרגום ובלי קשר לזיהוי של הגבול עם הקרנות לשיטת חז״ל, ולמרות שהבין שהקרן נמדדת מאמצעיתה ולא ניתנו מידות האורך והרוחב שלה, הוא לא הבין שהדבר קשור לעובדה שהקרן היתה חלולה כצינור (כפי שיוסבר להלן)!.

רש״י הבין אמנם **שחז״ל בקשו להתאים התאמה מליאה בין תיאורו של יחזקאל לתיאור המזבח במסכת מידות**, ולכן ציין את אי ההתאמות בין התיאורים, כשגובה כניסת היסוד במסכת מידות הוא **אמה** ובתיאורו של יחזקאל הוא **שתי אמות**, למרות הקושי הנובע מזה להסביר כיצד לומדים חכמי הגמרא למסקנה ש׳חיק האמה – בגובהה׳ (ולא הקשה על מסקנה זו מהתיאור ביחזקאל), כלומר שגובה היסוד עד הכניסה הינו אמה אם לפי הכתוב ביחזקאל - לשיטתו – גובה היסוד הינו שתי אמות. בכל אופן כך רש״י כתב בפירושו לפסוק יד :

״ומחיק הארץ - מן היסוד, מקרקע הארץ. עד העזרה התחתונה - עד גב מלבן הראשון. שתים אמות - **ולא היה כן בבית עולמים**, ששם שנינו (במסכת מידות) מביא מלבן של ל״ב על ל״ב וגובהו אמה וכאן גובהו שתים. ורחב אמה אחת - כשהניח מלבן השני עליו היה מלבן השני שלשים על שלשים נמצא כניסה לו סביב סביב רחב אמה והוא היסוד, הרי עלה שתים וכנס אמה והוא היסוד. יונתן תרגם עזרה – מסתמתא, לשון רצפה, שהיה ממלא את המלבן חלוקי אבנים וזפת וסיד וקוניא וממחה ושופך ומחליקו למעלה והרי הוא כמין רצפה״.

באופן דומה חשב רש״י שארבע אמות גובה ההראל הן מגובה הסובב ולא מחוט הסקרא, למרות שכך מתבקש היה להסביר את פשט פסוק טו, שהרי מוסכם שהגובה הכולל של המזבח עם הקרנות הינו עשר אמות ולא אחת עשרה אמות :״וְהַהַרְאֵל אַרְבַּע אַמּוֹת (וּמֵהָאֲרִיאֵל) [וּמֵהָאֲרִיאֵל] וּלְמַעְלָה הַקְּרָנוֹת אַרְבַּע״, והוא מפרש-מקשה : ״וההראל - הוא גובה גג המזבח מן הסובב ולמעלה, **ובבית עולמים לא היה אלא שלש**, ויונתן תרגם אף הוא ומדבחא ארבע אמין...״. ובכן, ההראל הוא מחוט הסקרא עד גב המזבח (וכך גם בגמרא זבחים נג,ב, ה׳הראל׳ כולל את ׳רשות הקרנות׳ כלומר מחוט הסקרא ולמעלה :״מַאי רַבִּי וּמַאי רַבִּי אֶלְעָזָר בְּרַבִּי שִׁמְעוֹן ? דְּתַנְיָא : דָּמִים הָעֶלְיוֹנִים נִיתָּנִין מִחוּט הַסִּיקְרָא וּלְמַעְלָה דָּמִים הַתַּחְתּוֹנִים נִיתָּנִין מִחוּט הַסִּיקְרָא וּלְמַטָּן, דִּבְרֵי רַבִּי. רַבִּי אֶלְעָזָר בְּרַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר : בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִין, בְּעוֹלַת הָעוֹף אֲבָל בִּבְהֵמָה חַטָּאת בְּהֵמָה הִיא עַצְמָהּ אֵין נַעֲשֵׂית אֶלָּא עַל גּוּפָהּ שֶׁל קֶרֶן. אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ : מַאי טַעְמָא דְּרַבִּי ? דִּכְתִיב : וְהַהַרְאֵל אַרְבַּע אַמּוֹת וּמֵהָאֲרִיאֵל וּלְמַעְלָה וְגוֹ׳ אַרְבַּע אַמּוֹת הוּא דְּהָוְיָא ? אָמַר רַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה : מְקוֹם קְרָנוֹת אַרְבַּע. מְקוֹם קְרָנוֹת אַרְבַּע הָוְיָא ? אֶלָּא אֵימָא רְשׁוּת קְרָנוֹת אַרְבַּע״) ולכן ציין הנביא שמגובה האריאל – שהוא גובה מקום המערכה ולמעלה בולטות ארבע הקרנות (עוד אמה), אבל אין הקרנות כלולות בשטח האריאל אלא מצויות בפינות משטח העזרה. יונתן תרגם ׳מדבחא׳ לא רק את ההראל והאריאל אלא גם באופן כללי את המזבח ולכן זו מילה כללית שאינה מגדירה באיזה חלק בדיוק של המזבח מדובר אך אין ספק שהדבר גרם לקושי של רש״י.

כפרשן התלמוד, רש״י מפרש את הסוגיה במנחות צז עפ״י הבנתו אותה באופן מקומי וישיר. למעשה קיימים **שני הסברים שונים של רש״י** לסוגיה :

א. בעירובין ד׳, א, (בסוגיה המקבילה למנחות צז, אך המקוצרת) הוא מסביר בקיצור שבמשפט ׳וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד - לא שני הכי ולא שנא הכי׳ הכוונה לומר שה׳קרנות [עליהן מדובר בפסוק] - לא שנא גובהן ולא שנא רוחבן - באמה קטנה׳ (כפי שכתב בפשטות בפירושו ליחזקאל מג, יג). לפי הסבר זה סבר רש״י שהגמרא מדברת רק על הקרנות עצמן והיות ויש בהן רק גובה וכניסה ורק על שני דברים הגמרא מדברת, הסיק רש״י שמשמעות הביטוי ׳לא שנא הכי ולא שנא הכי׳ היא כאילו כתוב ׳לא שנא גובהן ולא שנא רוחבן׳. רש״י אינו מסביר כיצד הסיקו האמוראים שביטוי זה מתייחס הן לגובה והן לכניסה, ואמנם הראינו שהמסקנה שהביטוי מתייחס לגובה הכרחית, לפי מסקנת הגמרא שגובה המזבח היה נ״ח טפחים, אך לגבי הכניסה - הדברים אינם ברורים כלל וגם אינם הכרחיים,

שכן אילו רצו חכמי התלמוד לומר שהן הגובה והן הכניסה נעשו באמה של חמישה טפחים, ראוי היה יותר שייכתב בפשטות 'וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד' - הן בגובה והן בכניסה, אך לא כך כתוב בגמרא.

ב. במנחות צ"ז, ב - צ"ח, א, הוא מסביר ולמעשה מגיה את נוסח הגמרא על פי מסקנת הגמרא (! ובעקבותיו נוקט כך ה'שיטה מקובצת'), וכותב ש'גבולה אל שפתה סביב - **דגובהו** דקרן באמה בת ה' (וכותב זאת כמסקנה הכרחית ולכן מגיה את הגמרא כאילו כתוב - 'בגובהה'), אבל אם הגובה חייב להיות חמישה טפחים, הדיבור שמשמעותו אינה החלטית לכאורה 'לא שני הכי ולא שנא הכי' יכול להתייחס רק לכניסה, ולכן הוא כותב בהסברו לביטוי זה - 'כלומר **כניסתן** דקרנות, אי בעי למימר נמי באמה בת חמש לא איכפת לן, **כיון דכניסת יסוד באמה בת שש**[50] לא פש ליה בין קרן לקרן אלא כ"ו וארבעה טפחים, שתים מכניסה דסובב ושתים מכניסה דקרנות, וכיון דלא הוי אמה לא חשיב להּ' (כלומר אין זה משנה אם כניסת הקרנות היא בת חמישה או ששה טפחים, אך לא ברור מה ההחלטה בעניין, האם חמישה או ששה ומדוע).

מסקנתו של רש"י אינה זהה וגם הסבריו שונים לגמרי, ומבטאים את הקושי להסביר כיצד הסיקו האמוראים מה משמעות הביטוי 'וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד'. נראה ש**רש"י למד תחילה ממסקנת הגמרא** הקובעת שגובה המזבח היה נ"ח טפחים, שגובה הקרנות היה חמישה טפחים, היות וגובה היסוד היה חמישה טפחים, והגיה את הגמרא בהתאם, אבל כיצד הסיקו **חכמי בית המדרש** (על פי הביטוי הסתום 'לא שנא הכי ולא שנא הכי') אם כניסת הקרנות היתה **דווקא** של חמישה טפחים או לא, זאת אין הוא מסביר.

ראינו אם כן שהקשיים בפירש"י נובעים לפחות בחלקם מקשיים בהסבר הגמרא עצמה, באשר הגמרא קובעת שלמסקנה 'חיק האמה' שהוא היסוד, מתייחס לגובהה, בעוד שלפי תרגום יונתן החיק הינו משטח אופקי (=כניסה).

די ברור שעורך סוגיית הגמרא האנונימי לא התייחס לכתוב בתיאור המזבח ביחזקאל כלל, שהרי בהצעה הראשונה הוא מציע ש'חיק האמה' הוא בגובהה, בשניה – בכניסה ובשלישית שוב בגובהה, וכן לגבי 'גבולה אל שפתה סביב' בראשונה הוא מציע שגובה הקרן נמדד באמה בת ששה טפחים, בשניה שמדובר בגב הקרן שהיה באמה של חמישה טפחים ובשלישית – בגובהה ואולי גם בכניסה שנעשו באמה בת חמישה טפחים, כלומר חוסר אחידות המורה לכאורה על העדר התייחסות לתיאור ביחזקאל.

שיטות פרשניות נוספות וקשייהן

מפשט הכתוב והתרגום יוצא ש'אמה' סתם היא אמה בת חמישה טפחים, והנביא מציין את המשטחים במזבח שנמדדו באמה שכזו. פרשני המקרא התלבטו כיצד לפרש את פסוק יג, והאם ובמה שונה תרגום יונתן מהסברם של חז"ל בגמרא :

בעוד רש"י מסתפק בפירושו למקרא בציטוט הגמרא והתרגום לפסוק יג ביחזקאל מג, בלי לדון באי ההתאמה שביניהם, קובע **רד"ק** מפורשות :"הנה תראה כי רז"ל פירשו כי מדות המזבח הם מדות מזבח בית שני, **ודעת יונתן אינו כדעתם** כמו שתראה, ונוכל לפרש כי מדה אחרת יהיה למזבח העתיד...וחיק האמה ואמה רוחב - באמצע המזבח היה גובה אמה ורחב אמה והוא מקום המערכה. וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד - גבול האמה היה גבוה זרת אחד ופירוש גבולה מסגרת כמו שתרגם יונתן גדנפא. וזה גב המזבח - זה שספר הוא גב המזבח שהוא מקום המערכה שהיה גבוה על המזבח אמה, לפיכך קראו גב". לשיטת הרד"ק, הפסוק כולו מתייחס למזבח העולה ואין בו זכר למזבח הזהב. (אבל להלן נראה שגם רבי מאיר לא סבר שצריך לעוות את הפסוק ממשמעותו הפשוטה...) לשיטת רד"ק, גב המזבח מתייחס למרכז מקום המערכה בבית העתידי, שייעשה בשטח אמה על אמה ומוגבה בגובה אמה עם מסגרת מוגבהת של עוד חצי אמה. הרד"ק אינו מסביר לשם מה או מדוע יעשו זאת ומדוע לא עשו זאת כבר במשכן ובבית ראשון ושני.

ואילו **הגר"א** מחלק את פסוק יג לשניים, תוך שהוא מקבל את פירוש חז"ל לחלק הראשון ומציע הסבר חדש לחלק השני של הפסוק, כלומר החלק הראשון אכן עוסק בשטים ממדרגות המזבח, היסוד והסובב, אך החלק השני - 'וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד' אינו עוסק לדעתו בקרנות...

כך הוא כתב :"וגבולה אל שפתה - פירוש, שהיה (וכוונתו - שיהיה, וכן להלן) בשפת הסובב גבול (כלומר - בליטה אפקית) לרגלי הכהנים, והיה הגבול באויר רק מחובר בשפת הסובב. זרת האחד - רוחב הגבול היה חצי אמה". גם לגבי הביטוי 'וזה גב המזבח' אין הגר"א מקבל את הסבר התנאים וסבור שהדברים מתייחסים לגב מזבח העולה כתרגום יונתן וכרד"ק, אך רק באופן כללי, בהסבירו שגב המזבח נמדד באמות הקטנות ושטחו לא יהיה אלא יב אמות

---

50. מתוך שהגמרא קובעת שגובה היסוד חמישה טפחים, והיות ואינה קובעת מפורשות שגם כניסתו חמישה טפחים, מסיק רש"י על דרך השלילה שכניסתו בת ששה טפחים, אך אין קביעה מפורשת שכזו בגמרא.

על יב אמות ולא כד על כד אמות (פי ארבע) כשיטת חז״ל. שניהם מתעלמים מאי ההתאמה הבולטת בשיטותיהם בין התיאור של המזבח ביחזקאל לתיאור המזבח במסכת מידות.

בפירוש 'דעת מקרא' המציא העורך הסבר חדש ותוספת לפירוש הגר״א, פירוש שהוא תוספת ושילוב עם פירוש רד״ק, כאילו ה'גבול' המדובר כולל הן בליטה אפקית (כגר״א) והן מסגרת-מעקה אנכי לגבול המורחב של הסובב (רק דומה לרד״ק אבל במיקום שונה לחלוטין) למרות שהגר״א לא הזכיר כלל מעקה בדבריו. נראה שהבין מדברי הגר״א, שהגר״א סבר שהסובב היה צר ומסוכן מבחינה בטיחותית ולכן הוסיף את המעקה שלו ושל רד״ק לבליטה של ה'גבול' של הגר״א..., אולם לא ברור לשיטתו מדוע לא עשו הרחבה כזו כבר במשכן ובבית ראשון ושני אם הדבר כה פשוט ומועיל לבל יפול הנופל ממנו, ואם לא עשו כן כיצד סברו הרד״ק והגר״א שניתן להמציא הסבר חדש לחזון יחזקאל, שאינו תואם למה שנעשה בבית שני עפ״י החלטת הנביאים האחרונים והסכמת ראשי העם שהיו שם ושהתנאים ורבי יוחנן הסבירו את שיטתם והסכימו עמם. עוד יותר קשה, אילו אכן היה גבול כזה מחובר לסובב, כיצד ניתן יהיה לזרוק את הדם של הקרבנות שדמם נזרק במחצית העליונה של המזבח באמה שתחת הסובב, הרי הגבול מפריע לכך ? צע״ג (ולענ״ד הדבר ברור שפירושים אלו יסודם בטעות הנובעת מאי הבנה של מהות ה'גבול' כפי שהסברתי לעיל).[51]

המלבי״ם אימץ את גישת הגר״א באופן חלקי (כנראה כדי לפתור את הקשיים העולים משיטתו), אך במקום לומר שייעשה למזבח העולה 'גבול' בולט הבנוי ברוחב חצי אמה כהרחבה של הסובב, הוא סבור שבליטה זו תהיה במחצית גובה המזבח במקום חוט הסיקרא (כלומר אמה שלימה נמוך יותר מאשר בשיטת הגר״א) ובעובי טפח, כי קו זה הוא הגבול בין חלקי המזבח, כי היות שגובה היסוד שתי אמות וחשב המלבי״ם שאמתיים אלו יהיו כל אחת באמה של חמישה טפחים ויחד בגובה עשרה טפחים כך שחסר טפח לגובה נ״ח טפחי המזבח, לכן ישלים הטפח של עובי הגבול את החסר כך שאמצע גובה המזבח יימצא במקומו, אך לא הגר״א ולא המלבי״ם מסבירים מדוע צריך הגבול לבלוט חצי אמה דווקא. לגבי פירוש המלים 'וזה גב המזבח' נראה כאילו המלבי״ם סבור שמדובר ב'גובה' מזבח העולה וכאילו נשמטה לדעתו ה' מהמילה 'גב' (בגלל שהיו שתי אותיות ה' סמוכות) והיה צריך להיות כתוב 'גבה' וכאילו בא הכתוב להודיע שמעתה - בפסוקים הבאים - ידבר הנביא במידות גובה המזבח בפירוט.

המלבי״ם שהכיר רק את פירש״י לתיאור המזבח של המשכן, סבר שמטרת עשיית מכבר הנחושת היתה לסמן את מחצית גובה המזבח כפי שהיה חוט הסיקרא בבית המקדש, אך לדעתו (בניגוד למה שנכתב בעניין המכבר לעיל) לא היה למכבר תפקיד במבנה המזבח. ברם מעיון בפרשנים ראשונים (יצחק בן גיאת המובא בפירוש רבי אברהם בן הרמב״ם לספר שמות, פירוש רס״ג, ומדברי יוסף בן מתתיהו, ובשונה מהסברו של רש״י), נראה שהמכבר היה רשת נחושת בצורת קוביה בעלת מידות של 5X5X4 אמות, שאליה הוצמדו לוחות עצי השטים מצופי הנחושת בהיקף הגג ברוחב שתי אמות ובצידי דופן החלק העליון של המזבח שהם הכרכוב (במקום המערכה היתה רק רשת הנחושת ללא לוחות עצי שטים מצופי נחושת והיא היוותה רשת-מוקד להקטרת הקרבנות עליה כאשר הדשן והאפר נפלו דרכה לתוך חלל המזבח, ראה תרשימים בסוף המאמר), ושהיוותה את הבסיס למבנה המזבח בחלקו העליון, ולא כמין גזוזטרא עם מעקה בגובה הסובב להילוך הכהנים ולקליטת ניצוצות שעפו מהמזבח, כפי שאולי סברו הגר״א והמלבי״ם. המקור לגזוזטרא שכזו הוא כנראה בתרגום יונתן לתורה (שמות כז, ד).

כאמור, להסבריהם של רד״ק, הגר״א ומלבי״ם אין שום מקור בחז״ל או בתיאור היסטורי כלשהו, וכאמור, לא ברור מדוע לדעתם לא בנו כבר את המזבחות במשכן, בבית ראשון ובבית שני כפי שהסבירו הם לגבי מזבח העתיד. יתירה מכך, יוצא לדבריהם, שאת מזבח העולה בבית שני בנו בוניו על פי הנביאים אך שלא לפי פשט דברי יחזקאל. היתכן

---

51. בפירוש 'אור אליהו' (א.צ. שונברג) לפירוש הגר״א ליחזקאל (מצוי במרשתת בחיפוש ב hebrewBooks) אכן תמה כיצד פירש הגר״א בניגוד לחז״ל לגבי שטח המזבח, וכתב ששאל את הרב משה שפירא זי״ל ונענה (תשובה עפ״י תורת הקבלה, ואינני יודע מניין לו) 'שעיקר צורת המזבח בשורשה היא כמו שכתוב כאן בפשט הפשוט של הפסוק אלא שמצד דרכי העבודה שמוטל עלינו לקשר ולהעלות את ארבעת העולמות (אבי״ע, במקביל ל'ארבעת הרבעים') הפסוק נדרש ג״כ באופן שגודל המזבח הוא פי ארבעה זאת אומרת שבעולם העליון המזבח הוא כפי הפשט הכתוב כאן ובעולם המעשה שלנו הוא כפי הדרש שדרשו חז״ל'. ויש לתמוה מניין למקובלים שכך הוא ומי המציא הסבר זה. עוד ראיתי שרמח״ל ב'משכני עליון' מסביר ששתי האמות הן כאמה זכרית ואמה נקבית אך לא הסביר מה כוונתו ומדוע. וצע״ג כי אין הדברים מובנים כלל לא רק מבחינת שטח המזבח אלא בעיקר לגבי הגבול. הגר״א גם לא פירש את נבואת יחזקאל על פי רעיונות קבליים אלא לפי מה שנראה לו כפשט דווקא.

שהנביאים לא הבינו את פשט כוונת יחזקאל והורו לבנות את המזבח לפי דרש משלהם ושסיבת יצירתו אינה ברורה כלל [52]?

לפשר תיאור המזבח בנבואת יחזקאל

הקדמנו לעיל והסברנו על מבנה התיאור ביחזקאל מג, יג-יז :

א. הרמב"ם פסק ותאר את המזבח בהלכות בית הבחירה במשנה תורה, תוך שהוא משלב בתיאור המבוסס על התיאור במסכת מידות את מסקנות הגמרא במנחות צז. נראה שלדעת הרמב"ם אין בתיאור המזבח ביחזקאל דברים שאינם מפורשים, ולכן לשיטתו **קיימת זהות בין התיאורים ביחזקאל ובמסכת מידות** ועל פי מסקנות הגמרא במנחות צז. הנחת היסוד של כותב מאמר זה היא אפוא כפסק הרמב"ם ואנסה להסביר מחדש את שיטת חז"ל.

ב. יש להבין מהי נבואה ומה חווה הנביא בחזונו : אין הנביא רואה בחזונו מזבח בנוי כמזבח מוחשי גשמי ואין הוא מתאר את המזבח תיאור טכני. הנביא רואה את המזבח כצירוף של מצבים ותיאורים רעיוניים רוחניים ה'מתגשמים' במידות ותכונות הנאמרות בלשון בני אדם, המייצגים את האדם מישראל ואת האומה כולה לפי מצבה וצרכיה הרוחניים בעת שרואה את חזונו (ולא רק בעתיד הרחוק).

ג. התיאור ביחזקאל ניתן לחלוקה לשלשה חלקים :

1. פסוק יג – תיאור מדרגות המזבח - היסוד הסובב והקרנות - בהן היה שימוש באמות בנות חמישה טפחים.
2. פס' יד-טו – גובה המדרגות במזבח.
3. פס' טז-יז – תיאור ההראל שהוא חלקו העליון של המזבח, היינו גב המזבח – לחלקיו : ההראל והעזרה שלו הכוללת את האריאל, הקרנות והחיק, וכנספח גם הכבש.

יש בתיאור המזבח של יחזקאל 4 חידושים שלא היו ידועים קודם לכן, ובהם :

א. קביעתו של הנביא ששני סוגי אמה שימשו וישמשו בבניין המזבח.

ב. הגדרה מחודשת של היסוד כמדרגה בגובה שתי אמות.

ג. תיאור מפורט יותר של הקרנות.

ד. הגדלת שטח המזבח.

ראינו לעיל שסוגיית מנחות צז עוסקת בזיהוי מיקום השימוש באמות של חמישה טפחים במדרגות המזבח, וקבענו שנעדר כל הסבר למשמעות המילולית של הביטויים השונים בתיאור. נבאר אפוא מילולית כל חלק מחלקי מבנה המזבח (לפי חלוקת הפסוקים דלעיל). בהמשך, הדברים יבוארו ביתר שאת :

א. פסוק יג – שלוש מהמדרגות מתוארות **מלמטה למעלה**, לעניין השימוש באמות של חמישה טפחים :

המדרגה התחתונה בת **שתי האמות** היא היסוד. הביטוי 'אמה אמה וטפח' אינו הכרזה על כך שנעשה במזבח שימוש בשני סוגי אמות, האחת אמה והשניה אמה וטפח, אלא הנביא פשוט מתאר את מדרגות המזבח מלמטה למעלה, כך שתיאור מדרגת היסוד הוא : **אמה** - אמה תחתונה - שגובהה חמישה טפחים, **אמה וטפח -** באמה השניה בגובה המזבח משתמשים באמה וטפח - כלומר אמה בת ששה טפחים, **וחיק האמה**, כאילו כתוב וחיק האמה התחתונה הנ"ל, כלומר משטח הכניסה (הנמוך, המשמש לשפיכת שיירי

---

52. המלבי"ם ניסה להסביר זאת כך :"...דברים שהם מיוחדים רק למקדש השלישי שיגיע שעת התיקון ולא יכלו לעשות כמוהו בימי עזרא הגם שידעו מדברי יחזקאל מפני שידעו שעדיין לא הגיע עת התיקון, רק מקצת דברים אשר קבלו מפי הנביאים שיכולים לעשותו דוגמתו. כמו שאמר הרמב"ם בהלכות בית הבחירה:

על הראשון אמר: צורת הבית ותכונתו ומוצאיו ומובאיו רצה לומר הצורה המוכרחת להיות בכל בית ואת החדרים והשערים המוכרחים להיות בכולם, על הבנין המיוחד רק לעתיד ואין יכולים לעשות כמוהו בזמן הזה מפני שענייניו הם חקים נעלמים שלא יתגלו עד זמן העתיד, אמר וכל צורותיו ואת כל חקתיו, שהחקים הם הדברים שטעמם נעלם, ועל הדברים שהם אמצעים בין בנין הראשון ובין בנין השלישי, אשר היו יכולים לעשותם בימי בית שני שבנאו כבית ראשון וכדברים מעין העתיד כמו שאמר הרמב"ם מפני שהדברים ההם אינם חקים נעלמים רק תורות שטעמם נודע, אמר: וכל צורותיו וכל תורותיו הודע אותם. וכתב לעיניהם ציווה שיכתוב צורת הבנין העתיד בספר למשמרת לדור אחרון, וישמרו רצה לומר שאם ישמרו את כל צורותיו ואת כל חקתיו להתנהג כפיהם בקדושה ובטהרה ובהטבת המעשים, שיהיו מוכנים אל הצורות האלה שמורים על דבוק ה' ושכינתו בקדש לעולם, אז ועשו אותם אז יעשו את הצורות ויבנו את בית השלישי ברוח ה' עליהם".

לענ"ד, דברי המלבי"ם אינם מסבירים כראוי את הקושי אלא רק מתרצים שתיאור הבניין ביחזקאל חידתי והיות שעדיין לא הגענו לתיקון השלם לא רצו לבנות כמוהו. אך מדוע לא בנו את המזבח כפשט התיאור כפי שהסביר הוא או הגר"א אין הוא מסביר.

הדמים) – נמדד באמה של חמישה טפחים, כאשר **המשטח עצמו מצוי בין שתי האמות** הנ״ל, בגובה האמה בת חמשת הטפחים, כך שקיר המזבח באמה שמעליו נכלל ב׳יסוד׳ (יחזקאל לא הסביר את הדבר, ויש לשער - מן הסתם - מפני שגם עליו היו נשפכים שיירי הדמים וממנו נוזלים למשטח היסוד, בעיקר בחטאת העוף ופר כהן משיח ושעיר נשיא וכדו׳). באמת, אין הנביא אומר דבר על עומק כניסת החיק, אך עצם איזכורו מהווה הוכחה לעשייתו באמה בת חמישה טפחים, שהרי לולא כן יכול היה הנביא פשוט לדלג על החיק ולעבור לאזכור הסובב, שהרי **בפסוק יג עניינו של הנביא הוא לציין רק את כל המקומות במדרגות המזבח בהם נעשה שימוש באמה בת חמשת הטפחים**.

מהמדרגה השניה - הסובב - מתאר הנביא רק את הכניסה ברוחב אמה של חמישה טפחים – **ואמה רוחב**. בשלב זה, הנביא מתעלם מהמדרגה השלישית שהיא עזרת ה׳הראל׳ שבמרכזה מקום המערכה המכונה ה׳אריאל׳, שכן בהראל עד משטח גב המזבח לא נעשה שימוש באמה בת חמישה טפחים, ולכן הוא מתייחס רק לבליטות הקרנות, כאשר **׳גבולן׳ של הקרנות הינו הדופן של בליטת כל קרן** שנעשתה בגובה אמה בת חמישה טפחים, ואילו **גב כל קרן נעשה בצורת פתח צינור, כי הקרנות נעשו מרובעות וחלולות עד בסיסן ועד האמה (=הצינור) שהוליכה לקדרון**[53], כאשר אורכן ורוחבן מבחוץ היו של ששה טפחים אך ממרכז כל קרן, ה׳רדיוס׳ היה של זרת, היינו חצי אמה, היינו שלושה טפחים. יתכן שרדיוס החלל מבפנים היה ג״כ שנים וחצי טפחים (כלומר שהדופן היתה בעובי חצי טפח). בכל אופן כך גם פסק הרמב״ם – שכניסת הקרנות היתה אמה של ששה טפחים, (ואני סבור שבקובעו שהקרנות היו חלולות הסתמך על הגמרא במנחות צז ולא על דברי רב כהנא בגמרא בזבחים נד, שהרי לא ציין שום שימוש לחלליהן), וכנראה שאת הביטוי ׳לא שנא הכי ולא שנא הכי׳ שבמסקנת הדיון בגמרא מנחות צז הבין כאילו כתוב ׳הן באמה התחתונה והן באמה העליונה של המזבח׳ - שימשה האמה בת חמשת הטפחים, כדי שיהיו שני חלקי המזבח שווים בגובהם. ומכאן ואילך, בין הקרנות היה משטח גב המזבח.

יש לעמוד על כך שהנביא לא כתב ׳וגבול הקרן/נות אל שפתיהן סביב זרת האחד׳. אילו כתב כך, היו דבריו ברורים (וכך יכול היה לכתוב בשאר מקומות באופן פשוט וברור יותר), אך כאמור דברי נבואה אינם תיאור טכני גרידא אלא תיאור מהותי רוחני של הקרנות לפי מה שהן מייצגות מבחינה רוחנית.

עד כמה שהדבר מפליא, לא בתקופת חיבור הסוגיה התלמודית, וגם אח״כ **עד ימינו, לא קישר אף אחד מפרשני המקרא והתלמוד את העובדה שהקרנות נעשו חלולות, לביטוי - ׳וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד׳ המתאר אותן כחלולות**, למרות שעובדה זו כבר נזכרת במסכת זבחים נד, ב, והגם שרש״י הבין שהזרת הוא ׳רדיוס׳ הקרן, אבל הוא לא קישר את אופן המדידה ממרכז הקרן לעובדת היות הקרן חלולה וכפי שנראה עוד בהמשך דברינו. אם נרחיב מעט את מבטנו, נמצא שרב כהנא – תלמידו של רבי יוחנן - המגלה בזבחים נד, ב שהקרנות היו חלולות, לא ידע כלל (ואולי גם לא התכוון) לציין את פסוק יג מיחזקאל מג כמקור הראשון לכך שהקרנות היו חלולות. יש לשער שבהיותו בבבל, עדיין לא הכיר את דברי רבי יוחנן (מה שמוכיח שהמימרה של רבי יוחנן הועברה לבבל בתקופה יותר מאוחרת) ויתכן שלא עסק כלל בסוגיות שמסדר טהרות, ומאידך, בעלי הסוגיה במנחות צז, העבירו את מימרת רבי יוחנן מארץ ישראל לבבל בלי להתייחס כלל לדברי רב כהנא.

יש גם הבדל בין דברי רבי יוחנן לדברי רב כהנא : רבי יוחנן רק מזהה את הקרנות בתיאורו של הנביא יחזקאל כחלולות אך אינו מציין שום שימוש מעשי או תפקיד של הקרנות, ואילו רב כהנא מתייחס לכך שיש להן בית קיבול כצינורות, לניקוז נוזלים, הן לדמים והן לנסכים.

לא ברור אם בעלי הסוגיה במנחות צז. כלל לא הבינו את המשמעות המילולית של הביטויים ׳חיק׳ ו׳גבול׳ שבפסוק יג או שרק לא ידעו היכן במדרגות יש להשתמש באמת חמשת הטפחים, ולכן התעלמו בעת ניתוח הפסוק ממשמעותם המילולית של הביטויים המופיעים בו ולכן גם לא הסבירו מהם ה׳חיק׳ ו׳הגבול׳.

יש להדגיש ש**הנביא התייחס בפסוק יג ל׳חיק האמה׳ רק של היסוד** אך **לא ל׳חיק׳ של האמה שליד הקרנות בגב המזבח, היינו האמה ששימשה להילוך הכהנים**, הנזכרת **בפסוק יז**, ומזה מוכח שבעוד כניסת האמה התחתונה היתה של חמישה טפחים, אמת הילוך הכהנים היתה של ששה טפחים.

---

53. זבחים נד, ב :״דאמר רב כהנא : אבנים של קרנות חלולות היו, דכתיב (זכריה ט׳, טו) :׳ומלאו כמזרק כזויות מזבח׳, ... דמחית מידי מתותיה ושקיל ליה״. לכאורה, אין שום מקור תנאי לקביעתו של רב כהנא, אך אם נאמנים דברינו לעיל ש׳קרן׳ מוגדרת כצינור חלול, וההסבר המוצע בזה לפסוק יג ביחזקאל מג נכון, ניתן להביא ראיה לדבריו גם מהסבר סוגייתנו מהפסוק ביחזקאל ולא רק מהפסוק בזכריה. ועיין בדיון על הקרנות החלולות בתוך המאמר.

ראינו בסוגיית מנחות צז, שמסקנת הדיון היא ש'חיק האמה – **בגובהה**', ואילו לפי משמעות המילה 'חיק' על פי התרגום, הכוונה **למשטח האופקי** של היסוד. נראה אפוא שכוונת הדברים בגמרא אינה לחיק אלא לאמה, היינו שהן החיק האופקי והן גובה היסוד שהוא ה'אמה' נמדדו באמה בת חמישה טפחים...וכך כנראה הבין גם הרמב"ם שפסק שהן הגובה והן הכניסה של אמת היסוד נמדדו באמה בת חמישה טפחים. כך גם נעלם השוני לכאורה בין תיאורו של יחזקאל לתיאור שבמסכת מידות.

הנביא יחזקאל לא הסביר מדוע נבחרו ארבעת האמות המסוימות להיות בנות חמישה טפחים אף כי ניתן היה אולי לומר ששתים מהן מיועדות לצורכי האדם ולא לצורך גבוה - חיק היסוד לשפיכת שיירי הדם, והסובב להילוך הכהנים, ושתי האמות בגובה הן האמה התחתונה והאמה העליונה של מזבח שנועדו להורות את הביטול והקוטן שיחוש האדם אל מול המזבח מלמטה עד למעלה, אך אין הסבר זה יוצא מגדר השערה.

ב. פסוקים יד-טו - גובה המדרגות : מהרצפה עד לעזרה הקטנה שהיא התחתונה. כבר ציינו שהיסוד הינו אמה קטנה ומעליה לאחר כניסת אמה קטנה יש אמה בינונית ויחד שתי אמות, שהן אחד עשר טפחים. עזרה (מסמתא בתרגום) היא משטח בעברית שלנו. מהעזרה התחתונה – היינו משטח היסוד, עד הגדולה שהיא משטח הסובב, שרוחב בליטתו אמה קטנה - יש ארבע אמות בינוניות, ויחד עם האמה העליונה של היסוד הן חמש אמות בינוניות. **ההראל הוא כינוי לחלק העליון של המזבח**, וגובהו מחוט הסקרא עד גב המזבח הינו ארבע אמות, מעליהן אמת בליטת הקרנות בלבד הינה של חמישה טפחים כפי שראינו בפסוק יג. **האריאל הוא שטח מקום המערכה**, שכן האש של מעלה שהיתה על המזבח היתה רובצת עליו בדומה לצורת ארי.

תרגום יונתן לא הבדיל בין ההראל לאריאל ותרגם את שניהם 'מדבחא', מה שיצר בלבול בעיקר אצל רש"י כפי שנראה בהמשך, אך כאמור, אין הם זהים כלל.

ג. שטח משטח גב המזבח - היינו העזרה (בסתם) – תופס 28 אמה X 28 אמה, כי הוא מורכב מארבעה רבעים שנמדדים ממרכז גב המזבח, ושטח כל אחד מהם 14 אמה X 14 אמה, מהם אמת הקרנות ואמת הילוך הכהנים הנמוכה ממנה - הקרויה גם היא חיק - מפחיתות שתי אמות בינוניות בכל צד, ולכן מקום המערכה עצמו שבמרכז - האריאל – תופס שטח של 24 אמה X 24 אמה.

הן את גב המזבח והן את הקרנות יש למדוד ממרכז שטחם ולא את כלל האורך והרוחב שלהם, כי מדובר בשטח בעל מבנה טבעתי שמרכזו הינו 'חלול' או לא בר שימוש כהיקפו (רק שתי האמות שסביב מקום המערכה שימשו להילוך הכהנים כטבעת מקפת בעוד המרכז שימש לשריפת הקרבנות). אפשר שקיימת סיבה נוספת למדידת שטח מקום המערכה ברבעים והיא קיום כמה מערכות אש נפרדות על גבי המזבח כשביניהן יצרו מעברים לכהנים. בהקשר זה ראוי להשוות את צורת המזבח ביחזקאל לצורת המזבח שנמצא בהר עיבל [54]!

אמנם בהצעת הסבר זה הלכנו בעקבות פסק הרמב"ם (כפי שנראים הדברים בעינינו), אך נותרות כמה שאלות פתוחות עליהן לא ענינו :

---

54. עד לאחרונה לא ניתן היה להבין מדוע לדעת יחזקאל (לפי הסברם של חז"ל) נמדד מזבח העולה ממרכזו כך שהיו לו ארבעה רבעים רבועים של י"ב אמה על י"ב אמה. אולם מאז נתגלה 'מזבח יהושע' בהר עיבל ע"י פרופ' אדם זרטל ז"ל (ראה העתק **תמונה של המזבח במבט מלמעלה בסוף המאמר**) נראה שניתן להציע הסבר התואם למבנה מזבח זה, שצורתו היתה מלבן עשוי קירות אבנים שמשני מרכזי צלעותיו הרוחביות הנגדיות בלטו כלפי מרכזו עוד שני קירות שהגיעו כמעט עד המרכז. המרכז החלול שהיה בצורת האות האנגלית H שרגליה רחבות, היה מלא באפר שנותר מהקרבנות כולל גם שברי עצמות רבות של בע"ח. לשם מה נעשו שתי שלוחות אלו במרכזו ? כנראה כדי לאפשר לכהנים גישה עד קרוב למרכז המזבח כדי לסדר את העצים והקרבנות במוקד המערכה. אפשרות נוספת היא שנעשו כמה מערכות אש בכל אחד מהרבעים הללו כפי שהיה גם בבית שני ולכן כדי לאפשר גישה נוחה עשו את השלוחות כך. מבנה זה בצורת H יוצר בעצם ארבעה רבעים של שטח המערכה. עוד יש לציין שגודל המזבח ומבנהו חסר הסובב תואמים לשיטת רבי יהודה, אך כמובן שלא היה זה מזבח הנחושת של המשכן ולא בכל הם דמו, כי במזבח יהושע לא נמצאו קרנות (חלולות) כפי שנעשה במקדש והכבש נעשה צר למדי ומאידך לשניהם נעשה מכבר נחושת כלומר על גג המזבח הונחה רשת נחושת שבהיקפה הוצמדו אליה לוחות עץ מצופי נחושת עליהם הלכו הכהנים וזה הכרכוב, כאשר על המכבר הונחו העצים והקרבנות ודרך חוריו נפל האפר לתחתית המזבח.

א. אם התנאים ידעו את הפירוש המילולי של הביטויים בהם השתמש הנביא, מדוע לא הסבירו אותם, והוא הדין לחכמי בית המדרש בגמרא - היתכן שלא הבינו את המשמעות המילולית של הביטויים בתיאורו של הנביא יחזקאל ?

ב. מדוע רבי יוחנן לא קבע/גילה היכן בדיוק נעשה השימוש באמות של חמישה טפחים במדרגות המזבח ?

ג. מדוע רבי יוחנן וחכמי בית המדרש במנחות צז לא עסקו ב- ולא הסבירו את מחלוקת התנאים עד תומה, את משמעות פשט הכתוב 'וזה גב המזבח' ומדוע דרשוהו באופן הנראה שלא כפשוטו ?

ד. מדוע החכמים לא עסקו אלא בפסוק יג ולא בשאר תיאור המזבח (פס' יד-יז) ?

ה. מדוע היה כה חשוב לנביא יחזקאל לציין את השימוש בשני סוגי האמות במזבח בשעה שהמשמעות של שימוש זה הינה רק לגבי ארבעה טפחים במזבח, בעוד שקודם לו ואחריו לא היתה שום התייחסות לכך ?

המחלוקת על מידות מזבח הזהב ושאר כלי המקדש

רק חלקו הראשון של פסוק יג ביחזקאל מג נדון במסגרת סוגיית הגמרא במנחות צז, אך הסיומת 'וזה גב המזבח', המהווה את הבסיס למחלוקת התנאים רבי מאיר ורבי יהודה, אינה נדונה בה כלל וגם לא בשום מקום אחר, למרות שנשארה לכאורה חידתית וסתומה יותר מהחלק הראשון של הפסוק, ועוד יותר לאחר דברי ההסבר התמוהים של רבי יוחנן :

'וזה גב המזבח' - זה מזבח הזהב. רבי מאיר סבר, **זהו** - באמה בת חמשה, הא כל אמות כלים באמה בת שש, ורבי יהודה סבר, **כזה יהו** כל אמות כלים.

אך לא רק דברי התנאים ורבי יוחנן תמוהים. תמוה גם מדוע הנביא יחזקאל עצמו לא התייחס בדבריו לשאר כלי המקדש בפירוש אם היה בכוונתו להתייחס גם אליהם ומדוע לא גילו התנאים בפירוש היכן בכל מדרגה במזבח העולה ובכלים נעשה שימוש באמה המוקטנת, ועיקר העיקרים – מדוע דווקא במקומות המסוימים שנקבעו נעשה השימוש באמה זו ומה משמעות גודל האמות בנות החמישה והששה טפחים.

לכאורה, דבריהם של התנאים אינם פשט הכתוב, וגם פרשני התלמוד לדורותיהם לא כתבו על כך דבר כי נלאו למצוא להם פשר הגיוני. אולם לענ"ד, אם נדייק בדברי הנביא – לשיטת חז"ל ובהתאם לדברי רבי יוחנן - נמצא שלאחר שהנביא קבע את עיקר עניינו של פסוק יג, שהוא המדרגות במזבח העולה בהן יש להשתמש באמה מוקטנת בת חמישה טפחים וקבע היכן במדרגות יהיה השימוש בה, הוסיף 'וזה גב המזבח', כאשר אין לתוספת זו לכאורה שום פשר והקשר לנאמר קודם.

ונלענ"ד שהנביא בא להוסיף שאין הבחירה במקומות הנ"ל מקרית או בלתי מכוונת אלא קשורה ל**עיקרון וכלל רוחני** ושמצד העיקרון והכלל הזה צריך לבנות **גם** את גב מזבח העולה לפי אותו עיקרון, והיות ודיבר עד עתה על **הקטנת המידה במדרגות** מאמות של ששה טפחים כברוב בניין המקדש לאמות של חמישה טפחים, משמע שזה עצמו העיקרון שיש לבנות לפיו גם את גב מזבח העולה, ורצה לומר שגם את גב המזבח יש לבנות לא בשיא גובה המזבח אלא נמוך באמה – בגובה תשע אמות - כך שרק בליטת הקרנות תשלים את גובה עשר האמות של המזבח. אלא שכאן ישאל השואל, מה הוסיף הנביא בדבריו אלה, הרי את העובדה שגב המזבח נמצא בגובה תשע אמות נלמד בלאו הכי בפסוקים הבאים ? על כך יש להשיב, שבאמת הנביא התכוון לגלות בזה את העיקרון והכלל שעמד בבסיס הקטנת האמות הנ"ל במדרגות, והוא - ש**בכל מזבח** יש להקטין את המידה הן בבסיס והן באמצע והן בשיא כי המזבח הוא ביטוי סימלי **למידת גובהו הרוחני של האדם** ומבטא **ענווה וביטול** של האדם כלפי הקב"ה, וכך בדיוק למד רבי מאיר מדבריו, שגם גובה גג מזבח הזהב יימדד באמה מוקטנת[55]. דווקא ביסוד בסובב ובקרנות נעשה שימוש באמה המוקטנת, כי כל המדרגות הללו משמשות בעיקר את צורך האדם ולא צורך של מעלה ואינן עיקר המזבח שהוא מקום המערכה, היסוד – לשפיכת השיריים שלא על הרצפה, הסובב להילוך הכהנים כשהמזבח מלא, הקרנות לניסוך וכהשלמה לקומת המזבח.

---

55. הרמב"ם כתב פעמיים בפירוש המשנה שהלכה כרבי מאיר, למשל במשנה במסכת כלים. ברם לגבי הארון אין זו מחלוקת להלכה כי הארון כבר נעשה ונגנז ולא ייעשה עוד ומאי דהוה הוה, וגם לגבי השולחן ודאי לא יעשו שולחן אלא כמו השולחן שהיה במשכן ונגנז, וכשיתגלו הכלים אז יתגלה האם נעשו באמות של חמישה או ששה טפחים, ולגבי מזבח הקטורת מוסכם שנעשה תוך שימוש באמה בת חמישה טפחים **בגובהו** (שלא כרש"י. הרמב"ם פסק בהלכות בית הבחירה ג', יז שמידות אורך ורוחב גב מזבח הזהב הן אמה על אמה, כמו שכתב לגבי הקרנות של מזבח העולה שם ב', ח, ומוכח שכוונתו לאמה של ששה טפחים, אבל לא התייחס והשמיט את גובהו שהרי אין זה מעכב, שהרי בזבחים נ"ט, א :"אמר רב גידל אמר רב : מזבח שנעקר מקטירין קטרת במקומו".), אם כן אין זו מחלוקת להלכה ולמעשה אלא תאורטית בלבד.

וחולק רבי יהודה ומרחיב וקובע שאכן מקטינים את מידות המדרגות ואת גובה גב מזבח העולה וכן את גובה גג מזבח הזהב אך העיקרון של ההקטנה אינו מיוחד רק למזבחות אלא נכון לגבי **כל הכלים** ובכל מימדיהם כפי שעולה לדעתו מדברי הנביא. (ואפשר שרבי מאיר נוקט את הכלל 'תפסת מרובה לא תפסת').

על פניהם של הדברים, גם לאחר כל ההסבר המוצע, עדיין הדברים אינם ברורים מספיק, ויתירה מכך, נראה שמטרת השימוש באמות הקטנות לא נמסרה לא ע"י הנביא ולא ע"י התנאים או רבי יוחנן, ונשארה בגדר תורה שבע"פ.

אני מעריך שיסודות של רעיונות שכיום ישויכו לקבלה וחסידות היו כבר קיימים בבסיס הסוגיה. גובה **עשר** אמות של המזבח (המייצג מבחינה רוחנית את 'קומת' האדם המקריב), **מדרגות** (מסמלות השתלשלות וסדר הדרגתי) אבל בעלות **צורה טבעתית שמקיפה** (אור מקיף מציין דברים שמעבר למגבלות ועוד) את המזבח בגבהים שונים, **קרנות חלולות** שגם בהן בולט היסוד של היקף צינור היורד מפתח מלמעלה עד לעומק מטה, תוכן אותיות המלה קרן שהיא מילה מיוחדת ש'תוכה כברה' שכן האות ק' צורתה כמו ר' ו-ן' המשלימות אותה, הר' מיצגת ראש ובליטה וה-ן' ירידה עד עומק מטה, והיא בקרן זוית כצורת הר', ו'יוצאת' כקרני אור, והדופן הבולטת שלה הקרויה 'גבול' (ואכמ"ל), וה'יסוד' שכשמו כן הוא, ומיקומו בסדר ההשתלשלות באמה התשיעית מלמעלה (אף שגם האמה התחתונה קרויה בשם זה כי היא הבסיס ליסוד). כמו כן יש לציין ששלושת המדרגות מהוות מעין תוספות והשלמות למבנהו, כמו גם מזבח הזהב שמהוה מין תוספת לכלי המשכן.

גם המחלוקת לגבי ה'כלים' משקפת דיון לגבי חשיבות ויחס הכלים לעומת 'תכולתם' (ה'אור') שהוא גילויי הנוכחות האלוקית במקדש ובעולם, בין אם לגבי התורה (הארון), האור והאש של מעלה (המנורה) או לחם הפנים (השולחן), אלא שאין הדיון כאן עוסק בקבלה ורעיונותיה על כן אני משאיר את הדברים פתוחים לעיון הקוראים.

ציינו בתחילת דברינו בפרק זה של המאמר שיחזקאל חידש בתיאורו 4 חידושים, שלושה מהם נוגעים למדרגות המזבח : השימוש בשני סוגי אמות, הגדרה מחודשת של היסוד ותיאור הקרנות. החידוש האחרון, הגדלת שטח המזבח, הינו סוגיה קצרה במסכת זבחים סא, ב, ואפשר שסוגיה זו יכולה לשפוך אור נוסף על תיאור המזבח של יחזקאל.

הגדלת שטח המזבח

"תנן התם (מידות ג, א): ...וכשעלו בני הגולה הוסיפו עליו ד' אמות מן הדרום וד' אמות מן המערב כמין גמא. מאי טעמא ? אמר רב יוסף : משום דלא ספק. אמר ליה אביי : השתא מקדש ראשון דכתיב ביה 'יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים' (מלכים א', ד', כ) - ספק, מקדש שני דכתיב ביה 'כל הקהל כאחד ארבע רבוא' (עזרא ב', סד) - לא ספק ? אמר ליה : התם אש של שמים מסייעתן, הכא אין אש של שמים מסייעתן. כי אתא רבין : אמר ר' שמעון בן פזי משום בר קפרא : שיתין הוסיפו, מעיקרא סבור מזבח אדמה - שהוא אטום באדמה, ולבסוף סבור שתיה כאכילה." (זבחים סא, ב).

אין כלל ספק שהגדלת המזבח נעשתה בעקבות תיאור המזבח בידי יחזקאל, אך יחזקאל עצמו אינו מסביר מדוע יש להגדיל את המזבח, אף אם אין בכך איסור (שהרי גם שטח המקדש כולו הוגדל). שתי סיבות ניתנות בגמרא להגדלה זו :

א. האש שעל המזבח בבית ראשון כללה את ה'אש של מעלה' שירדה בימי שלמה מן השמים ושעוצמתה היתה גדולה לאין שיעור מעוצמת האש הטבעית 'של מטה'. אי לכך די היה בשטח קטן להנחת אימורי הקרבנות כדי שהם יישרפו כליל ביום הקרבתם. בבית שני היתה אמנם ה'אש של מעלה' על המזבח אולם לא בגלוי אלא מעורבת באש של מטה והיא גם לא סייעה לשריפת אימורי הקרבנות ולכן היה צורך בשטח גדול יותר של מזבח ואש טבעית מרובה כדי לשרוף את כל האימורים ביום הקרבתם.

ב. במשכן ובבית ראשון סברו בוני המזבח שה'אכילה' – היינו שריפת האימורים, צריכה להתבצע על גבי המזבח, אך ה'שתיה' – היינו ניסוך הנסכים, צריך להתבצע מכלי הניסוך שבידי הכהן העומד על גבי המזבח אל בור השיתין המצוי ליד הקרן הדרומית מערבית של המזבח, כי יש לבנות את המזבח עצמו אטום 'באדמה' - ללא כל חללים בתוכו, ואילו בבית שני סברו הבונים שגם ניסוך הנסכים צריך להיעשות אל נקבים במזבח.

לא ברור מלשון הגמרא עצמה אם הבונים עצמם או אם יחזקאל הנביא הסביר מדוע יש להגדיל את המזבח, אך אין זה סביר שללא הוראה מגבוה ישנו הבונים את מבנה המזבח, ובעוד הטעם הראשון נראה כאילוץ, הטעם השני אינו מובן כי לא ברור מה קרה שהיו חייבים לכלול את ניסוך הנסכים במזבח בשונה מבית ראשון, ואף רש"י אינו מסבירו.

על כן נראה שגם בזה מסתתר רעיון מרכזי בחזונו של יחזקאל. כנביא המצוי בעולמות רוחניים גבוהים, אין הוא רואה את מבנה המזבח כעניין טכני שבו שלוש מדרגות – יסוד סובב וקרנות, אלא כצירוף של יצוגים רעיוניים רוחניים, כשהמזבח כולו מייצג את קומת האדם המקריב מלוא קומתו, וכמייצג של קומת כנסת ישראל, ויש בו מדרגות ועליות וכניסות מקרבות וקרנות חלולות, אך הוא מתארם מבחינה רוחנית בהתאם, ולכן במקום לומר יסוד הוא אומר חיק ובמקום קרנות הוא מתאר את המבנה שלהן כגבול ושפה (שגם היא גבול) סובבת (מקיפה ומגבילה) שרדיוסה חצי אמה, כי בעקבות חורבן ביהמ״ק, מבחינה רוחנית נעשה האדם מוגבל ומצומצם יותר מבעבר בהעדר גילויים של נוכחות אלוקית גלויה, ושטח המזבח גדול מזה של מזבח בית ראשון כי האש של מעלה כבר לא מסייעת ומבחינה רוחנית כבר לא יהיו שפע רוחני והשגות נבואה כבעבר ולכן צריך תוספת רוחנית חלופית לעם ישראל כדי שיוכל לשרוד ולכן תתגבר התושבע״פ והאגדה אצל החכמים נוסף להלכה (כשהאכילה מייצגת את לימוד ההלכה ה׳יבש׳ והדברים המפורשים והשתיה את התושבע״פ והאגדה הנותנת טעם בהלכות). אם כן ע״י תיאור השינויים והמאפיינים של מזבח העולה מתאר יחזקאל את השינויים שיחולו מעתה (לאחר ובעקבות החורבן) בעם ישראל מבחינה רוחנית.

[שתיית יין לשכרות משמעה ביטול תחושת ה׳אני׳ מתוך שקיעה נפשית בהנאה ותענוג רוחני, כמי ששומע מנגינה מאד קסומה ושוכח מעצמו ושקוע בהאזנה לה, ואילו שתיית מים לצמא דווקא נותנת לו תחושת תוספת חיות ל׳אני׳ כמים חיים על נפש עייפה ואזי ה׳אני׳ חש לא את עצמו אלא את התענוג מעצם תוספת החיות ובטל אל מקור חייו, ושתיהן נוספו לעבודת ׳אכילת׳ המזבח ואכמ״ל]

שתי מערכות הניקוז במקדש

בית המקדש תיפקד מבחינות רבות כבית מטבחיים ענק. על כן נודעה חשיבות עליונה לשמירת הניקיון בשטחו. עבודת הקרבנות יצרה פסולת רבה, מוצקה ונוזלית, שהצריכה פינוי (פסולת - לאו דווקא במובן השלילי, אלא שאין להשתמש בה עוד). פסולת זו כללה אפר, רעי, חֶלֶב, דם, יין, מים, קרבנות וחלקי קרבנות שנפסלו מסיבות שונות. הפסולת המוצקה פונתה בחלקה לאתרי שריפה מחוץ להר הבית וחלקה נשרף בעזרה, ואילו **לנוזלים ופסולת בלתי מוצקה, נבנו בבית שני שתי מערכות ניקוז נפרדות.** נקל היה ליצור עבורם מערכת ניקוז משותפת אחת, מאחר שמערכות הניקוז הללו היו סמוכות זו לזו, ולא נתבאר במקורות חז״ל **מדוע** נבנו שתי מערכות ניקוז נפרדות לנוזלים. סביר אולי להניח שיצרו לנסכים מערכת נפרדת שהינה גם סגורה יחסית ובעלת פתחים צרים בודדים, כדי שהיין לא יתערב בדם ובשר הקרבנות, יתסיס אותם ויעודד צמיחת חיידקים ויגרום לריחות דוחים ולזיהום, בעוד הדם והבשר נשטפים במים למערכת פתוחה יחסית המאפשרת שימוש בפסולת לזיבול שדות ובכך למחזורה, ברם אין זו יותר מהשערה הגיונית.

הפרטים המצויים במקורות חז״ל לגבי שמות וחלקי מערכות הניקוז ומיקומם המדויק הינם חלקיים, ואינם ברורים כל צרכם, כך שנחלקו הדעות בראשונים ובאחרונים באשר למבנה המדויק של מערכות הניקוז ומיקומן.

אין בידינו מקורות המתארים מערכות ניקוז בחצר המשכן או בבית ראשון, להוציא הידיעה שבור השית לניקוז הנסכים היה קיים גם בבית ראשון ליד המזבח, ברם קיומן של מערכות כאלו היה הכרחי, בדיוק כמו גם מערכת לאספקת מים (ממעין עין עיטם, וכן בורות אגירה רבים וענקיים בהר הבית), הן לשתיה, והן לשטיפת העזרות (וכן החצר במשכן, אם היתה סלעית ומרוצפת) הן לשמירת הניקיון והן למקוואות לצורכי טהרה.

מערכת ניקוז שיירי הדמים

עבור חלק מהפסולת המוצקה ושיירי דמי הקרבנות, בנו בבית שני **אמה תת קרקעית תחת רצפת העזרה** שעברה סמוך למזבח, ולה פתחים ברצפת העזרה. אין במקורות חז״ל כל תיאור של מיקומה ומהלכה תחת רצפת העזרה. לא ברור האם היתה אמה אחת או כמה אמות מחוברות בכמין רשת, ואין שום מידע על מיקום, צורת וגודל פתחיה. לא ברור (גם בשל העדר ממצא ארכיאולוגי בהר הבית כיום) אם היא נחצבה בסלע היסוד של הר הבית (ליד המזבח) או שהעזרה נבנתה מעליה בגובה מסוים.

כששטפו את העזרה, הציפו אותה במים (שמקורם בעין עיטם או בבורות אגירה בהר הבית, כשגם זיהוי ומיקום מקור המים אינו ברור, אך לא כאן המקום לדון בכך), ע״י סתימת הפתח/ים של אמת/ות הניקוז. העובדה שניתן היה להציף את העזרה (עד גובה הברכיים או לפחות מעל הקרסוליים, כפי שמתואר לגבי שחיטת הפסח, בפסחים סה,ב), מורה שבגבול עזרת הכהנים עם עזרת ישראל וכן עם הלשכות שלה, היתה לעזרת הכהנים הגבהה מסוימת, קבועה או נשלפת, שאפשרה הצפה שכזו, בלי שהמים והדם ייזלו מטה לעזרת ישראל ולעזרת הנשים או שיחדרו ללשכות שבגבולה (אלא אם רצו בכך לשם ניקוין). הגבהה כזו אינה מתוארת במקורות (להיפך, מהתיאור במשנה במסכת מידות נראה שהעזרות עצמן היו מישוריות לגמרי), ואפשר שהדוכן עליו עמדו הלויים שימש גם הוא

לעצירת חלק מהנוזלים, אך לא מוכרת הגבהה באזור המדרגות המצויות בין ובצידי העזרות או בפתחי הלשכות. אפשר שבעת הצפת העזרה העמידו שם מחסומים מעץ למניעת נזילת המים לעזרת ישראל, אך כאמור, אין לכך זכר במקורות. בכל אופן, דרך האמה ניקזו את השיירים הללו אל מחוץ להר הבית לערוץ הקדרון, ופסולת זו נמכרה לחקלאים לזיבול השדות.

את דם הבקר והצאן שנשחטו, קיבלו לתוך אגנים גדולים - **המזרקים**. הכהנים טבלו אצבעותיהם בדם שבמזרקים ומרחו אותו על קירות המזבח בקרנות. את הדם שנותר במזרקים (=שיירי הדמים) שפכו ביסוד המזבח. את דם העופות שנמלקו (העולות והחטאות) מיצו על קירות קרנות המזבח, והוא נזל מטה על קיר המזבח עד לסובב ועד ליסוד, ומשם לנקבי הניקוז, או לרצפת העזרה, ומשם לאמה.

שיירי הדם ירדו לאמת הניקוז שתחת רצפת העזרה. ברם לא נתבאר באיזו דרך :

א. האם הם נשפכו ישירות לנקבי הניקוז שביסוד, או שהם נשפכו על גבי היסוד לידם, ומשם נזלו לנקבים מחמת שיפוע קל בשטח היסוד סביבם ?

ב. האם הנקבים שביסוד המזבח הובילו ישירות לאמה או שהם הובילו לפתחים בבסיס היסוד שהיו פתוחים לרצפת העזרה (וממנה נזלו הנוזלים לאמה[56]), [או לבור הניקוז שתחת המזבח שהוא השית לדעה כזו]?

ג. האם האמה עצמה עברה בבור הניקוז מתחת לנקבי הניקוז או שהיה חיבור ביניהם ושיירי הדם זרמו ממנו לאמה ?

ד. האם דרך הבור, ירדו הן הדמים אל האמה והן הנסכים לפיר ואל מי התהום ?

אין במקורות חז"ל שום תיאור של שיפוע מתון (מאד, כמין משפך רחב ?) סביב הנקבים ביסוד או שהיתה שפה מוגבהת לאמת היסוד, אף ש**רש"י** קובע שהיסוד היווה "בית קיבול" לדמים הנשפכים עליו[57], ברם נראה שכוונתו רק לומר שעצם היות אמת היסוד אופקית גורם לה להיחשב לבית קיבול. לא ברור מה מקור קביעתו זו של רש"י (סברא משווה ? בכל אופן לשיטתו, רש"י סובר שהניסוך כמו גם שפיכת השיירים, צריכים להיות תחילה על גבי שטח המזבח או שטח היסוד ורק אח"כ הנוזלים זרמו לנקבי הניקוז), אולם אם על גבי היסוד נשפכו הדמים ולא ישירות לנקבי הניקוז, אזי קיומו של שיפוע כזה מתבקש, שאם לא כן היו שיירי הדמים הרבים נוזלים לכל עבר ביסוד, יורדים לרצפה ומלכלכים אותה, ולא היו יורדים אל נקבי הניקוז (הדקים) ולאמה. על כן סביר יותר להניח שמרבית שיירי הדמים נשפכו **ישירות** לנקבי הניקוז ולא על גבי שטח היסוד עצמו, שהרי גם אילו היה שיפוע מתון סביב הנקבים, הרי שחלק משיירי הדמים (שכמותם היתה לעתים עצומה) היה נשפך סביב הנקבים ונוזל לרצפה, והרי נקבים אלו נועדו למנוע זאת (ומן הסתם לצורך שמירת הניקיון בעזרה, שהרי אין הם נזכרים בתורה, אם כן אין הם חלק מפרטי המצווה של שפיכת הדם על היסוד, ולא באו אלא לתועלת הניקיון, ברם בעת הקרבת קרבן הפסח אכן נשפכו דמי הקרבנות על היסוד וממנו נזלו לצפת העזרה שהוצפה בדם), ויש לזכור שעולי רגל רבים היו מצויים שם, וחלק מרכזי בעבודה היתה ההשתחוויה, ולו היתה העזרה מלאה דם בכל עת לא היה ניתן להשתחוות בה כלל). בניגוד לרש"י, **בעלי התוספות** (להלן נפרט) סברו שהיתה דווקא מין הגבהה בשפת פתחי נקבי הניקוז, מה שמחייב לומר ששיירי הדמים נשפכו ישירות לנקבי הניקוז (וראה עוד להלן). לא נמסר במקורות מה היה קוטר הנקבים או אם היו פתחיהם מורחבים לכעין משפכים, אף כי הדבר אפשרי וסביר.

ניקוז שיירי דמי הקרבנות בבית שני, מתואר במשנה במסכת מידות ג, ב :

...ובקרן מערבית דרומית היו שני נקבים (=צינורות), כמין שני חוטמין דקין, ש(שיירי) הדמים הניתנין על יסוד מערבי ועל יסוד דרומי, יורדין בהן ומתערבין באמה, ויוצאין לנחל קדרון.

המשנה אינה מכנה בכינוי כלשהו את נקבי ניקוז הדמים והם אם כן חסרי שם. גם בשאר אזכורי האמה במשנה אין שום כינוי לנקבי ניקוז הדמים והוא הדין לתלמודים לתוספתא ולמדרשים. נראה שגם במזבח הנחושת שבמשכן היו נקבים כאלו ביסוד האבן שלו למרות שאינם נזכרים בתורה, שכן אילו לא היו גם בו נקבים כאלו מנין ידעו לעשותם בבית ראשון ושני, ועוד, הרי ראוי היה לעשותם מסברא פשוטה של שמירת הניקיון בעזרה ?!

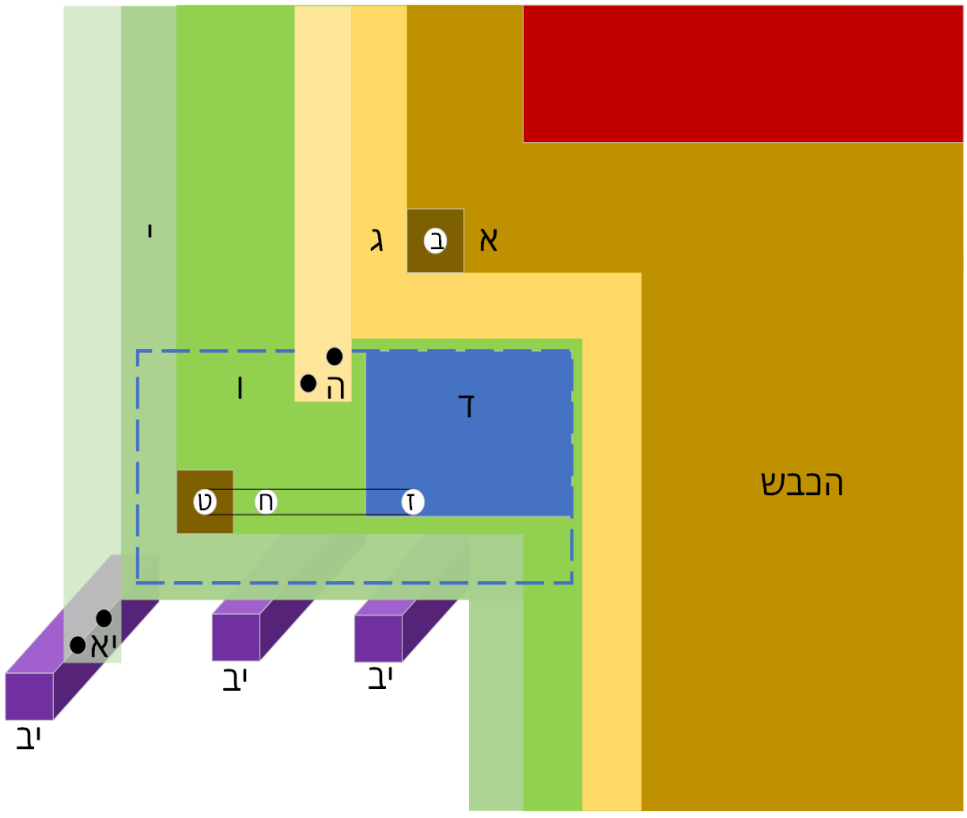
---

56. לשיטת רש"י (פסחים כב ע"א, ד"ה "אלו ואלו". סוכה מה ע"א, ד"ה "עלה אמה") הדם שנשפך לנקבים לא התנקז מהם ישירות לאמה אלא לרצפת העזרה, ומשם הוא התנקז לאמה. אין רש"י מציין מה מקור דבריו ואפשר שהוא הסיק זאת מהעובדה הנזכרת שהאמה עברה בעזרה. נמצא שלפי שיטת רש"י, העזרה היתה מתמלאת בדמים. אך לא פחות סביר יהיה לומר, שבוני המקדש עשו כל מה שאפשר כדי לשמור על ניקיון העזרה, ולכן הדם שירד בנקבים התנקז ישירות לאמה שעברה תחת הקרן או ממש לידה.

57. רש"י, שמות כט יא :"אל יסוד המזבח - כמין **בליטת בית קבול** עשוי לו (למזבח) סביב סביב לאחר שעלה אמה מן הארץ".

כאמור, בהתייחסם ל"חוטמים" של נקבי ניסוך היין והמים, כותבים בעלי התוספות[58], שהיו לנקבי הניקוז שוליים מוגבהים כמין חוטם (כדי שלא תיפול לתוכם פסולת), אולם אם כך הרי שרק הדמים שנשפכו ישירות לתוך הנקבים התנקזו דרכם ואילו שאר שיירי הדמים - שנשפכו ליד הנקבים - נזלו לרצפה, ואם כן לא הועילו הנקבים למניעת פיזור שיירי הדמים שנשפכו על היסוד ליד הנקבים, על כן קשה לע"ד לקבל את דבריהם. נראה שפשוט מדובר בשני צינורות ניקוז דקים יחסית, שנראו כנקבי נחיריים של אף בשל קרבתם זה לזה, וסביר להניח שפתחיהם היו בצורת משפכים.

ב. מערכת ניקוז הנסכים : השינוי במיקום קרן המזבח הדרום מערבית מבית ראשון לשני

א- מקום עמידת הכהן בעת הניסוך בבית ראשון. ב- הקרן הדרום מערבית בבית ראשון.

ג- הסובב בבית ראשון. ד- פתח הפיר העמוק של הנסכים (=פתח השית).

ה- היסוד הדרומי בבית ראשון, ופתחי ניקוז שיירי הדמים. ו- בור הנסכים (השית).

ז-ח מוצא נקבי הניקוז בבור בבית שני = פתחי נקבי הניסוך לשיטת רש"י, ומקום עמידת הכהן בעת הניסוך בבית שני לידם. ח- יכול היה להימצא גם ב- ז או ביניהן.

58. סוכה מח ע"ב, בסוף ד"ה "כמין שני חוטמין": "ושמא כמין בליטת חוטם היה עשוי על הנקב שלא יפול עליו דבר לסותמו".

ט- הקרן הדרום מערבית בבית שני, עם פתחי נקבי הניקוז בראשה, לשיטת רס״ג.

י- הסובב בבית שני. יא- היסוד הדרומי בבית שני, ופתחי ניקוז שיירי הדמים.

יב- הלול, פתח מבוא השית בבית שני. (שלשה מיקומים חלופיים אפשריים).

כמו מבנה מערכת ניקוז הדמים, כך גם מבנה מערכת ניקוז הנסכים מהוה כר לדיון נרחב ולמחלוקות בין הפרשנים. כדי להבין את מבנה המערכת ומיקומה נשתמש בתרשים דלעיל (בו כל קו קצר מייצג אמה), המתאר ומשווה את מיקום קרן המזבח הדרום מערבית בבית שני לעומת בית ראשון:

השית - מערכת ניקוז הנסכים[59]

רק בשני מקורות תנאיים מזוהה מערכת ניקוז הנסכים בשמה. המשנה במסכת מעילה ג, ג (ונוסח זהה מופיע בסוכה מט,ב), קובעת שהנסכים התנקזו לבור ששימש כמערכת ניקוז המכונה **השית**, אך אינה מציינת מניין במזבח ולאן הובילה מערכת הניקוז:

״הנסכים בתחלה - מועלים בהן, **ירדו לשית** - אין מועלין בהם״.

תיאור מעט יותר ברור של מערכת הניקוז (אך כנראה עם שיבושים לא מעטים), מופיע בתוספתא סוכה ג,ד, במסגרת תיאור ניסוך המים והיין בחג הסוכות, וכאן הוא יובא בנוסח מתוקן על ידי - לטובת הקוראים:

״שני ספלים של כסף היו בראשו של מזבח, אחד של מים ואחד של יין, מערבי של מים מזרחי של יין. עירה של מים בתוך של יין או של יין בתוך של מים - יצא. רבי יהודה אומר: של סיד היו, אלא שהיו משחירין מפני היין. ומנוקבין כמין שני חוטמין דקין, שמהן הם (=הנסכים) יורדין לשית ונבלעין בתוכו, שנאמר: ״בקדש הסך״ - עשה לו מקום שיבלע בקדושה.

תני, רבי יוסי אומר: **השית** היה נקוב עד התהום. מה טעמא? ״ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שורק ויבן מגדל בתוכו וגם יקב חצב בו״. ויטעהו שורק - זה ההיכל. ויבן מגדל בתוכו - זה המזבח. וגם יקב חצב בו - זה **השית**״.

השלמה לתיאור זה ניתן למצוא במקבילה בתלמוד הבבלי, בבבלי סוכה מט,א:

״אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: **שיתין** (מערכת הניקוז בחלק שבבטן האדמה -) ששת ימי בראשית נבראו, שנאמר: ״חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אמן״. חמוקי ירכיך - אלו **השיתין**. כמו חלאים - שמחוללין ויורדין עד התהום. מעשה ידי אמן - זו מעשה ידי אומנותו של הקב״ה.

תנא דבי ר׳ ישמעאל: ״בראשית״. אל תיקרי בראשית אלא ברא **שית (א״כ - השיתין =השית)**.

השלמה נוספת לתיאור זה מובאת בגמרא, בזבחים סא,ב, המסבירה את הגדלת המזבח בבית שני בכך ש״**שיתין** הוסיפו (למזבח, שמעתה נכלל בתוכו)״ והכוונה גם כן לבור השית. מדרשת (רבה בר בר חנה בשם) רבי יוחנן (והתנא דבי ר׳ ישמעאל), ניתן להסיק לכאורה שהשית היה קיים כמות שהוא מתחילת בריאתו של העולם, אולם מדרשה אחרת שלו, בסוכה נג,א, ומקבילותיה, נראה שהשית היה חריץ וסדק עמוק בקרקע שהיה שם ׳מבראשית׳, והוא נחצב והורחב כך שיתאים יותר לתפקידו בתקופת דוד ושלמה: ״אמר רבי יוחנן: בשעה שכרה דוד **שיתין**...״.

אין במקורות התנאיים תיאור מפורט של מבנה מערכת ניקוז הנסכים וחסר מיקום פתחיה, אך לפחות ניתן לזהותה בבירור בשמה. יחד עם זה אין שום יסוד במקורות (כפי שנראה להלן בשיטת הרמב״ם) להפרדה בין השמות שית ושיתין, שהם שם אחד מתחלף מעברית לארמית.

פעולת הניסוך ומקומה במזבח לאורך הדורות

הגדרת פעולת הניסוך, זיהוי כלי הניסוך וקביעת מיקום פתחי נקבי ניקוז הנסכים במזבח - קשורים זה בזה, שכן בבית שני הניסוך היה **הזרמה (ולהלן נסביר כוונת ביטוי זה בפירוט לפי השיטות השונות) של היין או המים מכלי הניסוך** אל נקב במזבח היורד לשית. אולם **בבית ראשון** היה השית בור פתוח **סמוך** למזבח, על כן יש לברר תחילה כיצד **ניסכו במשכן ובבית ראשון** וכיצד התנקזו שם הנסכים לשית.

מסברא פשוטה של השוואת הניסוך להקרבת הקרבנות היינו אומרים, שגם במשכן ובבית ראשון צריך היה הניסוך להיעשות על גבי המזבח, כפי שיעקב אע״ה ניסך על גבי מצבת האבן שהקים (״ויסך עליה נסך״ - בראשית ל״ה,יד), ברם יש לזכור שקיים הבדל מהותי בין מצבה למזבח כמו זה שבמשכן ובבית המקדש. מצבה אינה מבנה

---

59. לעיון בגירסאות השונות בנושאים השונים שיידונו להלן, ראוי לעיין תחילה במאמרו של א׳ גרוסברג, ״מזבח כבש ונסכים״, תחומין יא, עמ׳ 463 ואילך, וכאן קצרתי.

שבוערת עליו אש ושהולכים על גביו, על כן ניתן לנסך עליה. ואילו מזבח כבמשכן ובמקדש משמש גם להילוך הכהנים על גביו, וכן על גבי הסובב התחתון שלו ועל הקרקע לידו, ולכן יש למנוע החלקה שלהם בעת הילוכם ואו נפילה שלהם מהמזבח, ואילו ניסוך על המזבח גורם להרטבתו ולסכנת החלקה ונפילה. כמו כן ניסוך על מקום הילוך הכהנים עלול לגרום להתזת הנסכים על ההולכים בסובב, הרטבתם ולכלוכם, ובזיון לנסכים שהולכים בתוכם.

על כן עלינו לברר האם במשכן ובבית ראשון ניסכו על גבי המזבח וכפועל יוצא היכן במזבח ניסכו בבית שני.

העדר אזכור מקום פתחי ניקוז הנסכים והסיבות לכך :

להלן, נבחן את המקורות העוסקים במקום בו מתבצע הניסוך, ונראה שבשום מקור לא מצוין מיקום פתחי נקבי ניקוז הנסכים :

א. בספרי בלק, קמג, מובאת דרשת חז"ל הבסיסית של הכתוב בתורה לגבי מקום ניסוך היין (דרשה זו מופיעה גם בתוספתא סוכה דלעיל, בקיצור) :

"**בקדש** הסך נסך שכר להי - **שיתנסכו בקודש ובקודש ייבלעו**".[60]

כשם שהקב"ה סתם בלשון התורה, כך סתמו חז"ל בדרשתם ולא הבהירו מהו ה'קודש', ברם, לו היתה הכוונה למזבח, אין סיבה אשר בגללה לא היה הדבר יכול להיכתב במפורש. בכל אופן, הנסכים חייבים **להינסך ולהיבלע בקודש, כלומר באותו מקום**. אמנם בבית שני הניסוך והבליעה היו במזבח שכן השית היה חלק מהמזבח, אבל מהמשנה (להלן) נלמד, שבבית ראשון מקום בליעת הנסכים היה בשית, סמוך למזבח ולא במזבח עצמו, וממילא אפשר שגם הניסוך צריך היה להיעשות ישירות אל השית, שהינו חלק מ'הקודש'. ברם לעיל קבענו לכאורה (כסברת הראשונים), שהניסוך, **ככל עבודת הקרבנות**, חייב היה להיעשות על גבי המזבח[61]. בתקופת המשכן ובית ראשון סברו ש'שתיה' אינה כ'אכילה' של המזבח, כי המזבח צריך היה להיות לדעתם ללא חלל כלשהו תחתיו, ולכן מקום הניסוך לא היה מקום הקרבת הקרבנות, ואילו משבנו את הבית השני שינו את תפישתם וסברו ש'שתיה כאכילה', שדין הניסוך כדין הקרבת הקרבנות, ולכן הכלילו את השית במזבח ולכן גם עשו נקב/שני נקבים במזבח שניקזו אליו/הם את הנסכים. ברם לא די לטעון כנגד כל הראשונים, שבמשכן ובבית ראשון לא ניסכו על גבי המזבח, שומה עלינו גם להוכיח את הדברים.

ב. בתיאור המזבח במסכת מידות, אין שום התייחסות לנקבי ניקוז הנסכים והם כאילו אינם קיימים. גם ההתייחסות לשית חלקית מאד, ללא כל הסבר על תפקידו של השית, צורתו, מיקומו או גודלו המדויק, או הסבר ממה ניקו אותו, ואף ללא כל אזכור על היותו חלק ממערכת ניקוז הנסכים. למעשה מתואר המבוא והפתח אליו בלבד ולא השית עצמו :

"למטה ברצפה **באותה הקרן**, מקום היה שם אמה על אמה[62], ו(מכוסה ב)טבלא של שיש, וטבעת היתה קבועה בה, שבו יורדין ל**שית** ומנקין אותו"[63].

---

60. במדבר כח ז. והגר"א גרס :"ובקדש יישרפו", עפ"י מימרת רבי אלעזר ברבי צדוק במסכת סוכה, אך יש מקבילות נוספות התואמות לנוסח שלפנינו.

61. רש"י פירש כך בפירושו לתורה על דרך הפשט :"**בקדש** הסך - **על המזבח** יתנסכו" (ולא פרש שם אם כוונתו רק למקום עמידת הכהן המנסך או גם למקום יציקת הנסכים כי היינו הך), כשיטתו, שהניסוך היה תמיד על גבי המזבח, ומשמע אף במשכן ובבית ראשון, שכן המקום הקדוש שבו נעשתה כלל עבודת הקרבנות, כולל ניסוך הנסכים, הוא המזבח. כך גם בפירש"י בזבחים סא, ב :"שיתין הוסיפו - קרן מערבית דרומית הוסיפו למשכה לדרום ולמערב ששם היו מנסכין נסכים כדאמרינן במתני' דלקמן (דף סג.) **ובימי שלמה היה כמין בור כרוי אצל המזבח באותה זוית לירד הנסכים בתוכו ויורדין מן המזבח ולרצפה ושותתין שם** והם קלטו אותו הבור לתוך המזבח ועשו נקבים כנגדן בראש המזבח לירד הנסכים שם". אם כן לשיטת רש"י, בבית ראשון בו לא היו נקבים במזבח היו מנסכים על גבי המזבח, והנסכים נזלו מגב המזבח לכל אורך הקיר עד הרצפה ועד בור השית, למרות הקושי שבכך כפי שיבואר.

62. פתח המבוא היה צר מאד, והתאים לכניסת וירידת פרחי כהונה [=ילדים] בלבד, שנכנסו לנקות את השית.

63. פרשני המשנה תמהו על עצם הצורך לנקות את השית, שהרי לא דם זרם בו אלא הנסכים היורדים לפיר. נראה אפוא שהיין ירד בנקבים שבמזבח ונזל מהם על רצפת בור השית וניתז לכל עבר, על הרצפה ועל הקירות, ורובו נזל אח"כ אל הפיר, אך מדי פעם ירדו לנקות את קירותיו משיירי היין שדבקו בהם, ולסלק את השיירים שנדבקו וסתמו את דופנות נקבי הניקוז עצמם, "כמין עיגולי דבילה". אפשר שלדעת רבי אלעזר ברבי צדוק (ראה להלן) יש הבדל בין השיירים שנדבקו בנקבי הניקוז במזבח עצמו, ושבמובן מסוים לא נסתיימה מצוות ניסוכם שכן הם נקלטו בחלל המזבח, לשיירים שכבר ירדו לבור השית ונשלמה מצוותם.

ג. גם המשנה בזבחים פ״ו מ״ב, הקובעת היכן היו מנסכים, אינה מציינת היכן היו פתחי נקבי הניקוז במזבח :

חטאת העוף היתה נעשית **על** קרן דרומית מערבית[64]...

ושלשה דברים היתה אותה הקרן משמשת מלמטה, ושלשה מלמעלה :

מלמטה - חטאת העוף וההגשות ושיירי הדם, מלמעלה - ניסוך המים והיין, ועולת העוף כשהיא רבה במזרח.

ד. ברם לא רק במדרשי ההלכה, במסכת מידות ובמסכת זבחים לא מצוין מיקום פתחי נקבי ניקוז הנסכים, גם במשנה ובתוספתא סוכה, בתיאור טכס ניסוך המים עם היין בסוכות, לא נזכר מיקומם. נעיין עתה פעם נוספת בתיאור טקס ניסוך המים בבית שני, שכבר העתקנוהו לעיל מהתוספתא, ועתה מהמשנה בסוכה פ״ד מ״ט :

ניסוך המים כיצד ?

צלוחית של זהב מחזקת שלשת לוגים היה (הכהן) ממלא מן השילוח...עלה בכבש (מדרום לצפון) ופנה לשמאלו (אל הקרן הדרום מערבית).

שני ספלים של כסף היו שם (במקום כלשהו בין הכבש לקרן מצידה המזרחי, ללא ציון מיקום מסוים, ומשמע רבי יהודה אומר : **של סיד** היו (כלומר, עשויים אבן **ומצופים סיד**, או לשיטת בעלי התוספות - חלק מהמזבח שצופה סיד ככל המזבח), אלא שהיו מושחרין פניהם מפני היין. ומנוקבין כמין שני חוטמין דקין, אחד מעובה ואחד דק, כדי שיהו שניהם כלין בבת אחת. מערבי של מים, מזרחי של יין. ערה של מים לתוך של יין, ושל יין לתוך של מים - יצא.

...ולמנסך (את המים) אומרים לו (הכהנים) : הגבה ידך ! שפעם אחת נסך (כהן צדוקי) אחד על גבי רגליו, ורגמוהו כל העם באתרוגיהן.

העדר אזכור זה בכל המקורות כולם אומר דרשני !. קיימות לכאורה כמה סיבות אפשריות לכך שאין המשנה מזכירה את מיקומם של פתחי נקבי הניקוז, הן במסכתות זבחים וסוכה והן במסכת מידות (כפי שראינו לעיל) :

א. עיקרה של מערכת ניקוז הנסכים במזבח היה בור השית[65], ולכן לא ראה התנא צורך להזכירה ביתר פירוט בתיאור מבנה המזבח במסכת מידות, מה שאין כן נקבי ניקוז שיירי הדמים, שלא היוו חלק מהאמה היוצאת לקדרון. ועוד, נקבי הניקוז לנסכים הינם תוספת למזבח בבית שני, ואילו המשנה הינה ביסודה משנה עתיקה המתארת את מבנה המזבח בדומה למזבח שהיה בבית ראשון בו לא היו נקבים אלו (לא נתבאר האם נקבי ניקוז שיירי הדמים היו במזבח בבית ראשון). ברם הסבר כזה נראה דחוק מאד ויותר נראה שהמשנה מתארת את שהיה בבית שני ולא בבית ראשון. כמו כן אין הסבר זה מספק לגבי שאר המקורות.

ב. למרות שאין בכך תשובה ישירה לשאלת העדר אזכור מיקום פתחי נקבי הניקוז במסכתות מידות וזבחים, הרי שלגבי המשנה והתוספתא בסוכה, חלק מהראשונים סברו שקיים קשר ישיר בין מיקום הספלים למיקום פתחי נקבי הניקוז, שכן לשיטותיהם, הספלים שימשו רק למעבר הנסכים דרכם, ולכן די היה בציון מקום (עמידת) הספלים. לשיטת רש״י, הספלים עמדו סמוך או מעל לפתחי נקבי ניקוז הנסכים, שכן הניסוך נעשה **דרך הספלים** שעמדו סמוך לקרן, אל נקבי הניקוז שבאמת הילוך הכהנים, ולכן לא היה צורך להזכיר במשנה את המיקום של פתחי נקבי הניקוז. בעלי התוספות סברו שהספלים עצמם היוו את פתחי נקבי הניקוז והם היו חלק ממבנה המזבח ולא כלי שרת (ואפשר שאף לא בלטו משטח המזבח) או היו מחוברים למזבח לידם[66]. אולם גם לא נמסר מה היה המיקום המדויק של הספלים, האם הם היו ליד הקרן או ליד הכבש או ביניהם....

---

64. עיין בברייתא דמלאכת המשכן פ״י במחלוקת לגבי מקום דישון נרות המנורה, ובגמרא מנחות צח ע״א, לגבי מיקום הנחת בזיכי הלבונה על שולחן הזהב. בשני המקומות קיימת מחלוקת תנאים לגבי משמעות מילית היחס ״על״ בתורה, האם הוראתה היא ״על גבי״ או ״בסמוך, על יד״ - שכן במקדש היה הכל צריך להיעשות באופן המעולה והמושלם ביותר. למרות ש״על גבי״ היא משמעות מצמצמת יותר מאשר ״על יד״, היא נחשבת מעולה יותר.

65. לשיטת רש״י, נקבי הניקוז הם חלק מה״שית״ הנקרא גם ״שיתין״, במסכת סוכה (מט ע״ב), מובא שבעת ניסוך היין היו ״פוקקין את השיתין״, ורש״י מפרש שם, שפקקו ״את **הנקב שבראש המזבח שהנסכים יורדין בו לשיתין**״. השית אמנם נזכר במשנת מידות, אך לא מיקום פתחי נקבי ניקוז הנסכים. גם הרמב״ם אינו מזכיר את נקבי ניקוז הנסכים בהלכות בית הבחירה.

66. בעלי התוספות, סוכה מח ע״ב, ד״ה ״כמין חוטמין דקין״ [בהערה הקודמת], העלו אפשרות שההיגד ״ומנוקבין כמין שני חוטמין דקים״ היינו - ומנוקבים **במזבח כמין שני נקבים** - כמין שני חוטמין דקים, ופתחיהם הם הספלים הנזכרים במשנה.

ג. באמת לא היו בראש המזבח שום נקבי ניקוז לנסכים. הניסוך נעשה אל נקבי ניקוז הדמים ביסוד המזבח, כאשר הכהן עמד אמנם בראש המזבח אך ניסך אל היסוד. להלן נראה שכך כתב הרמב"ם ונראה את הקושי בהסבר זה המערב את שתי מערכות הניקוז בניגוד למקורות שהובאו לעיל ולמעשה בסתירה לדבריו שלו.

ד. פתחי נקבי ניקוז הנסכים היו בראש הקרן ומקומם הוא מקום הניסוך הנזכר במשנה בזבחים. זו השיטה המיוחסת לרס"ג, כפי שנראה להלן. אף שאין המשנה מפרטת זאת, היא עוסקת בשני עניינים: **מקום עמידת הכהן** בשעת העבודה בכל אחת מהעבודות, **והמקום במזבח** שאליו מגיעים הדמים, המנחות, היין והמים. ברור שבכל הפעולות האלה, **הכהן עמד סמוך לקרן** ולא על גביה. בעת מליקת העוף, הכהן עמד סמוך לקרן, והיזה ומיצה את הדם על גבי קיר הקרן, ואת המנחות היה עליו להגיש בקרן המזבח[67]. שיירי הדמים נשפכו על גבי אמת היסוד בקרן המזבח, וירדו דרך נקבי הניקוז לאמת הניקוז היוצאת לקדרון. כולם נגעו בקיר הקרן וביסוד הקרן. על כן **מתבקש לומר בפשטות, שגם ניסוך היין והמים נעשה על גבי בליטת הקרן עצמה**, וששם היו פתחי נקבי ניקוז הנסכים (ולא כדעת הראשונים). הסבר כזה תואם לקביעתו של רב כהנא דלעיל ותיאור המזבח של יחזקאל וסוגיית מנחות צז, לפיה הקרנות היו חלולות, ואין צורך להזכיר את העובדה שהקרנות היו חלולות כי בעצם הגדרתן של קרנות הן מוגדרות כחלולות. אם כן אין צורך לציין את מקום נקבי הניסוך שכן פשוט ניסכו לחלל שבקרן הדרום מערבית.

משמעות הניסוך לספלים

לשון **הספרי** שהניסוך היה "על גבי ספלים"[68], ולשון **הגמרא בזבחים** (צא,ב), שהניסוך היה "כדברי רבי עקיבא - לספלים", תומכות לכאורה בשיטות רש"י ובעלי התוספות, הסוברים שפעולת הניסוך היא יציקת הנסכים אל ודרך הספלים, גם אם ברור שהניסוך היה בסופו של דבר "על גבי המזבח", שכן לשיטותיהם ירדו הנסכים מאליהם מהספלים על גבי המזבח, ומשם אל נקבי ניקוז הנסכים, או שהספלים עצמם היוו חלק מהמזבח בשמש כפתחי נקבי הניקוז. הספלים שימשו אפוא לשיטותיהם כמשפכים "סבילים" בלבד, כדי למנוע את פיזור הנסכים על גבי המזבח, וכדי לרכז את זרימתם אל נקבי הניקוז המצויים ממש לידם או מתחת להם[69].

והנה, מקום עמידת ספלי הניסוך, שבהם השתמשו בחג הסוכות, נזכר במשנה בסוכה: "שני ספלים של כסף היו **שם**", ובמעט יותר פירוט בתוספתא סוכה: "שני ספלים של כסף היו **בראשו של מזבח**" (שם פ"ג ה"ד) - ולא נתבאר אם סמוך לקרן או סמוך לכבש, ולכאורה אין זה משנה. "ראשו של מזבח", רוצה לומר - שתי האמות שסביב שטח המערכה, המיועדות להילוך הכהנים. הכהן שעלה עם הצלוחית לניסוך המים בכבש המזבח (מדרום לצפון), פנה לשמאלו (מערבה), אל הקרן הדרום מערבית, **ובמרחק מסוים** מהקרן (ממזרחה) ניצבו/עמדו ספלי הניסוך. לא נתבאר במשנה אם ספלים אלו היו חלק ממבנה המזבח או לא, ברם ברור שהם שימשו לניסוך כל השנה ולא רק בסוכות, מפני שהם השחירו מרוב שימוש.

אם כן, כדי לברר את מיקום פתחי נקבי ניקוז הנסכים בבית שני, עלינו לברר תחילה אם אכן היו הספלים סמוכים לנקבי הניקוז או מחוברים אליהם או היו את פתחיהם או לא. ברם הבירור מותנה בהגדרת פעולת ניסוך המים וזיהוי כלי הניסוך: האם הניסוך משמעו **עירוי המים מהצלוחית שביד הכהן** המורמת, **אל ודרך הספל** העומד על גבי המזבח אל נקב הניקוז, או - יציקתם **מהספל המורם באויר** אל נקב הניקוז ואל השית. כדי לברר זאת, עלינו להקדים ולברר מה הגביה הכהן בידו בעת הניסוך - **את הצלוחית או את הספל**, ומה ביקשו הפרושים להשיג בהגבהת היד של הכהן המנסך, כסעיף במאבק של הפרושים בצדוקים: מניעת הישנות ניסוך על הרגלים, או **שלילת שיטת הצדוקים** על ידי השוואת ניסוך המים לניסוך היין.

---

67. עיין בפירוש המשנה לרמב"ם, מהדורת הרב י' קאפח ז"ל, מנחות פ"ה מ"ה.

68. ספרי שלח קז, עמ' 110 במהדורת ח"ש הורביץ. ברם ברוב המקורות כתוב שמנסכים "על גבי המזבח", וכך פסק הרמב"ם, אך הרמב"ם הבין ששם עומד הכהן ומנסך על היסוד ורס"ג הבין שמנסך על הקרן בעוד רש"י הבין שהנסכים נשפכים ומנוסכים על גבי המזבח ממש . ברור שאין לדבר על זהות בין "על גבי ספלים" ל"על גבי המזבח", אלא אם כן הנסכים ירדו מהספלים מאליהם, או שרצונם לומר שמנסכים "באמצעות הספלים", ראה להלן בשיטת רס"ג. הספרי מצוטט למעשה גם בתוספתא סוכה פ"ג, עיי"ש.

69. יצוין שלשיטת בעלי התוספות, שהספלים הם פתחי נקבי הניקוז, הספלים לא היו קיימים במזבח בבית ראשון, אלא ניסכו ישירות על גבי המזבח, ולא היו בו נקבי ניקוז. שיטתם מעלה קשיים נוספים, כפי שנראה להלן.

השינויים בניסוך המים - דחיית שיטת הצדוקים

בניגוד למצות ניסוך היין המפורשת בתורה, כפרו הצדוקים בתוקפו של החיוב לנסך את המים וביזו את המצוה, שכן החיוב אינו כתוב בתורה[70]. בתגובה לכפירת הצדוקים בחובת ניסוך המים, השוו הפרושים את ניסוך המים לניסוך היין, ועשו לדבר פרסום רב במהלך טקס ניסוך המים בחג הסוכות. לצורך זה, הנהיגו הפרושים **תקנה כפולה**, הנוגעת הן לכלי הניסוך והן לאופן הניסוך. הם תיקנו שהתרוקנות המים והיין מכלי הניסוך, תתרחש באותו רגע.

האם סביר יותר לומר שהתרוקנות בו זמנית זו הינה חלק מה"הלכה למשה מסיני" וראוי היה תמיד לגרום להתרוקנות בו זמנית בלי כל קשר למחלוקת הצדוקים עם הפרושים, אלא רק לצורך שלמות עבודת הניסוך במזבח ? אם כן, מדוע אין הדבר מעכב ? מה הטעם לחיוב שכזה, הרי מדובר בשתי מצוות שלא נמסר על שום קשר עקרוני אחר ביניהן לבד מכך ששתיהן באות עם קרבן התמיד של שחר של סוכות (אך האחת היא "חובת הקרבן" והשניה "חובת היום"), במיוחד אם אף אחד חוץ מהכהנים המנסכים לא ראה התרוקנות זו (כשיטת בעלי התוספות שהספלים היו פתחי נקבי הניקוז או ממש מחוברים אליהם) ? מדוע לא הסתפקו בעירוי בו זמני של הנסכים לספלים, הרי לכאורה (לשיטת רש"י ובעלי התוספות) זו היא פעולת (הגברא של) הניסוך ? לענ"ד, אין שום הגיון ביצירת חיוב לכתחילה בלבד של התרוקנות בו זמנית כזו שאיש כמעט אינו רואה אותה אלא אם יש צורך חיוני להשוות את הניסוכים, ואין צורך חיוני בכך אלא אם נוצר ערעור על חיוב הניסוך של המים.

לשם כך יצרו הפרושים שני ספלים מיוחדים, בעלי נקבים מתואמים, אחד רחב ואחד צר, כדי שהיין הסמיך יתרוקן במקביל למים. וכן תיקנו הפרושים, שבעת ניסוך המים יהיה על הכהנים המנסכים להגביה ידיהם עם הספלים כדי להראות לעומדים בעזרה את הניסוך וההתרוקנות בו זמנית.

התאמת כלי הניסוך

השינוי הראשון שנעשה, היה תיאום קוטר הנקבים שבשיפולי ספלי הניסוך, כלשון המשנה :"כדי ששניהם (שני הספלים, כלומר - תכולתם) יהו כלין בבת אחת" (סוכה פ"ד מ"ט). ברם **בדיעבד לא היה הדבר מעכב**, שכן גם אם החליף הכהן בטעות בין הספלים ו"ערה [את תוכן הצלוחית] של מים לתוך [הספל] של יין, ושל יין לתוך של מים", כלומר אם הכהן החליף בטעות בין הספלים, או אף אם שפך את היין והמים לתוך ספל אחד, והיין והמים לא התרוקנו בו זמנית משני הספלים בנפרד אלא מספל אחד במעורבב, יצא הכהן ידי חובת הניסוך. לא זאת בלבד, אלא אפילו אם היו מנסכים אותם בנפרד ובזמנים שונים יצאו ידי חובה[71], שכן ניתן היה לבצע את ניסוך המים כבר בערב שלפני הקרבת התמיד של שחר ("ניסוך המים מאורתא" - תענית ב ע"ב, שכן ניסוך המים הוא חובת היום ולא חובת הקרבן)[72], אך את היינות הבאים עם הקרבנות היה מותר לנסך רק מעת הקרבתם בבקר.

הדרישה **שלכתחילה** יתרוקנו הספלים בבת אחת, נועדה כאמור, לתת פרסום לכך שיש זהות ושוויון בין שני הניסוכים מבחינת המעמד ההלכתי. בירושלמי מובא, שגם "תקעו והריעו ותקעו" לפני טקס ניסוך המים "כדי לעשות פומפי (=פומבי, פרסום ניכר) לדבר (בעיקר כמובן לניסוך המים)" (סוכה פ"ד ה"ו, כ, א). יש להסיק, שלפני שהצדוקים חלקו על הפרושים לגבי ניסוך המים, לא היה צורך להשוות את ניסוך המים לניסוך היין, וניתן היה לנסך גם בספלים בעלי נקבים שקוטרם שווה או שאינם מתואמים או בכל כלי שרת, ולאו דווקא בספלים מיוחדים לכך,

---

70. השווה : ספרי שלח קיב, עמ' 121 במהדורת ח"ש הורביץ :"כי דבר ה' בזה - זה צדוקי...מכאן אמר ר' אלעזר המודעי : המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמפר בריתו של אברהם אבינו, אע"פ שיש בידו מצוות הרבה, כדאי הוא לדחותו מן העולם".

71. איננו יודעים אם הלכה זו נהגה למעשה, אך בהתחשב בהתנגדות הצדוקים לניסוך המים, היו שנים שבהן שלטו הצדוקים במקדש ויתכן שלא אפשרו לבצע את הניסוך כהלכתו בבוקר, ולכן הקדימו וניסכו את המים עוד בלילה.

72. ופירש"י שם :"מה ניסוך המים מאורתא - כדאשכחן במס' סוכה נא ע"ב, שממלאין הכלי מים לניסוך המים בלילה (לשאיבת המים בעת שמחת בית השואבה המתחילה במוצאי יו"ט הראשון). ויש ספרים דכתיב בהו דאמר מר "ומנחתם ונסכיהם" - בלילה, (כ)שמקריבין הקרבנות ביום יכולין להביא המנחות והנסכים בלילה, אף האי ניסוך המים נמי יכול לנסך בלילה". למעשה, זהו נושאו של הדיון במסכת תמורה פ"ב, אם מותר לנסך יין הבא עם קרבן בלילות שלאחר הקרבתו, או רק בימים שלאחר הקרבתו.

הרמב"ם פוסק שמותר לנסך את המים בלילה שלפני הקרבת התמיד (הלכות תמידין ומוספין פ"י ה"ז), ושמותר לנסך יין הבא בפני עצמו בלילה, אך אסור לנסך יין הבא עם קרבן אלא ביום (הלכות מעשה הקרבנות פ"ד ה"ה). יסוד הדינים השונים נידון באחרונים, ועניינו - האם ניסוך המים הוא חובת היום או חובת הקרבן. עיין בחזו"א לסדר קדשים.

וניתן היה לנסך אף בזמנים שונים ובנפרד. סביר אפוא לומר שהספלים המיוחדים לניסוך המים עם היין בסוכות, נעשו רק לאחר פרוץ המחלוקת[73].

לשיטת בעלי התוספות, יוצא שבבית ראשון לא היו הספלים, שהרי הם פתחי נקבי הניקוז במזבח שנעשו רק בבית שני, אם כן לא יכול היה ניסוך היין והמים בבית ראשון להסתיים בו זמנית, שכן ניסכו ישירות על גבי המזבח. אם כן לשם מה טרחו ליצור את הנקבים בבית שני כך שיתרוקנו בו זמנית, אם לא כנגד הצדוקים, הרי לשיטתם אין השוואת סיום התרוקנות הספלים חלק מעיקר הדין כלל ?

קשה לדעת מתי לראשונה הונהג השימוש בספלים בעלי הנקבים המתואמים, ומתי שינו את ספלי האבן המצופים סיד לספלי כסף - כדי להגדיל את חשיבות הניסוכים בעיני רואיהם, או לחילופין, מתי שינו את ספלי הכסף לספלי אבן - כדי להקפיד הקפדה יתרה על טהרה[74]. כמו כן לא ברור, מי היה הכהן הצדוקי שניסך על גבי רגליו (סוכה פ"ד מ"ט). בכל אופן, יש לשער שהספלים המיוחדים לא נעשו לפני תקופת שלטונה של המלכה אלכסנדרה שלומציון, שכן היא - בניגוד לינאי בעלה - תמכה בפרושים ואפשרה להם להשתלט על הנהגת המדינה. מאידך גיסא, שינויים רבים בעבודת המקדש הונהגו קרוב לעשור לפני החורבן[75], וייתכן שגם החלפת הספלים מכסף לאבן או להיפך, נעשתה אז.

אפשר שגם ההלכה "הגונב את הקשוה - קנאים פוגעים בו" (סנהדרין פא ע"ב), מוסברת ברצונם של הצדוקים לבטל את ניסוך המים, שהרי אילו היה הספל המיוחד לניסוך המים (או בן זוגו ששימש לניסוך היין) נגנב או מוחלף "בטעות" בספל אחר, לא היה ניתן לרוקן את נסכי היין והמים בו זמנית ולהוכיח את מעמדם השווה. אפשר שגם דיני "נשפכה או נתגלתה" (סוכה פ"ד מ"י) משקפים ניסיונות צדוקיים להתנכל למעשי הפרושים בכל דרך אפשרית[76].

השוואת פעולת הניסוך בהגבהת היד

שנינו במשנה: "ולמנסך, אומר לו, הגבה ידך, שפעם אחת ניסך (כהן צדוקי) אחד על גבי רגליו, ורגמוהו כל העם באתרוגיהן" (סוכה פ"ד מ"ט), ופירש רש"י את המשנה כפשוטה: "ולמנסך **- את המים,** אומר לו (הכהן העומד לידו על המזבח): הגבה ידך - **ונראה** שתערה **הצלוחית** לתוך ספל של כסף שעל המזבח, שהוא נקוב כמין חוטם דק שהיין מקלח ויוצא בו (ויורד על גבי המזבח, ומתנקז לנקב הניקוז שרש"י אינו מציין את מקומו), והוא (=העירוי, הוא פעולת) הניסוך".

לשיטתו, פעולת ניסוך המים היא העירוי מהצלוחית, שהיא כלי הניסוך, לספל שעמד על גבי המזבח, ולא נדרשה שום פעולה אנושית נוספת בעת הניסוך חוץ מהעירוי לספלים, שכן קילוח היין והמים מהספלים אל המזבח ואל נקבי הניקוז נעשה מאליו, ולכן אף אם הכהן עירה לספל הלא נכון - הוא יצא ידי חובת הניסוך.

---

73. טיעון זה כשלעצמו, מפריך את שיטת בעלי התוספות, שכן לשיטתם רק העומדים על המזבח יכלו לראות את התרוקנות הספלים המשוקעים במזבח או מחוברים אליו, ולא היה בזה שום פרסום לשלילת שיטת הצדוקים.

74. כלי אבן אינם מקבלים שום טומאה, אפילו לא טומאה דרבנן. העובדה שרבי יהודה לא ראה צורך לומר שהם היו עשויים אבן אלא "של סיד" (סוכה פ"ד מ"ט), נובעת מהעובדה הפשוטה שלא ניתן ליצור כלים מסיד אלא רק ציפוי לכלים. גם המזבח היה עשוי אבן ומצופה סיד. היתה במקדש הקפדה יתרה בענייני טהרה, ולכן הרבו להשתמש בו בכלי אבן, ראה : משנה כלים פ"י מ"א :"אלו כלים מצילין בצמיד פתיל...כלי אבנים". צפונית לירושלים נמצאות מחצבות אבן וענקיות מימי בית שני, שבהן עסקו ביצור המוני של כלי אבן.

75. עיין : א' ביכלר, **הכהנים ועבודתם - במקדש ירושלים בעשור השנים האחרון שלפני חורבן בית שני** (תרגום : נ' גינתון), הוצאת מוסד הרב קוק תשכ"ו (1966). בפרקים הראשונים, הוא דן בכל השינויים שהתרחשו במקדש בתקופה זו. ניתן לראות במאמר זה רובד נוסף לנושא שביכלר עסק בו. מסכתות מידות ותמיד שבהן פרטים על המקדש, הן מהתקופה הסמוכה לחורבן, וכן חלק מהפרקים האחרונים במסכת סוכה, המתארים את שמחת בית השואבה וניסוך המים, הם מתקופה זו, ואכמ"ל.

76. עיין י' תבורי, **מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד**, עמ' 198 ואילך, ובמקורות המצוינים שם בהערות. ראה גם הרב מ' פירון, "ניסוך המים לפי המקורות", **מחניים** ל, תשי"ז. המאמר מופיע ברשת האינטרנט באתר "דעת" של משרד החינוך.

לדעת רש״י, הגבהת היד נועדה **לוודא שהכהן המנסך יראה לכל הנמצאים בעזרה, שאינו מערה את המים על רגליו, וכך לא יישנה מעשה הצדוקי**[77]. לשיטתו יוצא שניסכו בהגבהת היד רק בסוכות עם המים. אך האמנם לכך נועדה הגבהת היד ?

לשיטתו, הספלים עמדו ממש ליד או מעל פתחי נקבי הניקוז, כדי שהיין והמים יתנקזו ישירות אל נקבי הניקוז במזבח, כנראה כדי שלא יתפזרו על המזבח[78]. ברם אם המרחק בין זרבוביות הספלים לפתחי נקבי הניקוז היה קטן, או - כשיטת בעלי התוספות - אם הספלים היוו חלק מהמזבח ממש, או אם היו מחוברים אליו, איש מהעומדים בעזרה לא היה מסוגל לראות את התרוקנות הספלים, פרט לעומדים על המזבח בסמוך למנסך[79]. מה אם כן התועלת ביצירת שני ספלים המתרוקנים יחד, לצורך פרסום מעמדם השווה של הנסכים לעין כול, כאשר לא ניתן לעומדים בעזרה לראות את התרוקנות הספלים באופן בולט וברור ? ועוד, הרי הכהן שניסך את המים עלה למזבח כאשר צלוחית הזהב כבר בידו, אם כן מדוע היה צורך בהגבהה **נוספת** של ידו ?

ועוד, הרי בבית ראשון לא היו הספלים כי גם נקבי ניקוז לא היו במזבח, ואפילו אם לשיטת רש״י היו ספלים, הרי הן לרש״י והן לבעלי התוספות ניסכו שם על גבי המזבח, כלומר היין והמים נשפכו על המקום עליו הלכו הכהנים, והתפזרו וניתזו שם לכל עבר. אם כן הכהנים שהלכו בתוך היין והמים לאחר שנשפכו התיזו אותם ברגליהם עוד יותר משהם ניתזו ע״י ניסוכם. האם הליכה בתוך הנסכים והתזתם לכל עבר לא היה בזיון לנסכים ורק ניסוכם על גבי הרגלים היה ביזיון, ומי הבחין בכך אם היין והמים נשפכו כולם על המזבח או גם על רגלי הכהנים שעמדו או הלכו שם ?

ועוד, לו רצו הפרושים שהכהן ינסך דווקא לספל, ולא על גבי רגליו כמעשהו של הכהן הצדוקי, ראוי היה להורות לו - ״נסך לספל״, או [פשוט עוד יותר] - ״אל תנסך על רגליך״. גם אם רצו למנוע ניסוך על הרגלים תוך הסתרת המעשה מאחורי הספל, לא היה ״מאחורי הספל״ כי מה שלא ניתן היה לראות מצד דרום ניתן היה לראות מצד מערב.

יתר על כן, לא ברורה מטרת השימוש בספלים **בבית שני** לשיטת רש״י, שכן מטרת השימוש בספלים (אם היו) **בבית ראשון**, שבו ניסכו על גבי המזבח, היתה למנוע את פיזור הנסכים על גבי המזבח, או להאט את זרימתם בעת ירידתם לאורך קיר המזבח עד לסובב לרצפה ולשית, ואילולא ניסכו דרכם היו הנסכים ניתזים בזרם על הכהנים העוברים בסובב ומרטיבים ומלכלכים אותם ואת בגדיהם. אולם בבית שני נבלעו הנסכים בנקבי הניקוז, וניתן היה לנסך ישירות אליהם או לידם, גם שלא דרך ספלים, ואם הנקבים היו דקים מדי לניסוך בעירוי של כמות יין או מים גדולה בבת אחת, מדוע לא עשו להם פתחים בצורת ספלים כשיטת בעלי התוספות ? (שאלה זו אינה קיימת לשיטת בעלי התוספות, שכן הספלים הם עצמם פתחי נקבי הניקוז, ולשיטתם לא היו כלל ספלים בבית ראשון, אך מאידך קשה לשיטתם לגבי בית ראשון, שכן כך זרם היין היה מתיז על הכהנים העוברים בסובב).

ובעיקר קשה על שיטת רש״י, שכן המשנה עצמה מוסרת, שאף שהכהן הצדוקי ניסך על גבי רגליו - ומשמע - **בלי להגביה את ידו**, הבחינו העומדים בעזרה במעשיו ורגמו אותו באתרוגים, א״כ אף ללא הגבהת היד ניתן היה לראות אם הכהן מנסך על גבי רגליו, אם כן מה הוסיפה הגבהת היד ? לא סביר בעיני להניח שרק הכהנים שעמדו סמוך לכהן הצדוקי ראו את המעשה שניסה להסתיר והם שהודיעו לעם, שכן תגובת העם היתה עצמונית ומיידית. נמצאנו למדים, שהגבהת היד אינה קשורה דווקא למניעת הישנות מקרה של ניסוך על הרגלים, אלא היא מהווה חלק מהפעולות שמטרתן ביטול שיטת הצדוקים בפומבי.

הזכרנו לעיל, שבתגובה למעשה הכהן הצדוקי שביזה את ניסוך המים, הנהיגו הפרושים **תקנה כפולה**, לצורך **השוואת מעמד ניסוך המים לניסוך היין** :

א. **התאמת כלי הניסוך** על ידי שימוש בשני ספלי ניסוך מיוחדים, שנקביהם מתואמים להתרוקנות בו זמנית.

---

77. אף שאינו כותב זאת, נראה שרש״י הבין, שהכהן הצדוקי **התכופף** מעט ושפך את המים מהצלוחית על רגליו **מאחורי** הספל במקום לספל עצמו, כדי להסתיר את מעשיו מעיני העם, ולכן תיקנו שהכהן המנסך יגביה ידו ולא יוכל להסתיר את מעשיו.

78. ראה רש״י, סוכה מח ע״ב :״כמין שני חוטמין דקים - חוטם אחד בספל ונקב אחד בחוטמו, והכהן מערה בפי הספלים, והנסכים מקלחין ויורדין דרך החוטמין **על גב המזבח**, ובמזבח היה נקב שבו המים והיין יורדין לשיתין של מזבח, שהיו עמוקין וחלולים מאד״.

79. שאלה זו קשה עוד יותר לשיטת בעלי התוספות, הסוברים שהספלים היוו את פתחי נקבי הניקוז, ולשיטתם שהספלים היו משוקעים במזבח גם לא יכול היה הכהן הצדוקי להסתיר את מעשיו, א״כ לשם מה נועדה הגבהת היד ?

ב. **השוואת פעולת הניסוך** על ידי הגבהת הידיים של הכהנים המנסכים, **עם שני הספלים** בו זמנית, **כדי שכל העומדים בעזרה יראו בבירור שהמים והיין כלים מהם בבת אחת**.

לדברינו יוצא, שכנראה דווקא מנסך היין הוא שהזהיר את מנסך המים להגביה ידו כמותו. את מנסך היין לא היה צורך להזהיר להגביה ידו, שכן הגבהת היד עם ספל היין היא עצמה פעולת ה"גברא" של הניסוך, בכל ניסוך שהוא, שהרי היין מקלח מאליו מהנקב שבספל, ואין בזה שום פעולה אנושית. ניסוך היין נעשה **תמיד** בדרך זו, וניסוך המים בהגבהת היד **בו זמנית** עם ניסוך היין, הוא חידושם של הפרושים במחלוקתם עם הצדוקים.

ברם אם הניסוך נעשה מהספלים שהורמו באויר, ברור שאין קשר הכרחי בין מקום עמידת הספלים ומקום פתחי נקבי הניקוז, וסביר לומר שפתחי הנקבים היו בראש הקרן הדרום מערבית, וכפשט המשנה בזבחים, ואזי סביר לומר שבבית ראשון ניסכו ישירות מהמזבח לשית.

ביותר קשה על רש"י, שהרי בסוגיית קרנות המזבח החלולות, הבחין (בפירושו לזכריה אך לא בפירוש הגמרא) בכך שהפסוק בזכריה מדבר גם על ניסוך היין בקרן המזבח שנעשתה חלולה לשם כך (**'ושתו המו כמו יין ומלאו כמזרק כזויות מזבח'**) והיה לו לקשר זאת לסוגיות מסכת סוכה ובהתעלמו מקשר זה נמצא גם כסותר דברי עצמו !.

שיטת הרמב"ם

כמו המשנה עצמה, גם שיטת הרמב"ם העוקב אחריה בעניין ניסוך המים והיין, לא היתה ברורה כל צרכה. מצויים בידינו פירוש המשנה של הרמב"ם בכתב ידו וספר משנה תורה. בד"כ שיטתו של הרמב"ם עקיבה וזהה בשני ספריו אלו, ורק במקומות מעטים יחסית שינה הרמב"ם את פסק ההלכה במשנה תורה בלי לתקן בהתאם את פירוש המשנה. על כן עלינו לבחון מה כתב הרמב"ם בסוגיית הניסוך בספריו אלו.

עלינו לבחון את שיטתו בשני עניינים :

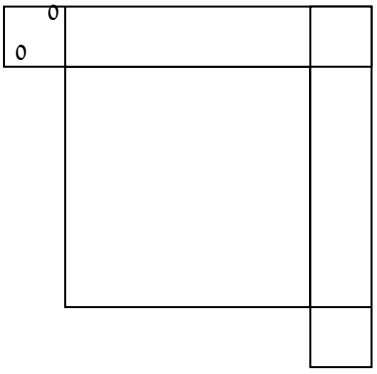
א. אזכור השיתין כנקבי ניקוז, תוך השוואה לאזכור נקבי ניקוז שיירי הדמים.

ב. הספלים ככלי הניסוך וכלי הניסוך בכלל ואופן הניסוך.

א. נקבי הניקוז - השיתין : מקום הניסוך.

בפירוש המשנה מזכיר הרמב"ם את השיתין ארבע פעמים :

א. במסכת מידות ג,ב הוא כותב :"וכבר נתבאר בחמישי בזבחים שכל שיירי דמים יש מהם הנשפך על יסוד מערבי, ויש מהם הנשפך על יסוד דרומי, ולפיכך עשה שני הנקבים בקרן דרומית מערבית שביסוד כפי שציירנו בצורה זו".

ושם, מיד אח"כ - במידות ג,ג הוא כותב :"כבר הזכרנו כמה פעמים כי **שיתין נקראין שני הנקבים שבהם יורדים יינות הנסכים**, והם גם **מתקבצים** מתחת לארץ (למקום, לבור ש)נקרא **שית**".

הרמב"ם אינו מציין שום קשר בין נקבי ניקוז הדמים חסרי השם לנקבי ניקוז הנסכים של היין שהם השיתין ולשית, למרות הצמידות שבין שני זוגות הנקבים הנזכרים זה אחר זה.

ב. במעילה ג,ג הוא כותב :"וכבר בארנו (צ"ל : נתבאר) בסוכה כי **שיתין שני נקבים במזבח שבהן יורדין יינות הנסכים**". בתחילת דבריו ציין שהדם, היינו שיירי הדם, יצאו לקדרון, ואזי מועלים בהם, ואינו מזכיר את נקבי הניקוז שלהם, ואינו מקשר בינם לשיתין. המשנה עצמה לגרסתו מזכירה את השית ואת העובדה שמשירדו הנסכים אליו אין מועלין עוד בהם.

ג. בזבחים י,ח הוא כותב :"וכן יש לאדם להתנדב יין בפני עצמו ולא פחות משלשה לוגין כמו שיתבאר בסוף מנחות. נותן עליו מלח **ומנסך הכל על שני הנקבים אשר ביסוד המזבח כדרך שעושה בשאר הנסכים**". אמנם אין הרמב"ם מציין כאן את שמם של נקבי הניקוז של הנסכים, אך הוא מציין שקיימת אחידות באופן ומקום הניסוך בכל הנסכים, כלומר הן ביין הבא עם קרבנות ובין ביין הבא בפני עצמו.

לכאורה סובר הרמב"ם שהניסוך נעשה כאשר הכהן עמד על גבי המזבח וניסך מהספלים לנקבי הניקוז ביסוד המזבח (מגובה י"ב אמות עד לגובה אמה), אך למרות שהדבר מתבקש הוא אינו מציין שאלו הינם גם נקבי הניקוז של הדמים, ולכאורה משמע שהמערכות נפרדות.

ד. במנחות ו,ב הוא כותב: "רומז **לנסכים, שגם הם למזבח, כלומר לשיתין** והם שני הנקבים אשר במזבח כמו שיתבאר במדות".

גם במשנה תורה הוא מזכיר את השיתין, במקבילות לפירוש המשנה, וכמעט לעולם הוא מדבר על נקבי ניקוז הנסכים ולא על נקבי ניקוז שיירי הדמים, אותם אינו מכנה בשם בשום מקום:

א. בהלכות מעשה הקרבנות פ"ב ה"א, בהגדרת אופן פעולת הניסוך הוא כותב: "והיין יתנסך **על המזבח** (כוונתו כשהכהן עומד על המזבח). ואין נותנין אותו על האש אלא מגביה ידו ויוצק **על היסוד (לנקבי הניקוז המשותפים לדמים ששם, בלי להזכיר עובדה זאת)**, והוא יורד ל**שיתין**".

ב. שם בפט"ז, הט"ו, באופן ניסוך היין הבא בפני עצמו, במקבילה של פירוש המשנה זבחים י,ח, הוא כותב: "וכיצד עושין ביין הבא בפני עצמו? - נותן עליו מלח, ומנסכו כולו **על גבי השיתין ככל הנסכים**".

ג. בהלכות תמידין ומוספין פ"י ה"ד, במסגרת תיאור ניסוך היין והמים בחג הסוכות הוא כותב: "כל שבעת ימי החג, מנסכין את המים (כוונתו כשהכהן עומד) על גבי המזבח; ודבר זה, הלכה למשה מסיני. ועם ניסוך היין של תמיד של שחר, היה מנסך המים לבדו...ובקרן דרומית מערבית היה מנסך, למעלה מחצי המזבח, והכול יורד לשיתין (שביסוד), כמו שביארנו".

ד. בהלכות מעילה פ"ב ה"ט, המקבילה לפירוש המשנה במעילה ג,ג, הוא כותב: "הנסכים, מועלין בהן משהוקדשו; ירדו לשיתין, אין מועלין בהן".

למרות שכאמור, בכל מקום בו הוא מזכירם, מתייחס הרמב"ם לשיתין כנקבי הניקוז לנסכים בלבד ואינו מזכיר בהקשר זה את נקבי ניקוז הדמים, הרי שבהלכות בית הבחירה פ"ב ה"ח הוא מתייחס אליהם כנקבי ניקוז הדמים, ואין הוא מתייחס שם כלל לנקבי ניקוז הנסכים אלא רק לשית. כך הוא כותב שם, במקבילה לתיאור המזבח במדות ג,ג:

> "יסוד המזבח, לא היה מקיף מארבע רוחותיו כמו הסובב, אלא היה היסוד משוך כנגד כל רוח צפון ומערב, ואוכל בדרום אמה אחת ובמזרח אמה אחת. וקרן דרומית מזרחית, לא היה לה יסוד. ובקרן מערבית דרומית, היו שני נקבים כמין שני חוטמין דקין **והן הנקראין שיתין**. **שהדמים יורדין בהן ומתערבין באמה**, ויוצאין לנחל קדרון".
>
> ולמטה ברצפה באותה הקרן היה מקום אמה על אמה, וטבלה של שיש וטבעת קבועה בה, שבו יורדין לשית ומנקין אותו".

אין ספק שתיאור הרמב"ם אינו אחיד ואינו ברור. גם במשנה עצמה לא נזכר שנקבי ניקוז הדמים קרויים שיתין, והשיתין כלל אינם נזכרים בה.

מחד, אין בכל ספרות חז"ל שום איזכור מפורש למיקום נקבי ניקוז הנסכים במזבח (בהתעלם מסוגיית הקרנות החלולות ובהתחשב שגם בה לא נזכר עניין ניסוך המים בגמרא), ולכן כנראה הרמב"ם חשב שמנסכים אל היסוד וממילא הנקבים שם מנקזים לשית ונקראים שיתין. מאידך, הנקבים הללו נזכרים כסתם נקבים חסרי שם המשמשים לניקוז הדמים ודווקא לאמה ולא לשית ומשם לחקלאי הקדרון. בשום מקור לא נזכר ששתי מערכות הניקוז מחוברות או זהות. על כן למרות הסתירה הברורה והבלבול הנוצר עירב הרמב"ם בסופו של דבר את מערכות הניקוז והקושי בכך ברור וצורם. בדיוק כמו רש"י, לא ברור מדוע לא עלה בדעתו של הרמב"ם שפתרון הסתירה והחידה מצוי בדברי רב כהנא בדבר הקרניים החלולות ובסוגיית מנחות צז, כאשר הקרן הדרום מערבית יכולה היתה לשמש לניקוז הנסכים.

ב. אופן הניסוך לשיטת הרמב"ם גם הוא נושא למחלוקת בין נושאי כליו ולא היה ברור להם.

הם התקשו בשאלה, מדוע כותב הרמב"ם: "...**מגביה ידו** ויוצק **על היסוד**", לגבי כלל הניסוכים, הרי הגבהת היד נזכרת רק בניסוך המים עם היין בסוכות, ומניין לרמב"ם שכך נהגו בכל ימות השנה? ועוד, הרי בתיאור סדר עבודת היום, בהלכות תמידין ומוספין פ"ו ה"ז, מצטט הרמב"ם את המשנה בתמיד ז,ג: "נתנו לו יין לנסך...שחה (המנסך) לנסך...", ואם כן בעת הניסוך בכל יום התכופף הכהן, אם כן מדוע הגביה תחילה ידו, ומדוע אין הדבר נזכר בסדר היום ומדוע לא נזכר בהלכות מעשה הקרבנות שלאחר הגבהת היד יש לשחות כדי לנסך?

כמו כן, הרמב"ם אינו מזכיר את הספלים של הנסכים כחלק מתיאור מבנה המזבח, לא בהלכות בית הבחירה ולא במסכת מידות בפירוש המשנה, וכן גם לא בהלכות מעשה הקרבנות או בכל מקום אחר בפירוש המשנה, אלא רק בתיאור ניסוך המים והיין בסוכות, בפירוש המשנה במסכת סוכה ובהלכות תמידין ומוספין. בפירוש המשנה למסכת

סוכה הוא כתב ש"חוטמין" הינם כדדי אשה - שיש בליטה מנוקבת בקצותיהם. יוצא שהספלים לשיטתו אינם חלק מהמזבח. אם כן, תיאורו תואם בזה לשיטת רש"י ולא לשיטת בעלי התוספות.

הראב"ד משיג על הרמב"ם, על שאינו מזכיר את השימוש בספלים בעת ניסוך היין כל ימות השנה, כמשתמע מהגמרא ומדרשי התנאים. נראה שלדעת הרמב"ם ניתן היה להשתמש לניסוך של כל ימות השנה חוץ מניסוך המים של קרבן התמיד של שחר של סוכות, בכלי שרת שונים, וזו לשונו:

"היין והמים שנסכן, בין בקערה בין בהין בין בשאר כלי השרת (הכוונה - באמצעות כלי השרת השונים)[80] - כשרים. נסכן בכלי חול או בידו - פסולין" (הלכות פסולי המוקדשין, פ"ב הכ"א).

זו הסיבה שאין הרמב"ם מזכיר את הספלים אלא בתיאור ניסוך היין והמים בסוכות, שכן בשאר ימות השנה ניתן היה לנסך גם באמצעות כלי שרת אחרים ולאו דווקא באמצעות הספלים הללו שנועדו להשוואת ניסוכי היין והמים. ברם כאמור, גם בשאר ימות השנה ניתן היה להשתמש בהם, ואכן השתמשו בעיקר בהם אך לא רק בהם. זו הסיבה ששניהם השחירו מרוב שימוש לניסוכי יין.

הספלים שימשו אפוא "כלי ביניים" לניסוך. תחילה ערה הכהן את היין לאחד הספלים, ואזי הגביה ידו עם הספל ממקומו, ויצק את היין מהספל אל הנקב של השיתין, והיות שהנקב לשיטתו הוא ביסוד המזבח, הרי שהיה עליו להתכופף אל הנקב כדי לכוון את יציקת היין בדיוק אליו (וזו פעולה קשה מאד לביצוע בגלל הגובה הרב). ברם בסוכות נתבקש הכהן שניסך את המים להגביה ידו כפי שעשה הכהן שניסך את היין, בלי להתכופף, כדי שיוכלו כל העומדים בעזרה לראות ששני הנסכים מתרוקנים יחד מספליהם.

כך גם עולה מלשון הרמב"ם בתיאור ניסוך המים והיין בסוכות ב"משנה תורה":

> כל שבעת ימי החג מנסכין את המים (**כוונתו: כשהכהן עומד**) **על גבי המזבח** ודבר זה הלכה למשה מסיני[81].
>
> ועם ניסוך היין של תמיד של שחר היה (כהן אחר, לא הכהן שניסך את היין) מנסך (את) המים לבדו (בספל המים, בנפרד).
>
> ואם עירה (הכהן - בטעות - את) המים (מצלוחית הזהב) לתוך היין (שבספל המיועד ליין, ונתערבבו בספל היין) או (עירה את) היין לתוך המים (שבספל המיועד להם, ונתערבבו בכלי השני), **ונסך שניהם (כשהם מזוגים זה בזה) מכלי אחד** - יצא[82] (ידי חובת הניסוך). ואם הקדים ניסוך המים לזבח (לקרבן התמיד של שחר), אפילו ניסכן בלילה, יצא. ובקרן דרומית מערבית היה מנסך[83], למעלה מחצי המזבח[84], והכל יורד לשיתין, כמו שביארנו[85].

---

80. כלומר, באמצעות אחד מהם ולא אל אחד מהם. הלשון בספרי ובגמרא "על גבי ספלים", היינו - באמצעות ספלים.

81. כאן, הרמב"ם אינו כותב שניסכו אל יסוד המזבח אלא באופן כללי שהכל יורד לשיתין.

82. המאירי בפירושו למסכת סוכה, מסביר את המשנה כפירש"י ועפ"י הסבר התוספות (סוכה מח ע"א, ד"ה "שני ספלים של כסף") שהספלים היו מחוברים למזבח ושהניסוך הוא העירוי לספלים: "וכשהגיע לקרן מערבי דרומי היה מוצא שם שני ספלים של כסף, אחד לניסוך היין ואחד לניסוך המים, ונותן המים מן הצלוחית לתוך הספל. וספלים אלו צריך שתדע שמחוברים היו למזבח... וקאמר דנותן היה המים מן הצלוחית לספל, **דמנסך** מים בספל זה ויין בספל זה, ואם עירה המים לתוך של יין או היין לתוך של מים ונסך שניהם **בכלי אחד**, יצא". בעניין העירוי המוחלף או הערבוב, הוא נוקט את לשון הרמב"ם, בשינויים קטנים מלשון המשנה: "ואם עירה המים לתוך **של** יין" במקום "לתוך **ה**יין", וכן "ונסך שניהם **ב**כלי אחד - יצא" במקום "**מ**כלי אחד", אך לענ"ד אין להבדלים אלו משמעות רבה. במובן מסוים, כאשר מנסכים את היין והמים המעורבים, מושווה ניסוך המים לניסוך היין, אולם באופן זה לא ניכרת חשיבותו העצמית של ניסוך המים, לכן אופן ניסוך כזה כשר, אך עדיף עליו ניסוך נפרד. [לשון המשנה שלפנינו מדברת יותר על החלפת הספלים ולא ערבוב הנסכים].

83. הכוונה למיקום עמידת הכהן המנסך סמוך לקרן. שלא כפשט המשנה בזבחים (פ"ו מ"ב), הקובעת שניסוך היין וניסוך המים נעשה בראש הקרן, ולכן שם היו פתחי הניקוז - הרמב"ם סובר שפתחי הניקוז היו ביסוד המזבח ולא בראש הקרן.

84. כל הפעולות השייכות לחלק העליון של כל קרן, נעשו מעל חוט הסיקרא, במחצית העליונה של המזבח. הפרש הגובה בין הסובב לראש הקרן הדרומית מערבית היה ארבע אמות.

85. בהלכות מעשה הקרבנות פ"ב ה"א.

כיצד היו עושין[86] ? צלוחית של זהב, מחזקת שלשה לוגין, היה ממלא אותה מן השילוח. הגיעו לשער המים, תקעו והריעו ותקעו. עלה לכבש ופנה לשמאלו[87], ונותן המים מן הצלוחית לתוך הספל שהיה שם[88]. ושני ספלים של כסף היו שם. מערבי היה בו המים ומזרחי היה בו היין של נסך. והיו מנוקבין כמין שני חוטמין דקין, ושל מים היה נקב שלו דק משל יין, כדי שיכלה המים עם היין כאחד.

זה שמנסך המים[89], היו אומרין לו (לאחר שנתן את המים בספל, פעולה הנזכרת בסעיף הקודם) : הגבה ידך[90] (עם הספל ולא עם הצלוחית, ולא נזכר שמתכופף אח״כ), שפעם אחת נסך אחד על רגליו, ורגמוהו כל העם באתרוגיהן, שאמרו צדוקי הוא, שהן אומרין : אין מנסכין מים. (הלכות תמידין ומוספין פ״י ה״ו - ה״ח).

בעל ״מדרש הגדול״ שמתימן, ציטט את הרמב״ם בתוספת מלים משלו לפי הבנתו את הרמב״ם וכתב את הדברים באופן שאינו משתמע לשתי פנים :״כיצד יעשה ? **נותנו בספל. ומגביה ידו** (עם הספל, לא עם הצלוחית) **ויוצק על היסוד** והוא יורד לשיתין, ואין נותנין אותו על האש״[91]. כאמור, דבריו הם ציטוט של דברי הרמב״ם במשנה תורה, הלכות מעשה הקרבנות פ״ב ה״א, וכן על פי הסברו בפירוש המשנה למסכת זבחים י׳, ח, בתוספת הסבר.

שיטת רס״ג

תיאור בהיר ופשוט מובא בפירוש המיוחס לרס״ג לספר שמות[92], אשר לענ״ד לא עמדו עד כה על חשיבותו (ובעייתיותו). רס״ג קובע בפשטות, שהניסוך הוא יציקה סבילה של הנסכים בקילוח דק, מהספלים המורמים בידי הכהנים, אל פתחי נקבי הניקוז שבקרן המזבח. וכך מתואר שם ניסוך היין והמים[93]:

---

86. הרמב״ם אינו מתאר כאן את פעולת הניסוך עצמה, אלא את הפעולות הקודמות לניסוך. גם במשנה עצמה לא מתואר הניסוך עצמו, אלא הפעולות הקודמות לניסוך.

87. במשנה במסכת סוכה, נזכרים כאן שני ספלי הכסף, אולם הרמב״ם, המצטט את המשנה, דחה אזכור זה להמשך דבריו.

88. ברור, שהספל היה שם ולא במקום אחר, ונראה שכוונתו של הרמב״ם לומר שהספל היה שם תמיד. הוא אינו מציין שהמים מקלחים ויורדים מהספל, שכן עדיין אין מדובר בניסוך, וכבר ביארנו שהנתינה מהצלוחית לספל היא העירוי, והניסוך הוא היציקה האיטית והסבילה מהספל המורם.

89. תוספת זו אינה נזכרת במשנה או במקבילות. מכאן מוכח שהרמב״ם מפרש, ששני כהנים ניסכו יחד, אחד את היין ואחד את המים, ולא אמרו למנסך הגבה ״ידיך״ (כנוסח ביומא כו ע״ב), אלא ״ידך״ (כנוסח בסוכה מח ע״ב), כי לא החזיק אלא ספל אחד בידו. ייתכן שבעת הרמת הספל, פקק הכהן את חוטמו של הספל עד שכיוון אותו אל נקב הניקוז ורק אז פתחו, ולכן לא יכול היה לאחוז שני ספלים יחד. ברם אין לכך כל התייחסות בשום מקור. יצויין, שגם רש״י כתב : ״ולכהן **המנסך את המים** אומר לו וכו׳ ״ (יומא כו ע״ב).

90. הרמב״ם כתב בהלכה הקודמת שהכהן עירה כבר את המים לספל, על כן הוא לא היה יכול להגביה ידו עם הצלוחית. מכאן שמדובר בהגבהת היד עם הספל ולא עם הצלוחית.

91. בפירושו לבמדבר טו ז.

92. מהדורת י׳ רצהבי, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ׳ קע בתרגום לעברית. **ועיין גם במקור הערבי בהערה הבאה**.
יש לציין שהספר ״פירושי רס״ג לספר שמות״ מבוסס בעיקרו על קטע גניזה של העתקה מפירוש רס״ג בערבית, וקשה לדעת לפי הקולופון שבסוף הפירוש המייחס את הדברים לרס״ג אם הקטעים אכן מקוריים ומהימנים. גם הפירוש עצמו בעייתי בכמה מקומות. די אם נציין שיש בו גם פירושים הידועים לנו מפירושי הראשונים שהוא מהווה את מקורם [כמו פירושי רבנו חננאל, רבי אברהם בן עזרא, רבינו בחיי אבן פקודה], ומאידך מובאים בו פירושים שונים שנדחו ע״י הראשונים בפירוש התלמוד. יתירה מכך, מובא בו קטע פירוש, בו מציין הכותב עובדה המורה כביכול על חסר של משנה מפורשת, וקשה להלום עובדה כזו עם רס״ג. שקולים הדברים וההכרעה קשה עד למאד. אכמ״ל.

93. כך במקור, שם עמ׳ שנז :״וליס אלשראב כאן אן ירש עלי אללחם, ואמא סבילה באן כאן אן יוצע פי שביה בבאטיה **מן דהב** מתקובה תקב אלרקיק, וישיל ידיה ויצב רוידא מן תקב אלבאטיה פי תקב זאויה אלמזבח, וסבילה פי וקת ניסוך המים אן תכון לה באטיה אכרי ארק תקב אלתי מן אלשראב, אד אלשרב אתכן, חתי יפניאן גמיעא פי וקת ואחד, ויצב מנהא פי תקב אכר פי זאויה אלמזבח, וגמיעא ינזלאן פי קנאה מעמולה מחכמה, אלי אלמיא אלגארי פי בטן אלארץ תחת אלמזבח, פכמא ינחני חאמל אלשראב ללצבה, יצרב אלצארבון באלאת אלשיר״.

...ולא היה המנהג שיזלפו היין על הבשר (=בשר הקרבנות שעל המערכה)[94], אך המנהג היה ששמים (=מערים) אותו במעין גביע של [זהב] (כסף[95]), נקוב נקב דק[96].

ומרים אותו (את הספל ממקום עומדו על המזבח, בעת הניסוך) בידיות שלו[97], והיין נשפך אט אט מן הספל, לנקב **שבקרן המזבח**[98].

והיה מנהגו בעת ניסוך המים, שיהיה לו ספל אחר, שהנקב שבו דק יותר מזה של היין, שכן היין סמיך יותר, וכדי ששניהם יסתיימו בזמן אחד. והם (המים) נשפכים מתוכו בנקב אחר **שבקרן המזבח**, ושניהם (המים והיין) יורדים (דרך נקבים אלו) לתעלה (פיר השיתין) עשויה "מעשה אמן"[99], אל המים הזורמים בבטן האדמה תחת המזבח[100]. ועת שנושא היין מתכופף כדי לשופכו[101], מנגנים המנגנים בכלי השיר... .

נמצא שרס"ג מפרש את לשון הספרי והגמרא, לגבי ניסוך "על גבי ספלים", שלא על פי המשמעות המילולית כפי שהבינו רש"י ובעלי התוספות (אלא כרמב"ם). הוא משנה אפוא את תפיסתנו לגבי ניסוך היין והמים : בעוד שלפי רש"י וסיעתו ואף לפי הרמב"ם, הניסוך בבית שני נעשה **ליד** הקרן או ליסוד, אל הספלים או באמצעות הספלים, לשיטתו הוא נעשה **על גבי** ואל החלל שבקרן ובאמצעות הספלים, ובעוד שלשיטת רש"י הניסוך נעשה מהצלוחית דרך הספל ששימש משפך סביל בלבד, לשיטת רס"ג (כמו הרמב"ם) הניסוך נעשה מהספל שהורם ע"י הכהן.

רש"י והרמב"ם לא התייחסו לפירוש זה, ולכן נראה שפירושו לא הגיע אליהם כפי שגם לא קבלו את פירושיו בסוגיות אחרות.

ברם לפי התרשים דלעיל יש לומר שלשיטתו, ואולי גם לשיטת הרמב"ם - בבית ראשון - ניסכו ישירות לשית, שאם לא כן היו הנסכים נוזלים יחד עם שיירי הדמים לאורך קיר הקרן לרצפת העזרה ומתנקזים לאמה ולא לשית.

---

94. כלשון הרמב"ם במהדורה קמא של פירוש המשניות, זבחים פ"ו. והזילוף הוא הקילוח הסביל, עיין שם.

95. י' רצהבי תרגם מערבית שמדובר בגביע זהב, ואני תיקנתי לתרגם כלשון המשנה, שמדובר בספל כסף ולא בגביע זהב. כנראה מדובר בטעות של המעתיק. במילונים טובים לערבית נקרא כד יין גדול עם פתח צר לשפוך ממנו - באטי"ה.

96. אין רס"ג מזכיר זרבובית או חוטם, ואפשר שלשיטתו לא היו, באשר הבין שמדובר בשני נקבים דקים כמו שני נקבי ניקוז שיירי הדמים. אולם מעצם העובדה שלכלי זה היה נקב דק, מוכח שמדובר בספל ולא בצלוחית, שהרי המשנה מתארת את הספלים כבעלי "חוטמין דקים" ולא את הצלוחית.

97. זו הגבהת היד, ומשמע, ממקום עומדו של הכהן על גבי "ראש המזבח". ברם אין תיעוד לקיומן של שתי ידיות במקורות אחרים, אף כי אפשר שהיו ידיות, שכן הנוסח ביומא הוא "הגבה ידיך". אולם מנוסח המשנה בסוכה (מח ע"ב) ומשיטת הרמב"ם, המדברים על הגבהת יד אחת בלבד, נראה שאחזו בספל ביד אחת. בכל אופן נראה, שגם לשיטתו היו שני כהנים שניסכו בו זמנית, אחד ניסך יין ואחד ניסך מים. וצ"ע אם להלכה ניסוך ע"י כהן אחד מעכב שהרי גם אם "נסך שניהם מכלי אחד - יצא". מעבר לשאלה ההלכתית, אני מסופק אם בשל משקלם הכבד, היה אדם רגיל מסוגל להרים את שני ספלי הכסף (או האבן) בו זמנית, שהרי נפח היין שניסכו עם קרבן התמיד (שהיה כבש) היה שלשה לוגין וכך גם נפח המים (אך נפח כל אחד מהספלים היה ששה לוגין, כדי לאפשר לנסך באמצעותם גם נסכי יין הבא עם פרים), והיה צריך לנסך מהם במדויק לשני נקבים נפרדים.

98. כלומר - אל הנקב ודרכו. לא נזכר כאן "ספל" או משפך בפתחו של נקב הניקוז. יצויין שרס"ג אינו כותב היכן היה נקב הניקוז בקרן המזבח, ואפשר היה לומר שכוונתו בראש המזבח **ליד** בליטת הקרן. אך מפשטות לשונו נראה לענ"ד, שכוונתו לקרן עצמה שגובהה חמישה טפחים, כפשט המשנה בזבחים, שכן כך מבוארת קביעתו של רב כהנא לגבי היות הקרן הדרום מערבית חלולה בראשה וביסודה.

99. זה השית, ולדברי רס"ג אין מדובר בבור היקוות בלבד אלא בפיר עמוק.

תיאור רס"ג הוא כתיאור המופיע בירושלמי (סוכה כא ע"א, פ"ד ה"ו): "רבי שמעון אומר, מעשה שמים היו (השיתין או השית, כלומר הפיר שלו). לפי שהיו מעשה שמים - יכול לא יהו נאים כמעשה ידי אומן ? - תלמוד לומר 'חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אמן' - נאים היו יותר ממעשה ידי אומן". למעשה נראה שהפיר הורחב ועוצב בידי אדם (דוד ושלמה המלכים ע"ה), אף כי היה קיים שם כסדק בקרקע משׁשת ימי בראשית.

100. פיר השית נחצב עד עומק מי התהום, כשיטת מרבית התנאים, אם לא כולם.

101. כלומר, שוחה לנסך אל נקבי הניקוז שבקרן הדרומית מערבית.

סיכום ומסקנות:

סקרנו את פירושי הראשונים בסוגיית ניסוך היין והמים, והצבענו על הקשיים בשיטותיהם.

שלוש מסקנות העלינו בעיוננו :

א. ספלי הניסוך בעלי הנקבים המתואמים, ששימשו לניסוך המים והיין הבאים עם קרבן התמיד של שחר של סוכות, הונהגו לראשונה בעקבות המחלוקת עם הצדוקים, בתקופת בית שני. הספלים נפרדים מהמזבח ואינם חלק ממנו. הם הועמדו באמת הילוך הכהנים בראש המזבח, סמוך לקרן הדרום מערבית מצדה המזרחי.

ב. פתח/י נקב/י הניקוז היו בראש הקרן, כפשט לשון המשנה בזבחים.

ג. מנסך היין הורה למנסך המים להגביה את ספל המים יחד עמו בהגביהו את ספל היין, כדי שההתרוקנות של שני הספלים יחד תיראה לעין כול, וזאת כדי לשלול בפומבי את שיטת הצדוקים.

הראשונים אינם מזכירים את שיטתו של רס״ג. האם העדר ההתייחסות לשיטת רס״ג עד כה מורה על דחייתה, או שמא הדבר מורה שהמסורת שהיתה בידיו לא הגיעה לידי הראשונים, והם נאלצו להסביר את הסוגיה מדעתם ומכאן הקשיים שבשיטותיהם ?

הדבר מזכיר את שכתב הרמב״ם במשנה תורה, שבהגיעו למצרים נתגלו לו כתבי יד עתיקים של גמרא שלא היו בידי הגאונים לפניו ובידי החכמים במערב, ולכן הם פסקו בטעות מה שפסקו בסוגיה מסוימת, ועל פי כתבי יד אלו הוא תיקן את הטעות (הלכות מלוה ולוה, פט״ו ה״ב). אני מעריך שפירושה של סוגיית ניסוך המים פשוט נעלם ולא הגיע לידי הראשונים בארצות המערב. מפליאה יותר העובדה שגם הרמב״ם שחי במצרים וקרא ערבית אינו מזכיר את הסברו זה של רס״ג. ועדיין הדברים מצריכים עיון גדול.

מן הראוי להשוות את פירושיו של רס״ג לפירושי הראשונים גם בסוגיות אחרות. אפשר שהם יזרעו גם עליהן אור חדש[102].

<u>המזבח שבהר עיבל עם חלל בצורת H</u>

102. אשר גרוסברג, דן במבנה המזבח בכלל ובמערכת הניקוז שלו בפרט, במאמר ארוך הקרוי ״מזבח כבש ונסכים״, המופיע ב״תחומין״ כרך י״א עמ׳ 463 ואילך. מאמרו מפרט את כל המקורות והשיטות בראשונים ובאחרונים, על כן לא ראיתי צורך לדון בהם בפירוט במאמרי. אולם ראוי לכל מי שיעיין במאמרי, לעיין תחילה במאמרו החשוב, אף כי מסקנותי שונות לגמרי משלו. כן ראוי לעיין במקורות הנזכרים בפרק על ניסוך המים בספרו של פרופ׳ י׳ תבורי, **מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד**.